

MAREK MIIL

Nõukogude propagandasüsteemi
toimimine ajakirjanduse
argipraktikate kaudu

DISSERTATIONES DE MEDIIS ET COMMUNICATIONIBUS
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

23

DISSERTATIONES DE MEDIIS ET COMMUNICATIONIBUS
UNIVERSITATIS TARTUENSIS

23

MAREK MIIL

Nõukogude propagandasüsteemi
toimimine ajakirjanduse
argipraktikate kaudu

TARTU ÜLIKOOL
KIRJASTUS

1632

Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna ühiskonnateaduste instituut

Väitekirja on filosoofiadoktori kraadi saamiseks kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna nõukogu 9. juuli 2014 otsusega nr 5.

Juhendajad: professor Halliki Harro-Loit, Tartu Ülikool
professor Epp Lauk, Jyväskylä Ülikool

Eelretsensent: emeriitprofessor Seppo Zetterberg, Jyväskylä Ülikool

Oponent: emeriitprofessor Seppo Zetterberg, Jyväskylä Ülikool

Kaitsmine toimub 17. septembril 2014 Tartu Ülikooli senati saalis algusega kell 14.00.

ISSN 1406-2313

ISBN 978-9949-32-647-1 (trükis)

ISBN 978-9949-32-648-8 (pdf)

Autoriõigus: Marek Miil 2014

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

SISUKORD

AVALDATUD ARTIKLID	6
AUTORI TÄNUSÕNAD	7
SISSEJUHATUS.....	8
I PROBLEEMIPÜSTITUS	14
1.1. Teoreetilised lähtealused	14
1.2. Historiograafia.....	25
1.3. Ajalooline kontekst	29
1.4. Ajaloolis-kultuurilised aspektid ja nõukogude propagandasüsteem ...	33
1.5. Uurimisküsimused.....	47
II MEETODID JA ALLIKAD	49
III UURINGU TULEMUSED	58
IV KOKKUVÕTE-ARUTELU.....	68
VIIDATUD ALLIKAD.....	73
SUMMARY IN ENGLISH	94
PUBLICATIONS	103
ELULOOKIRJELDUS.....	267

AVALDATUD ARTIKLID

Uuring I

Miil, M. (2013). Kommunistliku partei propagandastrateegiad ja „kodanliku televisiooni neutraliseerimine” Eesti NSV-s 1968–1988. *Ajalooline Ajakiri*, 1 (143), 79–110.

Uuring II

Miil, M. (2012). Ideoloogilisest sõjast ei pääsenud keegi. EKP võitlus „kodanliku” massimeediaga. *Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat*, 2 (8), 238–283.

Uuring III

Miil, M. (2012). Eesti televisiooni raskustest Soome TV „katmisel”. EKP võitlus „kodanliku televisiooni” vastu. *Acta Historica Tallinnensia*, 18, 108–141.

Uuring IV

Miil, M. (2013). Topeltstandardid Eesti Televisiooni parteialgorganisatsioonis aastatel 1968–1988. *Methis. Studia humaniora Estonica* 2013, nr 12, 136–151.

Uuring V

Miil, M. (2013). 22 September 1944 in Soviet Estonian anniversary journalism. H. Harro-Loit, K. Kello (eds), *The Curving Mirror of Time*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 115–137.

AUTORI TÄNUSÕNAD

Sügav tänukummardus kuulub minu vanavanematele ja vanematele, neile võlgnen ma oma esimesed sammud akadeemilise hariduse omandamisel.

Tänan professor Halliki Harro-Loiti ja professor Epp Lauku kannatlikkuse, nõudlikkuse ja järjekindluse eest minu uurimistöö juhendamisel.

Tänan emeriitprofessor Seppo Zetterbergi asjakohaste juhiste, märkuste ning innustamise eest väitekirja retsenseerimisel.

Olen tänuvõlgu Tartu Ülikooli sotsiaal- ja haridusteaduskonna ühiskonna- teaduste instituudi, Kultuuriteooria Tippkeskuse ning käitumis-, sotsiaal- ja terviseteaduste doktorikooli õpetlastele, kellega mul oli õnn ja au oma õpingute ajal kokku puutuda. Eriti tänan siinkohal professor Veronika Kalmust, Pille Pruulmann-Vengerfeldti, Maarja Lõhmust, Roosmarii Kurvitsat, Lea Leppikut, Katrin Kellot, Peeter Vihalemma, Ene Kõresaart, Maie Kiiselit ja Margit Kellerit.

Niisamuti ei oleks minu õpingud ja uurimistöö ka kõige parema tahtmise juures edenenud ilma Maiu Reinholdi, Monika Tasa, Maio Vaniko ja Kristina Rallmanni abita, kellele kuuluvad minu tänusõnad.

Tänan julgustuse ja toetuse eest 1994. aastal professor Mati Grafi, professor Mati Heidmetsa, Toomas Karjahärmi ja Ants Ruusmanni. Niisamuti olen tänulik Eesti Demograafia Instituudi õpetlastele, kelle juures ma aastatel 1994–1998 õppisin õppima. Jään alati lugupidamise ja tänutundega mäletama professor Kalev Katust (1955–2008) kui innustavat eeskuju.

Palun vabandust oma lähedastelt, kelle arvelt nii mõnigi kord pühendusin teadustööle.

SISSEJUHATUS

Käesoleva dissertatsiooni eesmärgiks oli kirjeldada ja seletada, kuidas nõukogude propagandasüsteem kasutas Nõukogude Eesti ajakirjandust oma eesmärkide elluviimisel Eesti ajaloolis-kultuurilise eripära tingimustes. Kui Lääne uurijate tähelepanu on kõitnud Nõukogude ajakirjandus kui autoritaarse võimu eesmärkide tööriist või nõukogude propagandasüsteemi toimimine üldse, siis käesolev väitekiri lähtub Eesti ajakirjanduse ajaloo alase uurimuse tõdemustest, et propagandasüsteemi ja ajakirjanduse vahekord ei olnud läbi kogu külma sõja ning nõukogude perioodi lõpul nii selge ja ühemõtteline kui nõukogude süsteemi kirjeldanud Lääne autorite kujutluses. Pigem muutub nõukogude propaganda-süsteemi ja Eesti ajakirjanduse suhe mõistetavamaks kultuurimälu ja propaganda-võtete analüüsimisel.

Teiste liiduvabariikidega võrreldes mõjutas Eesti NSV sovetiseerimist kohalik ajaloolis-kultuuriline eripära. Eesti oli koos teiste Balti riikidega Nõukogude Liidu koosseisus „veidraks moodustiseks”, „probleemseks piirkonnaks”, kus rahvaste ühiskondliku teadvuse lahutamatuks osaks olid varjatud või avalikud nõukogudevastased meeleolud, mida seetõttu ei suudetudki lõplikult nõukogude süsteemi sobitada (Zubkova 2009), ning pärast aastakümneid väldanud pidevat valitsemist oli alluvus Moskvale ikka veel midagi niisugust, mida tuli pigem „saavutada” kui „säilitada” (Misiunas & Taagepera 1997). Eestlaste kollektiivses mälus eksisteerisid mälestused rahvusriigist ja demokraatiast. Lisaks levisid Nõukogude Eestisse Lääne raadiojaamade saated ja alates 1960. aastatest Soome televisioon. Ka nõukogude perioodi Eesti ajakirjandust ei saa vaadelda kui üksnes kohusetundlikult parteile allunud ideoloogilise kasvatus- ja mõjutustööga tegelenud institutsiooni. Näiteks trükiajakirjanduses oli kohalikes ajalehtedes suhestatus ideoloogiaga märksa erinevam, kui see oli liiduvabariigi keskajalehtedes (Lauristin & Vihalemm 1997, 2004). Samalaadsed erinevused suhestatuses ideoloogiaga eksisteerisid ka ringhäälingu toimetustes. Vaatamata poliitilis-ideoloogilistele piirangutele oli Nõukogude Eesti ajakirjandusel oluline roll eestlaste kui väikese rahvusgrupi keele ja kultuuri alahoidmisel.

Käesolev väitekiri täiendab seni avaldatud käsitlusi ajakirjanduse ajaloo ning Eesti ajakirjanduse uurimissuundadest. Lähtusin dissertatsioonis klassikalisest ajalooteaduslikust distsipliinist ning sotsiaalteaduslikus võtmes kultuurimälu distsipliinist. Nende kahe eri teadusdistsipliini kontseptualiseerimisel on Marek Tamm (2013) käsitlenud mõistet „ajalugu” konkreetse mineviku ja uurimise representeerimise viisina ning mõistet „mälu” üldlase suhtena mineviku ja oleviku vahel teatud kindlas ühiskondlik-kultuurilises kontekstis. Tuginedes Jan Assmanni (1988) mäluajaloo kontseptsioonile eristab Marek Tamm mäluajalugu klassikalisest ajalookirjutusest selle erineva suhestatuse põhjal minevikusündmustesse. Mäluajalugu ei huvita mitte niivõrd mineviku „faktuaalsus”, vaid selle aktuaalsus, mitte minevik tema enese pärast, vaid selle hilisem mõju ja vastuvõtt, ning mäluajaloolisest vaatenurgast on oluline, kuidas minevikunähtused tulevad esile hiljem, kuidas need kanduvad ajas edasi, kuidas neid

aktualiseeritakse ja varustatakse erinevate tähenduste ja tõlgendustega (Tamm 2013, 125). Seega võimaldab ajakirjanduse ajaloo kui klassikalise ajaloo-käsitluse ning kultuurimälu distsipliini sünteesimine analüüsida minevik-nähtuste ja -sündmuste aktualiseerimist kaasaegsete protsesside kontekstis. Selline süntees on vajalik, et rekonstrueerida ajaloouringu metodoloogias lähtuvalt ja erinevatele allikatele tuginedes käesoleva uuringu seisukohalt olulisi sündmusi ning nende omavahelisi põhjus-tagajärg seoseid.

Teisalt oleks eksitav käsitleda ajakirjanduse, propaganda ja kultuuriga seotud minevikusündmusi kui nähtusi, millel ei ole mingit mõju kaasajale. Just siin on oluline roll mäluajaloo paradigmal, mis aitab minevikus toimunut kaasaja sündmuste võtmes lahti mõtestada. Nii ei saa väita, et nõukogude propaganda-süsteemi tegevuse tagajärjed ja mõju ühiskonnale lõppesid Nõukogude Liidu kokkuvarisemisega, sest ka kaasajal mängivad postsovetlikes ühiskondades olulist rolli nõukogude propaganda loodud müüdid (Potšeptsov 2009). Venemaa praegune juhtkond on otsustanud ärgitada vene natsionalismi, kasutades vene uhkuse tugevdamiseks eriti hoolega ära Teist maailmasõda, ning sõjas saavutatud võit on saanud sündmuseks, mis seisab praeguse vene identiteedi keskmes ja mille ümber on võimalik ühendada nii venelasi kui ka Eestis elavaid vanema põlvkonna venelasi (Brüggemann & Kasekamp 2008, 83). Osates tuvastada ja analüüsida kunagiste külma sõja ideoloogilise vastasseisu kontekstis toimunud propagandalahingute mõju ühiskonnale, on võimalik leida seletusi tänapäeval ja võib-olla ka tulevikus toimuvatele ühiskondlikele ja poliitilistele protsessidele nagu näiteks, miks Venemaal peetakse endiselt kõige ohtlikumateks välisvaenlasteks NATO-t ja Ameerika Ühendriike, miks Balti riike kujutatakse fašismi-idee kandjatena või miks 2007. aastal leidis Eestis toetajaid üleskutse kaitsta nn pronkssõdurit.

Distsiplinaarses mõttes kuulub väitekiri ajakirjandusajaloo traditsiooni, kuid uuringu eesmärgiks ei ole üksnes ajakirjanduse toimimise kirjeldamine, vaid uurimisküsimus lähtub konstruktivistliku paradigma eeldustest: huvipakkuv on küsimus, milliste vahenditega, kuidas ja millist kujutlust reaalsusest konstrueeris ajakirjandus. Konstruktivistlik lähenemine eeldab, et uudised ei saagi edasi anda reaalselt tõde, sest neis konstrueeritakse tegelikkust läbi uudisväärtuse, allikavaliku, toimetuste ja ajakirjanike isiklike väärtuste ning valikute (Westley & MacLean 1957, Galtung & Ruge 1965, Tuchman 1972, 1978 jt). Ajakirjanduse konstruktivistlik käsitlus tõdeb, et ka nn vabas ajakirjanduses ei eksisteeri objektiivset tõde, vaid tegemist on konstruktsioonidega. Küsimus on aga selles, kui palju teadlikult valetatakse ja tõde moonutakse. Ka nõukogude propagandasüsteemi ja ajakirjanduse toimemehhanisme on võimalik analüüsida konstruktivistlikus võtmes ning Nõukogude Eesti ajakirjandus nõukogude propagandasüsteemi ühe osana konstrueeris samuti reaalsust.

Propagandasüsteemi ja ajakirjanduse keerukat suhet võimaldab esile tuua ka funktsionalismi teoreetiline kontseptsioon. Ajakirjanduse erinevaid funktsioone on rõhutanud nii läänelikud lähenemised meediale kui ka nõukogude ideoloogia ise. Samas on funktsionalistliku kontseptsiooni raames võimalik kommunistlikule

parteile allutatud nõukogude propagandaaparaati vaadelda kui ühte olulisemat nõukogude süsteemi komponenti, mis pidi tagama selle süsteemi kui terviku säilimise. Funktsionalistliku kontseptsiooni võtmest lähtusin väitekirjas ka propaganda kui mõiste kontseptualiseerimisel. Philip M. Taylor (2011) on propagandat defineerinud kui ideede kommunikatsiooni, mille eesmärk on veenda inimesi mõtlema ja käituma mingil soovitud viisil, kusjuures sellest käitumisest või mõtlemisest saavad veenjad otsest või kaudset kasu (Taylor 2011, 22–23). Kui eeldada, et informatsioon on võim, siis omab informatsiooni- voo kontrollija võimu ka selle vastuvõtja üle ning seega on propaganda jõuline vahend võimusuhte põlistamiseks (Taylor 2011, 25). Niisiis on nõukogude propagandasüsteem vaadeldav kui kommunistliku partei vahend oma eesmärkide – eelkõige võimul püsimise – saavutamiseks.

Dissertatsioon lisab Lääne rahvusvahelises teadusajakirjanduses nõukogude propaganda ja ajakirjandusajaloo uurimissuuna raames avaldatud käsitlustele ainulaadse vaatenurga, võttes arvesse ajaloolis-kultuurilist tausta, mis eristas Eesti NSV-d teistest Nõukogude Liidu liiduvabariikidest. Need väljakutsed, mida Eesti ajaloolis-kultuurilised eripärad Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteele (EKP KK) kujutasid ning kuidas partei kasutas nendega toime- tulekuks ühe abinõuna ajakirjandust, kinnitavad, et nõukogude propaganda- aparaati ei saa käsitleda vaid kui parteile pimesi allunud ideoloogilist „aju- pesumasinat”. Vastupidi, käesolev dissertatsioon esitab täiendavat ainekku, näitamaks, kuivõrd keerukas, mitmetahuline ja -tasandiline oli nõukogude propagandasüsteem. Analüüsides propaganda eesmärkide realiseerimist aja- kirjanduse kaudu, ilmneb palju tegureid, mis võisid määrata selle süsteemi suutlikkust täita talle partei poolt püstitatud eesmärged. Nii said nõukogude propagandasüsteemi tema eesmärkide täitmisel mõjutada ka ajakirjanikud. Klassikaliste kommunikatsioonimudelite (Lasswell 1948, Westley & McLean 1957) kontekstis on nõukogude ajakirjanikud vaadeldavad kui partei sõnumite dekodeerijad ja kodeerijad, keda mõjutasid nende suhted kohalike mälu- kogukondadega, nende endi vahetud mälestused ajaloolistest sündmustest (mis ei pruukinud ühtida partei ajalookäsitlusega), tutvus- ja lähikonnas eksisteerinud väärtushinnangud, topeltstandardid jne.

Nõukogude Eesti ajakirjandus oli osa nõukogude propagandasüsteemist. Samas oli see ajakirjandus ka kultuurilise identiteedi ja opositsiooni kandja. Ajakirjanduses eksisteeris kontrolli ja kanoniseerituse taseme järgi viis tasandit, mis kõik omavahel erinesid kanalite, autorite, allikate, teemade, valdkondade, sündmuste ja käsitluste mastaabi ja žanrite osas (Lauristin & Vihalemm 1997, 105). Näiteks oli kohalikel väljaannetel ning kultuurilisel ja teaduslikul pressil, naiste- ja spordiväljaannetel madalam ametlik kontroll kui rahvusvabariigi pressil või üleliidulisel meedial. See omakorda võimaldas laiendada nii aja- kirjanduses käsitletava ainese, käsitlusviisi kui ka ajakirjanike tegutsemisviisi piire (Lauristin & Vihalemm 2004, 6). Erineva rangusega ideoloogilise surve ja kontrolli tingimustes eristusid omakorda Nõukogude Eesti ajakirjanike käitumisviisid. Eesti ajakirjanike hulgas nõukogude ajal levinud professionaalse

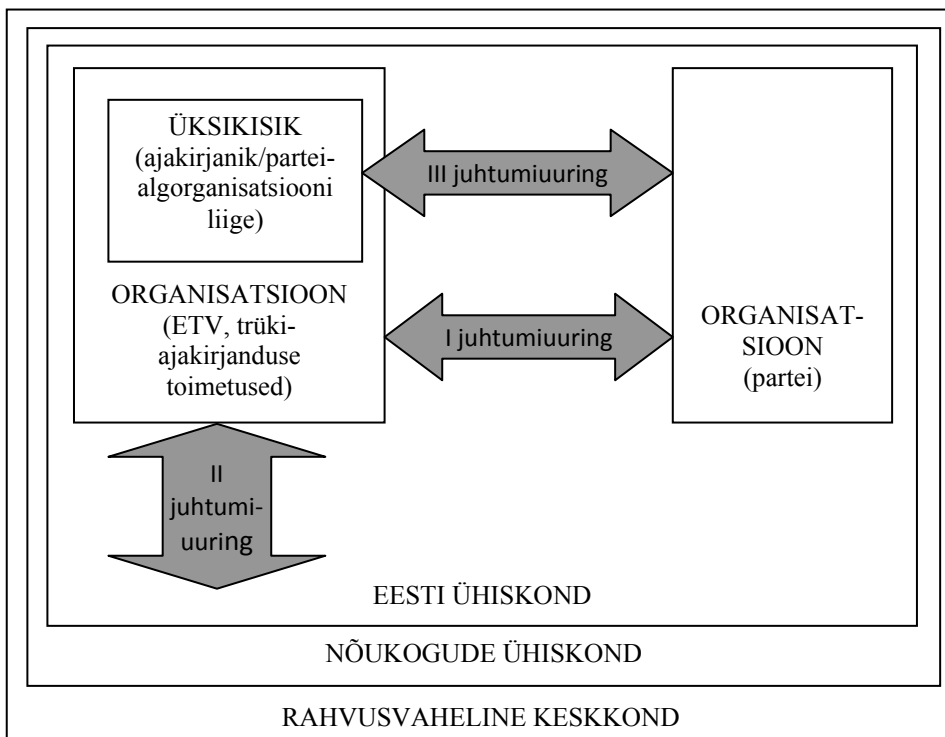
käitumise tüübid on kategoriseeritavad neljaks: (1) küünilised konformistid, kes käitsid põhimõttel „mida halvem, seda parem”, nautides süsteemi absurdsust ja rumalust; (2) kultuuriliselt vastutustundlikud ajakirjanikud, kes püüdsid ideoloogilistest tõketest üle saada metafooride, allegooriate ja vihjetega; (3) ajakirjanikud, kes tegid oma tööd selle ideoloogilise tähenduse üle mõtlemata ning vältides selget koostööd nõukogude süsteemiga; (4) nomenklatuuri hulka kuuluvad parteiliste ülemuste usaldusalused (Lauk & Harro 2003, 168). Enamus eesti ajakirjanikke ei kohanenudki nõukogude käsitlusega ajakirjanduse ja ajakirjanike rollist ühiskonnas, vaid otsisid selle asemel võimalusi ajakirjanduse abil valitseva režiimi vastu võitlemiseks (Lauk 1996, 104). Ka toimetaja elukutsest sai omalaadne vastuoluline kombinatsioon propaganda(ideoloogia)-töötajast ja ajakirjanikust, kes pidi järgima ideoloogilist diskursust, kuid samas tundis muret, kuidas rahuldada auditooriumi tegelikke huvisid (Pärl-Lõhmus 1997, 110–111). Selliseid vastuolusid hakkasid paljud ajakirjanikud kompenseerima, otsides võimalusi kirjutada-rääkida inimlähedaselt ja teemadel, mis lugejaid köidaksid, ning püüdes midagi praktilises elus muuta või parandada ehk siis väljendada ja teenida oma rahva huve (Lauk & Pallas 2009, 562–563). Nõukogude Eestis, kus ei olnud märkimisväärset illegaalset pörandaalust ajakirjandust (*samizdat*), hakkasid ajakirjanikud ise meediaväljaannete vahendusel esitama süsteemile väljakutseid ja sellele vastanduma (Lauk 2005, 319). Ajakirjanikud kasutasid seejuures diskursiivseid ja toimetuslikke vastupanustrateegiaid: kui diskursiivse strateegia raames arendati välja poliitilisele diskursusele alternatiivne ajakirjanduslik diskursus, milles rakendati intertekstuaalsust, metafoore, allegooriat jne, siis toimetusliku strateegia puhul õppisid ajakirjanikud enda väljendus- ja tegevusvabaduse huvides ära kasutama tsensuuri- ja juhtimissüsteemi nõrkusi (Lauk & Kreegipuu 2010).

Dissertatsiooni eesmärgiks oli kirjeldada ja seletada, kuidas nõukogude propagandasüsteem kasutas Nõukogude Eesti ajakirjandust oma eesmärkide elluviimisel Eesti ajaloolis-kultuurilise eripära tingimustes. Eesmärgist lähtuvalt keskendusin analüüsitava materjali kogumisel **kolmele keskele uurimisküsimusele**:

1. Kuidas kasutati ajakirjandust kollektiivse mälu kujundamisel?
2. Milliseid propaganda-abinõusid kasutas EKP Soome TV mõju vähendamiseks Eesti NSV-s?
3. Kuidas mõjutas ETV parteialgorganisatsioon ETV propagandategevust?

Tuginesin analüüsiraamistikule, mida uurijad (Dimmik & Coit 1982, Shoemaker & Reese 1991) on kasutanud, kirjeldamaks meedia mõju- ja käsitlustasandeid, meediatöö faase, meediaorganisatsioonide juhtimist, üksikisiku rolli meedias jne. Käesolevas dissertatsioonis eristasin nõukogude propaganda-süsteemis kolme tasandit (vt joonis 1). Esiteks EKP KK tasand, mille juhtimis- ja kontrollimehhanismidele olid meediaorganisatsioonid allutatud. Teiseks meediaorganisatsiooni tasand, mis tegeles tegelikkuse konstrueerimisega EKP suunistest lähtuvalt. Kolmandaks ajakirjanikest dekodeerijate-kodeerijate tasand,

mis vahendas partei sõnumeid meediaorganisatsiooni kaudu. Väitekiri keskendus kolmele juhtumiuuringule, analüüsis meediaorganisatsiooni ja EKP KK suhteid (I juhtumiuuring, empiirilised tulemused **Uuringutes I, II, III**), meediaorganisatsiooni sisuloomet tegelikkuse konstrueerimisel (II juhtumiuuring, empiirilised tulemused **Uuringus V**) ning partei sõnumeid vahendavate ajakirjanike ja partei suhteid (III juhtumiuuring, empiirilised tulemused **Uuringus IV**).

Joonis 1. Kolm juhtumiuuringut erinevatel analüüsitasetel. Joonise kontseptsioon tugineb Denis McQuaili joonisele, mis selgitab, kuidas on võimalik analüüsida massimeediat erinevatel tasanditel (McQuail 2000, 223)

Meediaorganisatsiooni ja teda juhtiva-kontrolliva organisatsiooni omavaheliste suhete tasandil käsitlesin EKP KK ja ETV suhteid. Selleks analüüsisin esimese juhtumiuuringu raames, kuidas EKP KK püüdis aastatel 1968–1988 külma sõja aegse ideoloogilise vastasseisu ning propagandasõja raames vähendada Soome TV mõju Eesti NSV-s, milliseid suuniseid andis EKP KK „kodusliku televisiooni” vastu võitlemiseks ning kuidas need otsused puudutasid ETV-d. „Kodusliku televisiooni” vastu rakendatud meetmed võib jagada kolmeks: (1) tehnilised abinõud nagu näiteks Soome TV jälgimist võimaldanud heliplokkide kättesaadavuse piiramine, (2) vaenuliku propagandaaparaadi diskrediteerimine ajakirjanduses selle eesmärkide ja meetodite „paljastamisega” ning

(3) „kodanlikule televisioonile” konkurentsi pakkumine oma paremate ja huvitavamate telesaadetega ehk nn „katmine” (**Uuring I**). Nii tegeles ka osa Nõukogude Eesti trükiajakirjandusest aastakümnete jooksul „paljastamisega”, mille käigus nõukogude inimestele selgitati, millised on vaenuliku propaganda-aparaadi ülesehitus, eesmärk ja meetodid (**Uuring II**). EKP KK poolt ajakirjandusele püstitatud ülesanne „paljastada” kodanlikku propaganda-aparaati mõjutas nii ETV kui kogu Nõukogude Eesti ajakirjanduse organisatsioonilist ülesehitust (näiteks vastupropagandasaadete toimetuse loomine ETV-s 1969. aastal) ning samuti ajakirjandusliku töö sisulist poolt, mille tulemusena pidid valmima „paljastava” sisuga artiklid, raadio- ja telesaated. „Katmise” uurimisel selgus aga, et erinevad põhjused nagu näiteks teleprogrammi koostamisel teleauditooriumi tegelike vajaduste ignoreerimine või materiaalsete ja tehniliste vahendite puudumine muutsid „katmise” keeruliseks ning seetõttu ei saanudki ETV-lt eeldada „kodanlikule televisioonile” võrdväärset konkurenti (**Uuring III**). Samas olid Soome TV „katmisel” kui vastupropagandaabinõul otsesed tagajärjed ETV teleprogrammi sisu ja kvaliteedi arengule. Uuringu tulemused aitasid dissertatsiooni keskse uurimisküsimuse kontekstis mõista, milliseid väljakutseid esitas EKP KK-le Eesti ajaloolis-kultuurilise eripära tingimustes siia levinud „kodanlik televisioon” ning mis tegi parteile selle televisiooni mõju vastu võitlemise keeruliseks.

Teiseks analüüsisin Nõukogude Eesti trükiajakirjanduse sisu meedia-organisatsiooni tasandil. Selleks uurisin, kuidas muutus tähtpäeva-ajakirjanduses Tallinna vabastamise (22. september 1944) narratiiv (**Uuring V**) perioodil 1945–1989. Uuringu tulemused aitasid käesoleva väitekirja keskse uurimisküsimuse kontekstis mõista, kuidas kommunistlik partei kasutas trükiajakirjandust enda poolt heaks kiidetud ajalookäsitluse levitamisel ning kollektiivse mälu kujundamisel olukorras, kus paljudel Eesti elanikel oli olnud vahetu kokkupuude Tallinna vabastamise sündmustega ning nende mälestused olid märksa erinevamad ametlikus ajaloos kirjeldatust.

Kolmandaks analüüsisin indiviidi tasandit ja üksikisiku rolli meedia-organisatsioonis ETV parteialgorganisatsiooni liikmeskonna näitel. Selleks uurisin, kuidas mõjutas ajavahemikul 1968–1988 ETV-s tegutsenud parteiallorganisatsioon ETV kui ideoloogiaasutuse tegevust. Tulemused näitasid, et ETV-s töötanud kommunistide hulgas valitsesid topeltstandardid (**Uuring IV**). Need tulemused aitasid mõista, miks ETV ei saanud täita talle kui ideoloogiaasutusele EKP KK poolt pandud ootusi.

I PROBLEEMIPÜSTITUS

I.1. Teoreetilised lähtealused

Rida propagandaajaloolasi ja -teoreetikuid (Qualter 1962, Thum & Thum 1972, Ellul 1973, Kenez 1985, Lasswell 1995, Taithe & Thornton 1999, Jowett & O'Donell 1999, Pratkanis & Aronson 2001) on üksmeelel, et propaganda on vahend, mille abil propaganda kasutaja tahab oma eesmärkide saavutamise nimel mõjutada inimeste hoiakuid ja/või käitumist. Propagandale on iseloomulik ühepoolne kommunikatsioon ehk siis dialoogi ning diskussiooni puudumine – „Propaganda lõpeb seal, kust algab dialoog” (Ellul 1973, 6). Reas käsitlustes (Qualter 1962, Thum & Thum 1972, Schramm 1972, Ellul 1973, Jowett & O'Donell 1999, Lenoe 2004) ollakse üksmeelel, et kaasaegse propaganda kui vahendi kasutuselevõtmisele pandi alus juba 19. sajandil. Selle eelduseks oli ühelt poolt tehnoloogia areng: laienev raudteede võrgustik, telegraafi kasutuselevõtmine ja uuenenud trükitehnoloogia, mis võimaldas senisest odavamalt ajalehti trükkida ning seeläbi levitada sõnumeid üha suurema hulga inimesteni. Seega saame rääkida organiseeritud vahenditest, mille abil astutakse avalikult, mingi vahemaa tagant ja lühikese perioodi jooksul ühendusse paljude vastuvõtjatega, ehk siis massimeediast (McQuail 2000, 15). Teisalt löi eeldused propaganda kasutuselevõtmiseks elanikkonna arvukuse suurenemine, linnastumine ning kirjaoskuse paranemine. Mõned teoreetikud (Qualter 1962, Ellul 1973, Jowett & O'Donell 1999) peavad propaganda tekkeloos oluliseks ka poliitilis-sotsiaalseid muudatusi nagu rahvusriikide kujunemine, poliitikas osalevate inimeste hulga ja nende aktiivsuse kasv ning poliitiliste institutsioonide arvu suurenemine.

Propaganda kui vahendi kasutuselevõtmist on selgitatud ülalkirjeldatud muudatuste kontekstis üldjoontes kahel viisil. Esiteks vaatleb rida autoreid (Lasswell 1936, Lasswell & Blumenstock 1939, Qualter 1962, Choukas 1965, Jowett & O'Donell 1999, Lenoe 2004, Welch 2013) propaganda kui vahendi kasutuselevõtmist ajaloolises perspektiivis ühiskondlik-poliitiliste protsesside paradigmas. Nende käsitluste järgi muutus propaganda institutsioonide käes üheks instrumendiks oma sõnumite, ideede ja vaadete levitamisel eesmärgiga saavutada või säilitada poliitiline võim. Samuti peetakse propaganda funktsiooniks ühiskondliku stabiilsuse saavutamist üha aktiivsemaks muutuvas massiühiskonnas. Propaganda on selles kontekstis muutunud valitsuse vahendiks masside arvamuse kujundamisel ja oma poliitiliste eesmärkide saavutamisel. Nii näiteks peavad Garth S. Jowett & Victoria O'Donell (1999) propagandat vahendiks erinevatele institutsioonidele, kes tahtsid uusi tehnoloogilisi võimalusi ära kasutades oma sõnumite ja ideede levitamisel jõuda vahetult massiauditooriumini, minnes seejuures mööda traditsioonilistest sotsialiseerivatest institutsioonidest nagu kirik, kool ja perekond. Kommunikatsiooni kiirust ja leviulatust arvestades olid ka valitsused sunnitud reageerima ning võtma kasutusele propaganda, mis võimaldas neil levitada omapoolseid sõnumeid

kiiresti ja võimalikult suure auditooriumini (Qualter 1962, 44). Ka Jaques Ellul (1973) nägi riigi poolt propaganda kui vahendi kasutuselevõtmises hädavajalikkude sammu, vältimaks ühiskonnas kaost. Elluli arvates ei saanud valitsused enam ignoreerida üha suuremaid inimmasse, kes tahtsid ühel või teisel moel poliitikas osaleda. Samas oli Ellul selle vastu, et massid ise vahetult riiki juhiksid, ning pakkus järgmise lahenduse: kui valitsused ei saa järgida masside arvamust, tuleb see arvamuseks panna järgima valitsust. Seega peab valitsus kaasaegses ühiskonnas veenma propaganda abil masse oma otsuste legaalsuses ja põhjendatuses (Ellul 1973, 126). Qualteri ja Elluli seisukohtadega sarnasele järeldusele on jõudnud ka Matthew Lenoe (2004), kelle arvates oli massipoliitika esilekerkimine põhjuseks, miks valitseval eliidil tekkis vajadus kontrollida ja mõjutada propaganda abil inimeste tundeid ning arvamusi.

Selliste käsitluste kõrval, milles propagandat on vaadeldud kui valitseva eliidi vahendit politiseerunud masside vaoshoidmiseks ja mõjutamiseks, pidas Michel Choukas (1965) propagandat hädavajalikuks vahendiks ükskõik millise idee levitamisel, kui selle baasil tahetakse midagi kaasaegses sotsiaalses süsteemis muuta. Choukase arvates peab ideede levitamiseks olema organiseeritud huvigrupp, kes on huvitatud oma vaadete levitamisest, tahab võimu nimel konkureerida teiste omasugustega ning rakendab nende eesmärkide saavutamisel propagandat (Choukas 1965, 76). Mõned autorid (Lasswell 1936, Lasswell & Blumenstock 1939, Ellul 1973) on aga osutanud propagandale kui abinõule, mida poliitilised liikumised saavad kasutada võimu haaramiseks ja enda käes hoidmiseks. Seda, kui oluliseks vahendiks kujunes propaganda näiteks diktatuuride võimulpüsimiseks, näitasid Harold D. Lasswelli (1936) arvates diktaatorite püüdlused koondada ja allutada kõik propagandakanalid ühtse juhtimise alla.

Teine osa käsitlusi (Linebarger 1951, Lasswell 1951a, Askenasy 1982, McLaurin 1982, Ikle 1989, Codevilla 1989, Lord 1989, Paddock 1989, Shultz 1989) vaatleb propagandat kui riigi funktsioneerimise seisukohalt hädavajalikkude vahendit, mis peab aitama riikidel üle elada nii poliitilis-diplomaatilised vastasseisud teiste riikidega kui ka sõjaolukorra. Neis käsitlustes nähakse propagandas igapäevast praktilist abinõud riiklike institutsioonide käes ning küsimus ei ole enam üksnes selles, et mingi poliitiline liikumine haarab võimu ja üritab seda säilitada. Need teooriad otsivad vastust küsimusele, kuidas riigid saavad kasutada propagandat oma huvide kaitsmisel väljaspool riigipiire ning samas tagada, et nende endi elanikkond ei satuks vaenuliku propaganda ohvriks. Esimene ja Teine maailmasõda on andnud ajaloolastele ja teoreetikutele rikkalikku uurimismaterjali selle kohta, kuidas eri osapooled kasutasid propagandat sõjaolukorras oma eesmärkide saavutamisel. Rida uurimusi (Kris & Leites 1951, Lasswell 1971, Roetter 1974, Honey 1984, Fyne 1994, Horten 2003, Newcourt-Nowodvorski 2006, Linebarger 2010, Kingsbury 2010, Berkhoff 2012 jt) demonstreerib, kui olulist rolli mängis propaganda Esimeses ja Teises maailmasõjas võitlevate osapoolte armeede, aga ka tagalas, „kodurindele” jäänud tsiviilelanike võitlusmoraali mõjutamisel. Ka külma sõja kontekstis, kus tuumarelvade

käikulaskmise vältimiseks hoiduti relvastatud kokkupõrgetest, pidasid teoreetikud just propagandat üheks olulisemaks abinõuks oma riigi huvide kaitsmisel ning vastaspoole nõrgestamisel. Näiteks on Choukas ja Ellul üksmeelel, et propaganda on külma sõja tingimustes hädavajalik ning samas ka nii oluline vahend, et sellega peab tegelema valitsusele allutatud administratiivne organisatsioon (Choukas 1965, 282; Ellul 1973, 20). Propagandas on nähtud vahendit kogu riikliku poliitika, eriti aga välispoliitika toetamisel (Ikle 1989, Codevilla 1989), propagandat on peetud riikliku julgeolekustrateegia lahutamatuks osaks (Lasswell 1951a, McLaurin 1982, Lord 1989) ning vältimatuks vahendiks kaasaegses sõjapidamises (Linebarger 1951, Askenasy 1982, Paddock 1989, Shultz 1989).

Üheks propaganda levitamise tõhusamaks vahendiks on ajakirjandus. Samas eksisteerib olemuslik vastandumine professionaalse ajakirjanduse ideoloogia (mille tuumaks on autonoomia) ning erinevate huvirühmade vahel, kes püüavad oma sõnumit massidesse levitada. Kuna ajakirjandus konstrueerib tegelikkust päevast päeva, selekteerides, väärtustades ja rõhutades sündmusi, isikuid ja arvamusi, lähtudes tavadest, uudisväärtusest ja erinevate huvigruppide eesmärgist saada tähelepanu, siis on see tegelikkus juba nii või teisiti kujutus tegelikkusest. Kommunistliku partei eesmärgiks oli demonstreerida Nõukogude ühiskonna edasijõudmist ja arengut. Nõukogude ajakirjanduses võisid valed ja pooltõded seejuures eksisteerida kõrvuti apoliitiliste ja tõelähedaste lugudega. Käesoleva dissertatsiooni kontekstis oligi oluline mõista, kuidas nõukogude ajakirjanduslikus diskursuses konstrueeriti tegelikkust. Kuna ajakirjandus konstrueerib tegelikkust, siis olid ka nõukogude propagandasüsteemi käsituses talle allutatud ajakirjanduse vahendid ja igapäevapraktikad tegelikkuse konstrueerimiseks.

Ajakirjanduse konstruktivistliku idee tuumaks on käsitlused uudisest kui sotsiaalselt konstrueeritud nähtusest (Westley & MacLean 1957, Galtung & Ruge 1965, Tuchman 1972, 1978, Molotch & Lester 1974, Hall 1973, 1977, 1980, Hall & Clarke jt 1978, Fishman 1981, 1982) ning selle kontseptsiooni raamistikus käsitletakse ajakirjandust kui erinevate kommunikaatorite konstrueeritud tegelikkuse vahendajat. Sellele ideestikule on kontseptuaalselt väga lähedased klassikalised teoreetilised seisukohad meediaorganisatsioonidest kui nn väravavalvuritest ja kõneaine seadjatest (*agenda setting*). Neis käsitlustes (White 1950, Tunstall 1971, Gans 1979, McCombs & Shaw 1972, 1993, Shoemaker 1991, Shoemaker & Reese 1991, McCombs, Shaw & Weaver 1997) vaadeldakse ajakirjandust kui tegelikkuse konstrueerijat. Reaalsuse loomise protsess toimub läbi otsuste anda erinevatele seisukohtadele ligipääs meediale ning tegelikkust kujundatakse selekteeritud aspektide rõhutamise ja ajakirjandusliku raamistamisega. Kaasaegsed käsitlused ajakirjandusest kui nn väravavalvurist (Shoemaker & Reese 1991, Shoemaker, Eichholz, Eunyi, Wrigley 2001, Reese 2001, Preston 2009, Brüggemann 2012, 2013) on seisukohal, et tegemist on märksa keerukamate ja mitmedimensioonilisemate protsessidega kui üksnes meediale ligipääsu võimaldamise või piiramisega.

Alates 1900. aastate teisest poolest on ajakirjanduse uurijad hakanud rõhutama ajakirjanduskultuuri tähtsust, mis mõjutab ajakirjanike igapäevapraktikaid (Weaver 1998, Waisbord 2000, Hollifield, Kosicki & Becker 2001, Deuze 2002, Knott, Carroll & Meyer 2002, Shudson 2003, Campbell 2004, Gurevitch & Blumer 2004, Donsbach & Patterson 2004, Keeble 2005, Boudana 2008). Ajakirjanduse keerukusele viitavad siinkohal näiteks järeldused, et isegi sarnases kultuurilises, majanduslikus ja poliitilistes keskkonnas võivad eksisteerida erinevad ajakirjanduslikud kultuurid (Hallin & Mancini 2004, Esser 2008, Hanitzsch, Hanusch & Mellado 2011). Samuti võivad ajakirjanikud osutada nõ pimedateks nende poolt edasiantavate raamistuste osas, sest nad elavad samas kultuurikontekstis, mida nad vahendavad (Schudson & Anderson 2009).

Ajakirjanduse konstruktivistlik kontseptsioon on lähtealuseks reale kaas-aegsetele uuringutele, mis analüüsivad ajakirjanike rolli kommunikatsiooni-protssis. Konstruktivistlik lähenemine ajakirjandusele toob ajakirjanike igapäevapraktikate kõrval esile ka nende rahvuslikud huvid (Archetti & Brown 2008), väärtushinnangud ja normid (Gilligan 2006, Corney 2009, Singer 2009), selle, kuidas nad tõlgendavad enda rolli avalikkuse huvide kaitsmisel (Livio 2007), ja nende sotsiaalse tausta (Stonbely 2008). Tänapäev on ajakirjandus-uuringutes aktuaalne küsimus, kuidas ajakirjanikud mõjutavad uudiste valikut ja sisuloomet (Lee 2003, Hermans 2006, Bai 2006, Jiang 2008, Zhong, Sun & Newhagen 2009). Sellest teadmistest lähtudes muutub lähivaade nõukogude propaganda diskursusele samuti keerukamaks, kui seda sageli on Lääne autorite kirjeldused kõnealusest süsteemist.

Ajakirjanduse konstruktivistliku kontseptsiooni raamistikus aitavad käsitlused ajakirjanikust kui kommunikaatorist käesoleva väitekirja kontekstis mõista, kui olulises kommunikatsiooniprotsessi sõlmpunktis olid Nõukogude Eesti ajakirjanikud partei edastatud sõnumite vahendajatena. Vaatamata sellele, et partei käitles ajakirjanikke kui ideoloogiatöötajaid ja lahutamatu osa nõukogude propagandaaparaadist, oli kommunikatsiooniprotsessis oma koht ajakirjanike kui kommunikaatorite isiklikel väärtustel, tõekspidamistel, kogemustel, mälestustel jms. Kui rida Nõukogude Eesti ajakirjandust käsitlenud uurijaid (Harro 2001, Lauristin & Vihalemm 2004, Lauk 2005, 2005a, Lauk & Kreegipuu 2010, Kreegipuu 2011) on jõudnud järeldusele, et ajakirjandus ei tegelenud üksnes ideoloogia ja propagandaga, siis just siin võib näha kohaliku ajaloolis-kultuurilise keskkonna seoseid ajakirjanike kui kommunikaatoritega.

Teise võimaluse ajakirjanduse toimimise seletamiseks pakub funktsionalism. Funktsionalistliku ideestiku lähtekohad ulatuvad 19. sajandi evolutsionistlike teooriateni, milles ühiskonna seletamisel lähtuti võrdlusest inimkehaga: inimorganism saab eksisteerida, kui kõik tema organid täidavad teatud kindlaid funktsioone (Holton 1998, Andersen 2000, Baert & Da Silva 2010, Baran & Davis 2012). Nii vaatleb ka klassikaline funktsionalism ühiskonda kui tervikut, mille igal osal on ühiskonna säilitamisel täita kindel roll (Ritzer 2008). Seega eksisteerivad funktsionalistliku käsitluse järgi sotsiaalsetes süsteemides teatud spetsiifilised vajadused (funktsionaalsed eeldused), millela süsteem ei saaks

toimida, ning nende vajaduste analüüsimine aitab omakorda mõista, kuidas toimivad sotsiaalsed institutsioonid (Holmwood 2005, 87). Funktsionalistlik lähenemine aitab selgitada, milline roll (funktsioon) on ühiskonnas massimeedial ja selle mõjul (McQuail 2000, 72; Baran & Davis 2012, 179). Meedia-institutsioonidele kohandatuna vaatleb funktsionalistlik teooria ühiskonda kui omavahel seotud osade või allsüsteemide toimivat süsteemi, millest massimeedia moodustab ühe osa ja iga osa annab olulise panuse jätkuvuse ja korra säilimisse (McQuail 2000, 71). Antud väitekirja kontekstis on oluline, et funktsionalistlik lähenemine selgitab, kuidas mingi osa või element sobitub suuremasse tervikusse (Lechner 2000, 113). Ühtlasi aitab funktsionalistlik kontseptsioon mõista, miks kommunistlikule parteile oli oluline nõukogude süsteemi säilitamiseks juhtida ja kontrollida massimeediat.

Paul F. Lazarfeld ja Robert K. Merton (1977) eristasid massimeediast rääkides kolme sotsiaalset funktsiooni: staatuse andmine, sotsiaalsete normide pealesundimine ning narkotiseeriv düsfunktsioon. Neist funktsioonidest võib just staatuse andmine – funktsioon, milles meedia annab teatud teemadele, isikutele, organisatsioonidele ja sotsiaalsetele liikumistele ühiskondliku staatuse – seletada kommunistliku partei soovi allutada endale massimeedia. Nimelt tõstab massimeedia staatuse andmisega isikute või gruppide prestiiži, sest kajastus meedias demonstreerib, et tegemist on piisavalt oluliste isikutega, kes väärivad esiletõstmist ülejäänud anonüümsest massist ning kelle käitumine ja arvamused on väärt avalikku tähelepanu (Lazarfeld & Merton 1977, 561).

Teise funktsionalistlikus võtmes seletuse, mis aitab mõista meedia tähtsust nõukogude süsteemi säilitamisel pakuvad Charles R. Wright (1960), Harold D. Lasswell (1977) ja Denis McQuail (1983/2000). Lasswelli järgi on kommunikatsioonil ühiskonnas kolm funktsiooni: (1) keskkonna jälgimine, avalikustamiseks kogukonna väärtuspositsioone mõjutavaid ohtusid ja võimalusi; (2) keskkonnale reageerides ühiskonna osade sidustamine; (3) kultuuripärandi edasiandmine (Lasswell 1977, 38). Lasswelli loetletud kommunikatsiooni funktsioonide juurde lisas Wright neljanda funktsiooni – meelelahutuse – ning McQuail viienda funktsioonina mobilisatsiooni. Viimane peegeldas massikommunikatsiooni kasutamist poliitiliseks või äriliseks propagandaks ning seega on mobiliseerimine poliitiline, militaarne, majanduslik, tööalane ja vahel ka usuline kihutustöö ühiskondlike eesmärkide saavutamiseks (McQuail 2000, 72–73).

Alternatiivse lähtekohta meedia rolli analüüsimisel nõukogude süsteemi ja partei võimu säilitamise kontekstis pakub funktsionalistliku kontseptsiooni ideestiku raames meediasõltuvuse teooria. Nii vaatlevad Melvin L. De Fleur ja Sandra Ball-Rokeach (1975) meediat osana omavahelises seoses ja sõltuvuses olevast terviksüsteemist auditoorium-meedia-ühiskond. Seega ei ole meedia nähtus omaette, see ei ole midagi sõltumatut ega iseseisvat, „meedia ei ole vaakumis” (De Fleur & Ball-Rokeach 1975, 257). Just sellise terviksüsteemi tõttu ei ole massimeedial piiramatut mõjuvõimu ning puudub ka võimalus, et meedia tegutseks sõltumatuna ja lähtuks oma sisemise süsteemi ettekirjutustest.

Kuna meedia ja auditoorium on ühiskonna osad, siis määrab sotsiokultuuriline kontekst piirangud nii meediasõnumitele kui ka sellele, milline on nende sõnumite mõju auditooriumile (De Fleur & Ball-Rokeach 1975, 259). Teisalt eksisteerib tänu sellele terviksüsteemile meedia mõju nii auditooriumi kui ka ühiskonna üle (De Fleur & Ball-Rokeach 1975, 261).

Funktsionalistliku kontseptsiooni võtmes võib meedia rolli nõukogude võimu säilitamisel seletada ka sotsiaalse konformismiga. Lazarfeld ja Merton (1977) on sõnastanud sotsiaalse konformismi printsiibi, mille järgi massimeedia toetab selle süsteemi säilimist, mille osa ta on. Meedia kinnitab ja kiidab heaks eksisteerivat ühiskonnakorraldust nii sellega, mida öeldakse, kui ka sellega, millest vaikitakse; kui ühiskonna struktuuri kohta ei esitata küsimusi, siis sellise vaikimisega aktsepteeritaksegi eksisteerivat ühiskonnakorraldust (Lazarfeld & Merton 1977, 567). Samuti sõltub meedia sotsiaalne mõju sellest, kes omab või kontrollib meediat (Lazarfeld & Merton 1977, 566). Ka Wright (1974) on juhtinud tähelepanu sotsiaalsete organisatsioonide mõjule meedia üle, näiteks: millised on ühiskonnas funktsionaalsed vajadused, et massikommunikatsioon saaks üleüldse eksisteerida ja tegutseda. Seejuures tuleks arvesse võtta mitte üksnes massikommunikatsiooni toimimiseks vajalikke materiaalseid ressursse ja tehnoloogiat, vaid ka sotsiaalseid, majanduslikke, poliitilisi ja teisi organisatsioonilisi aspekte (Wright 1974, 210).

Käesoleva väitekirja raamistikus annab funktsionalistlik ideestik võimaluse analüüsida meedia rolli nõukogude süsteemi ja partei võimu säilitamisel ka läbi düsfunktsionaalsuse aspekti. Näiteks eristas Charles R. Wright (1975), tuginedes Robert K. Mertoni (1968) käsitlusele avalikest ja varjatud funktsioonidest ning funktsioonidest ja düsfunktsioonidest, massikommunikatsiooni juures vähemalt kuut düsfunktsiooni: (1) tsenseerimata uudised maailmast võivad seada ohtu ühiskonna struktuuri; (2) hoiatused hädaohtu kohta võivad põhjustada paanikat; (3) indiviidi tasemel võivad uudised ohtudest põhjustada ärevust; (4) liiga palju uudiseid võib panna inimesi keskenduma üksnes oma eraelule ning põhjustada ka ükskõiksuse (narkotiseeriv düsfunktsioon); (5) uudised võivad seada ohtu poliitilise eliidi võimulpüsimise, kui need edastavad vastu pidist sõnumit sellele, mida annavad edasi võimulolijad; (6) kontrollimatud uudised teiste kultuuride kohta võivad põhjustada kohaliku kultuuri nõrgenemise ja võõrkultuuri invasiooni. Wright kirjeldas ka seda, kuidas nõukogude massikommunikatsiooni süsteem aitas parteil võimul püsida (Wright 1975, 35–36): (1) sellele süsteemile oli iseloomulik planeerimine, millest lähtudes kavandati nii meediaorganisatsiooni kui kommunikatsiooni sisu; (2) meedia oli pühendunud kommunistlikule parteile ja selle eesmärkide saavutamisele; (3) kommuniqueeritav sisu allus rangele järelvalvele ja kontrollile; (4) meediumi valik pandi paika lähtuvalt auditooriumist; (5) nõukogude süsteem praktiseeris meedia ühistarbimist (seinalehed, lugemisruumid, siseraadiod avalikes ruumides jne). Vaatamata sellele, et Wright ei analüüsinud nõukogude massikommunikatsiooni süsteemi düsfunktsioonide aspektist, võib kõiki tema kirjeldatud nõukogude massikommunikatsiooni süsteemile iseloomulikke aspekte interpreteerida

kui selle süsteemi katset vähendada ülalkirjeldatud düsfunktsionaalsusi. Seega vähendas kommunistlik partei võimalusi ohustada Nõukogude ühiskonna ülesehitust, levitada partei autoriteeti õdnestavaid vastuolulisi uudiseid, nõrgendada oma (so nõukogude) kultuuri jne, allutades kogu massimeedia siseriiklikult oma kontrolli ja juhtimise alla ning püüdes samas isoleerida Lääne massimeedia vahendusel saabuvate opositsiooniliste ideede levimist Nõukogude Liitu.

Käesoleva väitekirja kontekstis on oluline mõista propaganda kui vahendi rolli nõukogude süsteemis. Funktsionalistliku vaatenurga paremaks lahtimõtestamiseks võib funktsionalistlike ideede raamistikku asetada erinevaid käsitlusi nõukogude propagandast. Mitu autorit (Barghoorn 1966, Pipes 2005, Service 2010) on jõudnud oma uurimustes järeldusele, et nõukogude režiimi riigijuhtimise printsiibid kujunesid mitte hiljem kui juba 1917. aastal bolševike riigipöörde käigus. Barghoorni arvates määras propaganda kui poliitilise vahendi olulisuse 1901. aastal ajalehes *Iskra* ilmunud Lenini artiklis „Millest alata?” avaldatud tõdemus, et enamlased ei suuda haarata võimu enne, kui nad on oma poolele meelitanud tööliklassi. Just selles artiklis avaldatud printsiipidel oli oluline roll alguses „professionaalsetest revolutsionääridest” enamlaste ning hiljem vastava ettevalmistuse saanud Nõukogude Liidu spetsialistide poolt moodsate kommunikatsioonitehnikate kasutuselevõtmisel eesmärgiga korraldada radikaalselt ümber kogu ühiskond (Barghoorn 1966, 361). Siiski määratlesid just revolutsiooniaegsed kogemused, mille käigus rakendati nii sõjaajale iseloomulikke tsentraliseeritud juhtimis- ja majanduspõhimõtteid kui ka tsensuuri ja propagandat, propaganda kui vahendi edasise rolli ja ülesanded nõukogude süsteemis. Revolutsiooni eel ja ajal oli enamlaste toetajaskond tegelikult äärmiselt väike: 1910. aastal oli näiteks 150 miljoni inimesega impeeriumis bolševikke umbes kümne tuhande ringis (Pipes 2005, 46). Samas oli Lenini väikesearvuline toetajaskond erinevalt teistest parteidest hästi organiseerunud ja valmis võimu haarama ning Pipesi hinnangul õnnestus 1917. aasta riigipööre üksnes tänu sellele. Oma väikese toetajaskonnaga võimule jäämiseks pidid enamlased kehtestama diktatuuri, mistõttu lähtuti valitsemisel ka edaspidi põhimõttest, et kui tahetakse võimul püsida, tuleb valitseda despootlikult ja vägivaldselt ning võimul ei tohi lasta lõtvuda (Pipes 2005, 53). Philip Selznick (1952) võrdles kommunistlikku parteid paramilitaarse võitlusorganisatsiooniga, mille alaliseks eesmärgiks on kusagil võimu haaramine. Seetõttu ei olnud Nõukogude ajakirjanduse ülesanne mitte üksnes nõukogude propaganda levitamine, vaid ka masside mobiliseerimine. Ajakirjandust kasutati partei võitlustaktika vahendamiseks – mida teha ja kuidas tegutseda spetsiifiliste vaenlaste puhul – ning uute eesmärkide kättenäitamiseks (Selznick 1952, 49–50). Sellist alalist sõjaolukorra ja -diktatuuri mentaliteeti iseloomustab näiteks Stalini seisukoht parteist kui „proletariaadi võitlusstaabist”, mille ülesandeks on „viia proletariaat võitlusse võimu eest” (Stalin 1924/1953, 192, 194, 195). Seejuures tõmbas Stalin paralleeli partei võimuvõitluse ja sõjaolukorra vahele ning kirjeldas seda võitlust otseselt sõjandusterminoloogiast laenatud mõistetega nagu „strateegia”, „taktika”, „reservid”, „manöövrid”, „pealetungid”, „taandumised”.

Pipesi hinnangul vajas nõukogude režiim oma poliitika ja despotliku võimu õigustamiseks edaspidi pidevalt kõikvõimalikke kriise ja vaenlasi. Nii olid juba 1920. aastate alguseks uue riigikorra põhilised tunnused paika saanud: Nõukogude Liit oli ühe partei ja ideoloogiaga tsentraliseeritud riik, mis kasutas terrorit nii vastupanu takistamiseks kui ka oma rahva sobivate õpetustega läbi-immutamiseks ja mobiliseerimiseks, ning järgnevatel aastatel hakati täiustama seda versiooni riigikorrast (Service 2010, 105).

Hulk autoreid (Lasswell 1951, Selznick 1952, Harter & Sullivan 1955, Boynton 1964, Clews 1964, Buzek 1964, Benn 1989, Lasswell 1995, Jowett & O'Donnell 1999) on järeldanud, et kommunistliku partei võimulpüsimine ja seega nõukogude süsteemi säilimine sõltus otseselt propagandast. Peter Kenez (1985) järgi oli just massimobilisatsiooni institutsioonidel üks olulisemaid rolle selle süsteemi loomisel. Kuna nõukogude režiimi loomisel ja poliitika elluviimisel mängis indoktrineerimine erakordset tähtsust, kasutab Kenez Nõukogude Liidu puhul terminit „propagandariik” (Kenez 1985, 8). Defiineerides totalitarismi kui hästitoimivat parteilist masinavärki, mis edukalt kontrollib kodanike kõiki eluaspekte, on Kenez seisukohal, et masside mobiliseerimine oli võimalik ilma totalitarismita, kuid totalitarism ilma masside mobiliseerimiseta olnuks võimatu (Kenez 1985, 11–12). Seega tingis eesmärk mobiliseerida masse vajaduse propaganda kui vahendi järele. Teisisõnu: nõukogude režiim ei suutnuks eksisteerida ilma propagandata (Kenez 1985, 13). Ka Wilbur Schrammi (1972) arvates demonstreeris taotlus luua keskbürokraatiale ja -võimule allutatud süsteemi üksnes enamlaste ambitsiooni haarata ja säilitada oma võimu. Seega oli ka massikommunikatsioon vaid nõukogude süsteemi vahend partei sõnumite edastamiseks (Schramm 1972, 116). Kuna Nõukogude ajakirjandusel ei olnud Schrammi järgi vähimatki seost kontseptsiooniga meediast kui sõltumatust sündmuste peegeldajast, tõmbas ta paralleeli Nõukogude ajakirjanduse ning kirjutusmasinate ja valjuhääldite vahele – mõlemad olid lihtsalt partei käes olevad tehnilised instrumendid. Seejuures ei olnud ajakirjandus nõukogude süsteemis midagi iseseisvat, vaid kõigest tööriist. See instrument oli integreeritud teiste parteile allutatud vahenditega nagu haridussüsteem, ametiühingud, kirjastustegevus, politsei jne ning need kõik täitsid sama funktsiooni: „Nad kõik ütlevad ühte ja sedasama” (Schramm 1972, 122).

Aastakümnete jooksul on avaldatud rida uurimusi, kus kirjeldatakse, milliste vahenditega püüdis nõukogude režiim võimu saavutada ja säilitada, ning kus üheks olulisemaks abinõuks nende eesmärkide saavutamisel peetakse propagandat. Nii näiteks peab osa autoreid (Shlapentokh 1986, Remington 1988, Brandenberger 2011) nõukogude süsteemi keskseks elemendiks ideoloogiat, mille levitamiseks ja tutvustamiseks oli vaja propagandaaparaadi abi. Vladimir Shlapentokhi käsitluses oli ideoloogial nõukogude võimu legitimeeriv roll: see oli väärtuste ja uskumuste sidus süsteem, mis määratles ühiskonna esmased vajadused ja käitumise moraalsed standardid ning õigustas ja legitimeeris olemasolevat ühiskonnakorraldust (Shlapentokh 1986, 1). Propaganda kui vahendi ülesanne oli võita sellele ideoloogiale poolehoidjaid. Üks võimalus

selleks oli demonstreerida ühiskonnas autoriteetseid ideoloogia poolehoidjaid. Näiteks Thomas R. Remington (1988) on pidanud ideoloogia levitamise edukuse juures määravaks, kuivõrd Nõukogude poliitiline juhtkond suutis kaasata sellesse protsessi eliidi esindajaid erinevatest valdkondadest nagu teadus, majandus jne. Sellest, kas eliiti suudeti värvata doktrinaalse teooria levitamisse ja arendamisse, sõltus omakorda väikese hulga professionaalsete poliitikute võimulpüsimine ja nende võimu laiendamine (Remington 1988, 7). Niisamuti pidi propaganda aitama kaasa erinevate projektide õnnestumisele, millest omakorda sõltus nii ideoloogia kui ka partei autoriteet ja seega režiimi püsimine. Selliseks projektiks oli näiteks esimene viisaastak, mille käigus majanduslike eesmärkide nimel selgitati partei poliitikat, mobiliseeriti ühiskond industrialiseerimise läbiviimiseks, kujundati uus Nõukogude ajalugu ja identiteet, õhutati tooma kangelaslikke ohvreid, apelleeriti klassivihale ning samuti võideldi õõnestajate, sabotööride ja imperialistlike välisvaenlaste vastu (Lenoe 2004, 1,7).

Teisalt demonstreerib nõukogude süsteemi pragmaatilisust see, et poliitilisest olukorrast sõltuvalt oldi partei võimupositsiooni säilitamise nimel valmis propaganda vajadusi arvestades tegema mõõndusi ideoloogia interpreteerimisel. Näiteks David Brandenberger (2011) peab nõukogude ideoloogia ning marksistlik-leninistlike põhimõtete ellurakendamist ebaõnnestunuks, sest need toodi erinevate poliitiliste eesmärkide nimel ohvriks kriisilukordades, kus parteil oli vaja rahvast mobiliseerida ja ühte liita. Näitena marksistlik-leninistlike väärtuste hülgamisest toob Brandenberger Teise maailmasõja perioodi, mil Stalini poolt lubati propagandistlikel eesmärkide tähtsustada õigeusukirikut ning tuua ajaloost eeskujuks Vene rahvuslikke kangelasi, tsaare ja nende väejuhte. Kriisilukorras ei olnud isegi tegemist marksismi-leninismi pragmaatilise interpreteerimisega, vaid paanikalaadse populismiga, mis viis ideoloogia kriisini (Brandenberger 2011, 258).

Tiiu Kreegipuu (2011), kes on oma doktoriväitekirjas käsitlenud Nõukogude ajakirjandust Eestis kui ühelt poolt ideoloogilist propagandarelva ning teisalt ideoloogilist kurssi eiravat või sellele vastanduvat ühiskondlik-kultuurilist nähtust, tugines oma uurimuses John Gray (1993) kontseptsioonile nõukogude totalitaarsest projektist. Gray on nimetatud projekti defineerinud kui tsiviilühiskonna likvideerimist, mille käigus hävitatakse kõik sellele ühiskonnale iseloomulik: sõltumatud institutsioonid, mida kaitseb seadus ning kus üksteise kõrval eksisteerivad erinevate väärtustega inividid ja kogukonnad (Gray 1993, 157). Sellisele vaatenurgale tuginemine võimaldas Kreegipuul eristada kommunistliku partei tippjuhtkonna kui nõ projektijuhtide eesmarke ja tegelikult saavutatut, aitas analüüsida Nõukogude ühiskonnas toimuvat kui pidevat protsessi ning samas pakkus tervikraamistiku erinevate Nõukogude ühiskonnas katsetatud projektide – ideoloogiliste, poliitiliste, majanduslike, hariduslike jne – mõtestamiseks (Kreegipuu 2011, 19–20). Totalitaarse projekti kontseptsiooni kohaselt pidi Nõukogude ajakirjandus aitama kaasa ühiskonna üle täieliku kontrolli saavutamisele (Kreegipuu 2011, 19).

Gayle D. Hollander (1972) käsitles nõukogude süsteemi võimulpüsimist poliitilise sotsialiseerimisprotsessi võtmes, mille järgi ühiskonnas toimub sotsialiseerimine senikaua, kuni indiviidide käitumine ja hoiakud on kooskõlas režiimi vajadustega. Sellises poliitilise sotsialiseerimise protsessis oli võtmeroll kontrollile allutatud massimeedial (Hollander 1972, xvii). Ronald G. Suny (1988) pidas nõukogude võimu säilimise keskseks küsimuseks legitimeerimist kultuuri abil. Nii nõudis Lenin 1921. aastal, et tuleb tegeleda „kultuuriliste ülesannetega”, selleks et toimunud poliitiline pööre muutuks massidele arusaadavaks, ja see „läbi seedida” ning lõppkokkuvõttes võtta nõukogude propaganda „tegelikult omaks” (Lenin 1921a/1955, 50, 60). Kuna enamlastel puudus võimu haaramisel Venemaal praktiliselt oma toetajaskond ning nad ei saanud toetuda ka traditsioonidele (seda oleks seostatud tsaarivõimuga), religioonile ega natsionalismile, siis olid enamlased sunnitud oma võimu legitimeerimiseks looma täiesti uue kultuuri (Suny 1988, 190). Selles kultuuris olid olulisel kohal isikukultus, poliitiline ideestik marksismi-leninismina, revolutsiooniliste aastapäevade tähistamine avalike tseremoniatega jne. Kultuuri levitamisel sai oluliseks vahendiks ajakirjandus. Jan Plamer (2012) on käsitlenud nõukogude kultuuri kontekstis Stalini isikukultuse tekkimise protsessi. Plameri arvates on isikulutus üks võimu legitiimsuse allikaid ning just suletud ühiskondades praktiseerib riik rohkem vägivalda ja poliitiline isikukultus on tavaliselt hädavajalik, defineerimaks suhet valitseja ja valitsetavate vahel (Plamer 2012, xvii).

Sotsialiseerimise kontekstis ning tihedalt seotuna nõukogude uue, oma kultuuri loomisega võib vaadelda ka Nõukogude ajalookäsitlust. Lenin sõnastas juba 1894. aastal vajaduse töötada välja Vene ajaloo ja „tegelikkuse” üksikasjalik käsitlus, jälgides seejuures „konkreetsemalt kõiki klassivõitluse ja eksploateerimise vorme” (Lenin 1894/1960, 289). Vladimir Shlapentokhi (1986) järgi oli ajaloo kasutamisel nõukogude propagandas positiivselt legitimeeriv roll ning selle eesmärk oli teadvustada Nõukogude Liidu ja sotsialistliku ühiskonnakorralduse üleolekut teistest riikidest ja ühiskonnakorralduse viisidest. Propaganda demonstreeris ajaloo näitel raskusi, mis nõukogude võimu poolt kõigele vaatamata ületati, ning tõi näiteid, kuidas võrreldes minevikuga on Nõukogude ühiskonnas toimunud progress (Shlapentokh 1986, 14–15). Partei poolt heaks kiidetud ametliku ajalookäsitluse üheks eesmärgiks oli kujundada nõukogude inimest, kellel ei oleks mitte ühtegi teist identiteedi allikat kui Nõukogude Liidu kodaniku identiteet (Wertsch 1998, 150–151). Niisamuti oli ajalookäsitlustel oluline roll parteisisises võimuvõitluses. See andis hetkel valitsevale poliitilisele juhtkonnale võimaluse õigustada oma seniseid samme, näidata oma panust partei püstitatud eesmärkide täitmisel, diskrediteerida nii sise- kui välispositsiooni või vaikida maha oponentide saavutused ja seisukohad.

Partei monopoliseeritud ajalookäsitluse levitamisel kasutas režiim ühe vahendina nn tähtpäeva-ajakirjandust, mis regulaarselt ilmudes meenutas aastakümnete vältel teatud kindlatel tähtpäevadel Nõukogude ajaloo seisukohalt olulisi sündmusi. Just sellised kalendaarsed tähtpäevad tagavad, et perioodiliselt „küllastatakse” ühist minevikku, aidates seeläbi kindlustada mnemoonilist

sotsialiseerimist (Zerubavel 2003, 47). Nii peavad ka mitmed tähtpäev-ajakirjanduse uurijad (Kitsch 2003, 2007, 2008, Le 2006, Edy & Daradanova 2006, Carlson 2007, West 2008, Harro-Loit & Kõresaar 2010) ajakirjandust kollektiivse mälu mõjutajaks. Tähtpäeva-ajakirjandus kujundab ümber ja „taaskülatab” minevikku, avaldades uuesti varasemaid tekste ja fotosid, selgitades sealjuures nende kestvat olulisust, kusjuures neis lugedes kontekstualiseeritakse minevikku olevikus ja olevikku (ja tulevikku) minevikus, luues sellisel viisil narratiivseid trajektoore (Kitsch 2003, 48). Kuivõrd olulist rolli mängis ajakirjandus partei käsutuses oleva vahendina Nõukogude ametliku ajaloo levitamisel, demonstreerib näiteks nõukogude võimu tegutsemine okupeeritud Eestis. Tiiu Kreegipuu (2007, 2007a), kes on uurinud Nõukogude ajalookäsitlust kui propagandavahendit Nõukogude Eesti sovetiseerimisel, peab ajakirjandust üheks tõhusamaks abinõuks võimudele sobiva ajalootõlgenduse levitamisel. Trükiajakirjandus oli ajalooraamatutest oluliselt operatiivsem ja laiemat lugejaskonda haarav kanal, kusjuures trükiajakirjandus säilitas nõukogude meediasüsteemis oma juhtpositsiooni ka raadio ja televisiooni kõrval (Kreegipuu 2007, 54). Nõukogude trükiajakirjanduse baasil läbi viidud uurinud (Kreegipuu 2007, 2009a; Miil 2011, 2013, **Uuring V**) kinnitavad, et partei jälgis aastakümneid hoolikalt, et ajakirjanduses avaldatud tähtpäevadele ja ajaloolistele sündmustele pühendatud kirjutised püsiksid üldjoontes muutu-matuina ja oleksid kooskõlas võimude poolt heaks kiidetud ametliku ajalookäsitlusega.

Rida uurijaid (Sargeant 1972, Rees 1984, Ebon 1987, Gerol & Molyneux 1988, Taylor 2011a) on pidanud propagandat vahendiks Nõukogude välispoliitikas. Selle eesmärk oli ühelt poolt õõnestada Lääne kapitalistlike riikide autoriteeti ning teisalt levitada maailmarevolutsiooni ideid ja laiendada oma võimu. Seevastu osa autoreid (Possony 1959, Bittman 1987, Thom 1989) on pidanud nõukogude režiimi üheks olulisemaks poliitiliseks võitlusvahendiks manipuleeritud keelekasutust, milles teadud sõnadele on teadlikult antud eksitav ning nähtuste tegelikku olemust varjav tähendus. Sellised nõukogude režiimi poolt kasutatavad eksitavad sõnad on näiteks „reaktsiooniline”, „sõjaõhutajad”, „demokraatia”, „teaduslik materialism”, „imperialism”, „progressiivne”. Possony arvates kasutas nõukogude režiim sellist semantikat oma võimu legitimeerimiseks ning nii siseriikliku kui välispoliitilise opositsiooni vastu võitlemisel (Possony 1959, 22). Ka nõukogude semantika levitamisel ning seega võimu legitimeerimisel oli Possony, Bittmani ja Thomi arvates partei töö-vahendiks propaganda.

I.2. Historiograafia

Käesoleva väitekirja seisukohalt on olulised viimase kümnendi uuringud, mis puudutavad külma sõja aegset propagandasõda. Kuna uurisin väitekirjas ETV rolli EKP KK juhitud „kodanliku televisiooni” kampaanias, siis olid sellega seondult olulised ka kaasaegsed ETV-ga seotud käsitlused. Alljärgnevalt käsitlen kollektiivse mälu ümberkujundamisega seotud kaasaegseid uuringuid.

Rida autoreid nagu näiteks Arch Puddington (2000), Petra Galle (2003), Alan L. Heil (2003), R. Eugene Parta (2007), Richard H. Cummings (2009), Urs Endhardt (2009), A. Ross Johnson (2010), Heiner Stahl (2010), Friederike Kind-Kovács (2013), Alban Webb (2013) ja Patrick Major (2013) on käsitlenud külma sõja aegset kapitalismi- ja sotsialismibloki vahelist propagandasõda, keskendudes peamiselt Lääne raadiojaamade tegevusele ning kommunistliku partei võitlusele „raadiohääle” vastu. Need käsitlused aitavad mõista, millised olid Ameerika Ühendriikide ja tema liitlaste poliitilised eesmärgid ning kuidas nendeni jõudmiseks rakendati massikommunikatsiooni, täpsemalt üle riigi-piiride levivaid raadiosaateid. Nimetatud autorite uuringud annavad hea ülevaate kõnealuste raadiojaamade organisatoorsest ülesehitusest, juhtimisprintsipiidest, programmi koostamise põhimõtetest ja rahastamisest. Analüüsid, milles rekonstrueeritakse Lääne raadiojaamu kuulunud nõukogude kodanike huve ja vajadusi, võimaldavad hinnata, mis põhjustel eelistati kodumaistele raadiosaadetele välismaiseid, ehk teisisõnu: miks nõukogude raadiojaamad ei suutnud auditooriumi arvates sageli pakkuda konkurentsi Lääne raadiojaamadele. Kõik need aspektid aitavad käesoleva dissertatsiooni kontekstis mõista, miks EKP KK-l oli põhjust üle raudse eesriide levivate raadiosaadete pärast muret tunda.

Simo Mikkonen (2010) analüüsib ühelt poolt Lääne raadiojaamade kuulamise põhjuseid Nõukogude Liidus ning kirjeldab, miks ja kuidas püüdis kommunistlik partei vähendada vaenulikuks kuulutatud „raadiohääle” mõju. Samas on Mikkonen (2010a, 2010b) ainus autor, kes on lähemalt uurinud, kuidas konkreetselt kommunistlik partei Balti liiduvabariikides Lääne „raadiohääle” vastu võitles. Tema uuringut täiendab Olaf Mertelsmann (2013), kes on otsinud vastust küsimusele, miks Eestis kuulati Lääne „raadiohääli”. Rimantas Pleikyse (1998) uuring keskendub aga üksnes sellele, kuidas Nõukogude Liit püüdis tehniliste abivahenditega segada oma territooriumile levivate Lääne raadiojaamade laineid.

Käesoleva dissertatsiooni raames oli mulle huvipakkuv ETV kui organisatsiooni tegevus ja areng nõukogude perioodil. Kõige põhjalikuma uuringu ETV ajalooost on seni avaldanud Hagi Šein (2005). Šein annab oma käsitluses ETV erinevate arenguperioodide lõikes ülevaate organisatsiooni struktuurist ja juhtimisest, kasutusel olnud tehnika arengust, televisiooni levialast Eestis ning teleprogrammi ülesehitusest. Tõsi, see käsitlus ei erine kuigivõrd Šeini (2004) poolt Peeter Vihalemma toimetatud raamatus „Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004” avaldatud peatükist „Televisioon Eestis 1955–2004”. Teise ETV ajaloo tervikkäsitluse on koostanud Voldemar Lindström (2010). Erinevalt

Šeinist ei ole Lindström eri arenguperioodide kirjeldamisel rakendanud struktureeritud ülesehitust, mistõttu puudub võimalus ETV arengu jälgimiseks teatud teemade lõikes läbi aastakümnete. Seevastu torkab Lindströmi käsitluses silma ühelt poolt faktitihedus, teisalt aga autobiograafiliste mälestuste ja elulugude hulk. Samas ei peatu Šein ega Lindström oma uuringus pikemalt Soome TV vastase võitluse temaatikal, mõlemad piirduvad selle võitluse kui fakti põgusa konstateerimisega. Šeini ja Lindströmi tervikkäsitlusi täiendavad ETV arengu- loos oluliste sündmuste kronoloogiatega veel Hagi Šeini (1993), Voldemar Linströmi (1995) ning Renita Timaku ja Heiki Meeri (2005) koostatud väljaanded. Käsitluseksisteerib ka Leopold Piibu (1976) käsitlus ETV arengu- loost perioodil 1955–1971. ETV arengut 1950. aastatel ning sealhulgas Eesti NSV suhteid Soome Vabariigiga ja soomekeelsete saadete edastamist on põgu- salt puudutanud Indrek Treufeldt (2012) oma uuringus ajakirjandusliku fakti- loome kohta erinevates ühiskondlikes tingimustes. Ka on Treufeldt (1998, 2011) uurinud, millest lähtuti teleuudiste koostamisel Eesti Televisiooni algus- aastatel. Konkreetsetele telesaadetele nõukogude perioodil nagu näiteks balleti- saated ja „Aktuaalne Kaamera” on keskendunud oma diplomitöodes Katrin Pirn (1991) ja Piret Mürk (1994). Kõik need käsitlused tervikuna annavad ülevaate ETV struktuurist, ülesannetest ja olulisematest arenguetappidest selle organisat- siooni ajaloo nõukogude-perioodil. Need teadmised on käesoleva väitekirja seisukohalt olulised, et mõista ja analüüsida, milline meediaorganisatsioon oli EKP KK käsutuses ning kuidas ta selle võimekusi oma eesmärkide saavuta- misel, sealhulgas ka „kodanliku televisiooni” vastases kampaanias kasutas. Kahjuks ei ole ENSV Teleraadiokomitees sotsioloogiliste uuringutega tege- lenud Salme Rannu, Renita Timak ja Andrus Saar avaldanud viimasel kümnendil ühtegi akadeemilist käsitlust ETV-st nõukogude perioodil. Salme Rannu (2010) on seevastu uurinud kaasaegse teleauditooriumi vaatajahuvide, elulaadi ja väärtuste jagunemist.

Osa käsitlusi avab käesoleva dissertatsiooni kontekstis aspekte, mis aitavad mõista Nõukogude Liidu, Soome Vabariigi ning Eesti NSV suhteid ning seda, millist rolli mängisid neis suhetes ajakirjandus ja televisioon. Näiteks on Heidi Keinonen (2012) käsitlenud oma uurimuses külma sõja aegse ideoloogilise vastasseisu mõju Soome kommertstelekanali TES-TV arengule aastatel 1956–1964. Keinoneni järgi läänestusid Soomes nii era- kui avalik-õiguslikud tele- kanalid küll oma sisult, kuid samas olid nad siiski sunnitud arvestama Nõu- kogude Liidu huvidega. Esko Salminen (1998, 1999) on uurinud perioodi 1968–1991, mil Nõukogude Liit kallutas Soome meediat konformismile, mille tulemusena Soome ajakirjanikud hakkasid kirjutama Nõukogude Liidust ja Nõukogude Eestist sõbralikumalt, vähem kriitiliselt ning enesetsensuuri raken- dades. Salminen hinnangul võrdles EKP Soome TV-d küll „Reagani häälega”, kuid tegelikult jäi Soome ajakirjandus tervikuna okupeeritud Eesti probleemide osas „viisakalt vaikivaks”, olgugi et nende probleemidega oldi väga hästi kursis.

Lisaks leiab erinevaid aspekte nõukogude perioodi ETV töökeskkonnast ja -kultuurist ning üksikuid mälestuskilde kokkupuudetest ja võitlusest Soome

TV-ga reas memuaarides, mille autoritest olulisemad on: Georgi Morozov, Arnold Raag ja Henno Ustav (1990), Georgi Morozov (2003), Enn Anupõld (2004, 2005), Bruno Saul (2006), Hillar Peep (2009), Uno Maasikas ja Hillar Peep (2010), Ene Pajula (2011), Kulle Raig (2012) ja Aare Laanemäe (2013).

Samaväärsed allikad on ka Anu Pallase ja Sulev Uue (2004), Anu Pallase, Heidi Tammari ja Sulev Uue (2006) ning Anu Pallase ja Sulev Uue (2009) koostatud ajakirjanike elulugude kogumikud. Nimetatud memuaarid võivad mõnikord olla praktiliselt ainus võimalus tutvuda nende sündmuste ja aspektidega ETV ajaloost, mille kohta ei ole säilinud või ei olegi kunagi koostatud ühtegi dokumenti. Just sellest aspektist vaadatuna võivad mälestused teatud määral korvata arhiivimaterjalide puudumist või aidata kaasa arhiividokumentide interpreteerimisele. Teisalt käsitletakse memuaarides minevikusündmusi üksnes autori seisukohast ja teadmistest lähtuvana, mistõttu ei pruugi need anda olulist informatsiooni konkreetsete küsimustega tegelevate uuringute tarvis. Niisamuti jääb memuaaride puhul küsitavaks, kas teatud sündmuste mittekäsitlemise puhul on tegemist teadliku vaikimisega või on põhjuseks ununemine. Ka ei ole memuaaride kirjutajad üldjuhul esitanud oma väidete kinnituseks viiteid alternatiivsetele allikatele. Samuti tuleb mälestuste puhul arvestada indiviidide- ja põlvkondadevahelist nn „elaval kogemusel” põhineva mälu suhestumist institutsionaliseeritud ja organiseeritud tõlgendustesse (nt riiklikud ja/või parteilised narratiivid, teaduslikud käsitlused) ning et inimesed kasutavad aktiivselt nn avalikke mälestusi ja samas võib teatud grupi „elav mälestus” olla sisse kirjutatud ka avalikku minevikutõlgendusse (Kõresaar 2005, 11). ETV ajalooa seotud allikatest tuleb siinkohal nimetada eluloo- raamatuid nagu näiteks Voldemar Lindströmi (2001) ja Ene Hioni (2013) kirjutised Valdo Pandist ning Toivo Tootseni (2013) raamat Hardi Tiidusest. Kuid ka neist raamatutest ei saa ühtegi vaadelda kui rohkele allikmaterjalile tuginevat akadeemilist uuringut. Pigem on tegemist autorite lugupidamis- avaldustega Valdo Pandile ja Hardi Tiidusele, mis on omakorda määranud nii allikate valiku kui kirjutiste hoiaku.

Eelpoolnimetatud autoritega võrreldes on märksa enam puudutanud Soome TV vastast võitlust Nõukogude Eesti ja Soome vaheliste kultuuri- ja turismi- kontaktide ning KGB tegevuse kontekstis Mati Graf ja Heikki Roiko-Jokela (2004) oma raamatus „*Vaarallinen Suomi*”. Selles raamatus avaldavad Graf ja Roiko-Jokela arhiiviallikatele tuginedes esmakordselt akadeemilise ülevaate põhjustest, miks EKP KK pidas Soome TV mõju Nõukogude Eesti kodanikele ohtlikuks, kui palju Eestis vaadati „kodanlikku televisiooni” ning milliseid vastusamme astus EKP KK selle välismaise meediakanali mõju vähendamiseks. Kuna raamat on avaldatud soome keeles, siis ei ole selles toodud uuringu- tulemused leidnud kahjuks kajastust soome keelt mitte kõnelevate autorite akadeemilistes uuringutes. Nimetan siinkohal näitena värskematest uuringutest Kristin Roth-Ey (2011) raamatut, mis käsitleb põhjalikult Nõukogude tele- visiooni arengut nn kultuurilises külmas sõjas. Kirjeldades partei võitlust Nõukogude Liitu levivate Lääne meediakanalite vastu Eesti NSV-s ja siia

levinud Soome TV juhtumi puhul, viitab Roth-Ey üksnes Ellen Mickiewicz (1998) raamatule „*Split Signals*”. Selles raamatus piirdub aga autor Soome TV vastase võitluse juhtumi puhul lühikese konstateeringuga, et „kodanlik televisioon” oli nähtav pooltele Nõukogude Eesti kodanikest ning kohalik partei juhtkond pidas telekanalit üheks osaks „kodanlikust õõnestuspropagandast” (Mickiewicz 1998, 20–21). Mickiewicz kasutas omakorda allikana kahte 1983. ja 1985. aastal publitseeritud nõukogude trükist.

Seni kõige põhjalikuma ülevaate EKP juhitud Soome TV vastasest võitlusest annab Mati Grafi 2008. aastal avaldatud raamat „Kalevipoja tagasitulek.” Erinevalt koostöös Heikki Roiko-Jokelaga neli aastat varem publitseeritud uuringust („*Vaarallinen Suomi*”) on Graf selles käsitluses detailsemalt analüüsinud Nõukogude Liidus ja Eesti NSV-s aset leidnud sündmusi ning seda, kuidas need omakorda mõjutasid EKP KK Soome TV-ga seotud poliitikat ja tegevussamme. Grafi raamatu suurimaks puuduseks on aga süstemaatilise allikmaterjalide loetelu puudumine, mistõttu tema uuringu puhul jääb segaseks, kus algavad ja lõpevad dokumentaalselt arhiivimaterjalidega tõestatavad faktid, kellegi mälestused ja arvamused ning autori personaalsed hinnangud. Tiit Pruuli (2009) ja Marek Tamm (2009) on ka Grafi kritiseerinud, heites talle ette kallutatust ja varjatud kujul Vaino Väljase memuaaride ja tõlgenduste publitseerimist. Kumbki neist ei pea „Kalevipoja tagasitulekut” teaduslikuks uuringuks, kuid nad tunnistavad, et raamatus on avaldatud palju huvipakkuvaid andmeid. Kuna raamat on eestikeelne, siis on ka „Kalevipoja tagasitulekus” avaldatud uurimistulemused jäänud sama uurimisvaldkonnaga tegelevate ja eesti keelt mitte kõnelevate autorite akadeemilistes käsitlustes kajastamata nii nagu Mati Grafi ja Heikki Roiko-Jokela raamatu „*Vaarallinen Suomi*” puhulgi.

Põgusa ülevaate Soome TV rollist Nõukogude Eesti ühiskonnas ja EKP vastusammudest „kodanlikule televisioonile” annavad ka Jaak Kilmi ja Kiur Aarma oma rikkaliku autentse pildimaterjaliga meelelahutuslikus filmis „Disko ja tuumasõda” (2009). Filmi võib küll kategoriseerida populaarteadusliku žanri esindajaks, kuid kahjuks puuduvad selleski materjalis olulised allikaviited. Nii näiteks esitatakse seal allikale viitamata väide, et hoolimata oma tegelikust tehnilisest suutlikkusest ei üritanudki võimud segada Soome TV signaale, sest KGB käsitles Nõukogude Eestit oma „salalaboratooriumina”, kus EKP KK juhtkonna teadmata uuriti „mastaapselt” nõukogude inimeste käitumist Lääne propaganda tingimustes eesmärgiga valmistada ette Lääne massikultuuris sirgunud tulevase luurajaid.

Järgnevalt peatun käsitlustel, mis tegelevad ajakirjanduse rolliga kollektiivse mälu kujundamisel. Nende uuringute lähtekohaks on rea autorite (Winfield, Friedman & Trisnadi 2002, Kitch 2003, 2003a, 2007, Edy & Daradanova 2006, Le 2006, Carlson 2007, Ebbrecht 2007, Winfield & Hume 2007, West 2008) seisukohad, et ajakirjandust võib vaadelda kui omalaadset „sotsiaalset ajamasinat”, mis kujundab ühiskonnas kollektiivset mälu. Selles kontseptuaalses raamistikus on viimastel aastatel avaldatud rida kogumikke uuringutest (Landy 2001, Edgerton & Rollins 2001, Cannadine 2004, Conboy 2012), milles

analüüsitakse, kuidas ajakirjandus kasutab ning representeerib ajalugu. Harro-Loit & Kõresaar (2010) tõdevad, et kaasaegsetes meediauuringutes on siiski pööratud liiga vähe tähelepanu ajakirjanduse erinevatele strateegiatele kollektiivse mälu kujundamisel. Ka Eesti ajakirjandust on kollektiivse mälu kujundamise võtmes siiani suhteliselt vähe käsitletud. Selles uurimissuunas võib pidada üheks märkimisväärseks allikaks kogumikku „*The Curving Mirror of Time*” (toim Harro-Loit ja Kello 2013). Nimetatud väljaandes on Eesti ajakirjanduse näitel publitseeritud uuringud ühismälestamistest (Harro-Loit & Pallas 2013), vene vähemuse ja eestlaste erinevate mälestuste kajastamist perioodil 1994–2009 (Jakobson 2013), Molotov-Ribbentropi pakti mälestamisest perioodil 1989–2009 (Kõresaar, Müür & Kreegipuu 2013) ning naiste visuaalse representatsiooni muutumist sajandi jooksul (Kurvits 2013). Samuti on tähtpäevajakirjanduse võtmes uuritud ETV uudiseid (Harro-Loit & Kõresaar 2010) ning trükiajakirjandust (Miil 2011, 2013) kui kollektiivse mälu kujundajaid.

I.3. Ajalooline kontekst

1950. aastate keskpaigaks oli Nõukogude Liidul õnnestunud laiendada Ida-Euroopa riikide arvel nii oma territooriumi kui ka mõjusfääri, ta oli saanud endale Ameerika Ühendriikide näol võimsa vastase ning algas maailma sotsialismi- ja kapitalismileeriks lõhestanud külm sõda – seda olukorras, kus moodsad massirelvad muutsid edaspidi mõttetuks territooriumite vallutamisel põhineva sõjapidamise (Gaddis 2007, 276). Propagandaajaloo üks klassikuid Philip M. Taylor (2011) on kirjeldanud külma sõda kui „ideede sõda, ideoloogiate võitlust, närvide sõda, mis jagas ligi neljakümne aasta jooksul maailma bipolaarseks võitlusväljaks, mida iseloomustasid pigem sõnasõda ja tuumarelva kasutamise ähvardused kui nende tegelik kasutamine” ning kus lahinguväljaks oli saanud globaalne informatsioonikeskkond (Taylor 2011, 290, 308). Propagandateoreetik Terence H. Qualter (1962) rõhutab, et ekslik oleks Ida ja Lääne vastasseisu tõlgendada kui vaid järjepanu aset leidvate „relvadeta konfliktide” jada. Qualteri arvates oli külm sõda kahe erineva ideoloogiaga osapoole sõda, kusjuures üks neist pidas konflikti normaalseks riikidevaheliseks olukorraks. Nimelt juhendus Nõukogude Liit Marxi teooriast tulenevast põhimõttest, et vastasseis eksisteerib senikaua, kuni säilib klassiühiskond, ehk siis nii kaua, kuni püsib kapitalistlik Lääs, pidi kestma ka külm sõda (Qualter 1962, 125). Stalini järeltulijad Nõukogude Liidu võimuladvikus leidsid, et sõda Ameerika Ühendriikidega ei ole möödapääsmatu ning seetõttu projekteeriti „uus välispoliitika”, mis seadis eesmärgiks riikidevaheliste pingete lõdvendamise ja „rahuliku kooseksisteerimise”, kuid samas ei loobunud marksistlik-leninistlikust ideologiast ning jätkati panustamist revolutsioonilis-imperialistlikku paradigmasse (Zubok 2010, 423). Üheks olulisemaks võitlusvahendiks selles ideoloogilises vastasseisus muutus aga propaganda ning propagandasõjas pidi osalema ka parteile allutatud Nõukogude Eesti ajakirjandus.

Samas väljendus teaduse ja tehnoloogia areng Nõukogude Liidus raadio ja televisiooni levikus. Kui näiteks 1956. aastal oli Nõukogude Liidu majapidamistes üle 7 miljoni raadiovastuvõtja ja televiisoreid ligi 1 miljonit, siis 1968. aastaks oli raadiote arv kasvanud hinnanguliselt 46 miljonini ja televiisorite arv 23 miljonini (Hopkins 1970, 248, 250). Kui 1955. aastal toodeti Nõukogude Liidus 3,5 miljonit raadiot ja ligi 0,5 miljonit telerit, siis 1968. aastal toodeti juba 7 miljonit raadiot ja 5,7 miljonit televiisorit (Hopkins 1970, 252). 1955. aastal oli Nõukogude Liidus vaid 9 telejaama, kuid 1965. aastal juba 121 telejaama (Roth-Ey 2011, 185). Kui Eesti NSV-s oli Tallinna Televisiooni loomisel 1955. aastal 1300 televiisorit, siis 1970. aastal oli Eestis juba 277 000 televiisorit (Šein 1993, 16). Nõukogude Eesti potentsiaalne teleauditoorium kasvas 1955. aasta 0,4% elanikkonnast 1970. aastaks 68,4% elanikkonnast (Šein 2005, 16, 29). Tänu tehnoloogia arengule ei olnud võimalik Nõukogude Liitu enam isolatsioonis hoida, sest läbi raudse eesriide levisid Lääne raadiojaamade signaalid. Näiteks kuulas 1950. aastatel hinnanguliselt kolmandik linnades elavatest täiskasvanud nõukogude kodanikest Lääne raadiojaamasid (Johnson & Parta 2010, 345). „Hruštšovi sula” ajal tihenesid ka vahetud kontaktid välismaailmaga. Seetõttu oli nõukogude režiim sunnitud oma kodanikke „kaitsma” Lääne ideede ja informatsiooni eest, sest kardeti, et need „reostavad sotsialistliku keskkonna ja lõpuks täidavad nende kodanike mõtted antikommunistlike ideedega” (Bittman 1988, 6). Uus situatsioon tekitas vajaduse vastupropaganda järele (Shlapentokh 1986, 43).

Rida uurijaid (Hixson 1988, Benn 1989, Puddington 2000, Parta 2007, Johnson 2010, Johnson & Parta 2010, Brown 2011, Mihelj 2013) on otsinud Nõukogude Liidu lagunemise põhjuseid külma sõja aegses propagandasõjas, keskendudes välistele mõjudele ehk siis sellele, kuidas Lääs suutis oma tegevusega õhustada nõukogude süsteemi. Üheks režiimi nõrgestajaks oli „kultuuriline infiltratsioon”, millest tulenevalt kasvatati Lääne raadio, televisiooni ja filmide abil nõukogude kodanike teadlikkust moodsast tarbimiskultuurist, tõsteti nende tarbimisootusi ning õhustati seeläbi rahva silmis üksnes võidurelvastumisele pühendunud kommunistliku partei autoriteeti (Hixson 1988). Ka vahetute kontaktide tihenemine Ida ja Lääne vahel (näiteks turismi, kultuurivahetusprogrammide või ajakirjanike külastuste näol) mõjutas suhtumist sotsialismi tervikuna, mille tulemusena hakati ka Läänes marksismileninismi üha enam utoopiaks pidama (Hobsbawm 2012). Osa uurijaid (Benn 1989, Puddington 2000, Johnson 2010) on aga seisukohal, et Lääne meedia pigem toetas nõukogude inimeste puhul juba eksisteerinud hoiakuid ning oli omamoodi ühenduslülilik vaba maailmaga, säilitades sellisel moel indiviidide lootusi. Samas ei pööra ülalnimetatud autorid Lääne massimeedia mõju analüüsimise kõrval erilist tähelepanu nõukogude süsteemi sisestele teguritele, mis võisid aidata kaasa Nõukogude Liidu lagunemisele, nagu nagu näiteks nõukogude ajakirjanike roll, ajaloolis-kultuuriliste eripärade mõju jne.

Juba 1950. aastatel oli välisraadiojaamade kuulamine EKP-le tõsiseks probleemiks (Mikkonen 2010a, Mertelsmann 2013). Täpne välismaiste raadio-

jaamade kuulajate arv ei ole teda, kuid võib oletada, et enamuse Eesti elanikkonnast oli neist raadiojaamadest saadud informatsioonist mingil viisil mõjutatud (Mertelsmann 2013, 168). Raadiosaatjate signaalide levikut püüti Nõukogude Liidus vahelduva eduga takistada (selleks püstitati suurtest kulutustest hoolimata sadu saatejaamasid segamissignaali edastamiseks), kuid see ei õnnestunud kunagi täielikult. Näiteks kui 1953. aastal kulutati Lääne raadiojaamade segamistechnoloogia haldamiseks 17 miljonit dollarit, siis selle arendamiseks investeeriti 70 miljonit dollarit – seda kõike olukorras, kus Ameerika Ühendriikide kogu eelarve nõukogudevastaste raadiojaamade tegevuse toetamiseks oli vaid 22 miljonit dollarit (Hixson 1988, 51). Nõukogude Liidu ja tema Ida-Euroopas paiknenud raadiolainete segajate arvu on hinnatud 2500–3000 jaamani (Pleikys 1998, 6). Ainuüksi need ressursid ja pingutused, mida partei tegi Lääne raadiojaamade signaalide leviku takistamiseks, näitavad, kui tähtsaks pidas valitsev režiim elanikkonna ligipääsu takistamist mitteametlikele informatsiooniallikatele (Mickiewicz 1988, 21).

Põhja-Eestis alates 1960. aastatest Soome Vabariigist Nõukogude Eestisse leviv „kodanlik televisioon” kui nõukogude käsitluses „kontrollimatu meediakanal” tõestas EKP KK-le oma „ohtlikkust” 1968. aasta Tšehhoslovakkia sündmuste kajastamisel. Tegemist ei olnud nõukogude kodanikele suunatud teleaadetega ja ammugi mitte Nõukogude Liidu vastu suunatud propagandaga, vaid ajakirjandusvabaduse tingimustes valminud objektiivsust taotlevate uudislugudega. Kuid juba tõsiasi, et kodutelevisiorist jõudis nõukogude inimesteni partei propagandaaparaadi poolt edastatavast informatsioonist erinev teave ning seejuures veenva pildimaterjaliga, oli piisav, et kahtlustada „kodanlikku televisiooni” partei autoriteeti õhnestavates „ideoloogilistes diversioonides”. EKP KK muutus veelgi valvsamaks, kui 1971. aastal Helsingis käiku antud uue telemastiga paranes Nõukogude Eestis „kodanliku televisiooni” nähtavus ning suurenes selle vaadatavus. Teisalt valitsesid aga Nõukogude Liidu ja Soome Vabariigi vahel ametlikult head suhted. Nende suhete baasil käivitati 1965. aastal Tallinna ja Helsingi vahel laevaliin, mis omakorda kasvas liiduvabariigi pealinna saabuvate soomlaste arvu ning tihendas eestlaste ja soomlaste omavahelisi kontakte. Kui varem oli EKP KK pidanud propagandasõda „kodanliku propagandaaparaadiga” ja eelkõige „raadiohääletega”, siis uus situatsioon nõudis „kodanliku televisiooni” vastu suunatud samme.

Kommunistlik partei käsitles televisiooni kui ühte nõukogude inimese ideoloogilise kasvatustöö ja kodanliku ideogia vastu võitlemise vahendit, nii nagu seda pidid olema raadio, ajakirjad, ajalehed, parteilised õppused, loengud, kõnelejate grupid, agitatsioon, poliitinformatsioon, massiline poliitöö ja elukohajärgne töö (Gretškina 1975, 8–9). Televisioon saavutas 1970. aastatel Nõukogude Liidus kõige olulisema poliitilise informatsiooni ning kultuuri levitaja positsiooni, mistõttu selle arendamisest sai kommunistliku partei üks prioriteete (Roth-Ey 2011, 178, 182). Selle protsessi üheks ajendiks oli partei juhtkonna mure liiduvabariikides tegutsevate televisioonistuudiotite tegevuse pärast, sest need keskendusid eelkõige kohalike rahvusgruppide huvide ja vajaduste

rahuldamisele (Mickiewicz 1988, 6). Teisalt mõjutas partei meediapoliitika muutumist 1968. aasta Tšehhoslovakkia kriis, mille üheks süüdlaseks oli Nõukogude Liidu tippjuhtkonna arvates massimeedia ja sealhulgas kohalik televisioon (Roth-Ey 2011, 213). Tšehhoslovakkia kriisist tegi partei samas ka järelduse, et Lääne telekanalid olid sündmuste oma huvides ärakasutamisel võrreldes Nõukogude televisiooniga märksa professionaalsemad ning üks võimalus Läänest Nõukogude Liitu leviva informatsiooni mõju vähendada oli pakkuda konkurentsi Lääne meediale (Gerol & Molyneux 1988, 45, Parta 2010, 98).

Partei järgmiseks oluliseks sammuks võibki pidada 1970. aastal NSVL Ministrite Nõukogu Riikliku Televisiooni- ja Raadio Komitee loomist, millele omakorda allutati kõik liiduvabariikide teleraadiokomiteed (Roth-Ey 2011, 217). Reformi eesmärgiks oli levitada „suhteliselt kontsentreeritud, standardiseeritud ja tsentraliseeritud” sõnumeid üle kogu Nõukogude Liidu ning vähendada liiduvabariigi tasandi televisioonistuudiotest toodetud informatsiooni ja arvamused (Remington 1988, 101). Just selline tsentraliseerimine võimaldas alates 1970. aastatest tugevdada ideoloogilist survet ja nn venestamist kontrolli- ja juhtimismehhanismide abil. Teisalt demonstreeris see otsus televisioonile kui meediumile eristaatuse andmist, millega kaasnes reaalne toetus arendustegevusele televisiooni valdkonnas: 1970. aastal investeeriti Nõukogude Liidus ringhäälingu arendamisse juba ligi neli korda enam kui seda oli tehtud kolm aastat varem (Roth-Ey 2011, 217). Samas oli periood, mida televisiooniajaloo uurijad nagu Šein (2005) ja Roth-Ey (2011) on nimetanud rahvuslike televisioonide „kuldajaks”, mil liiduvabariikides Moskva keskvõimust suhteliselt sõltumatult avastati ja arendati kohalikku televisiooni, selle otsusega lõppenud. Nõukogude Eesti tasandil tähendas see, et 1970. aastal liiduvabariigi kohalikus alluvuses tegutsenud ENSV Riiklik Raadio ja Televisiooni Komitee lõpetas oma tegevuse ning selle asemel loodi NSVL Teleraadiokomitee liidulis-vabariiklik komitee nimega ENSV Ministrite Nõukogu Riikliku Televisiooni ja Raadio Komitee (Šein 2005, 74).

1960. aastate lõpus oli kommunistliku partei juhtkond dilemma ees, kus ühelt poolt tunti paralleelselt tehnoloogia arenguga üha enam muret Lääne raadio- ja telesignaalide leviku laienemise pärast Nõukogude Liidu aladele ning teisalt taheti avalikkuse ees näidata nõukogude süsteemi edu, mida pidi tõestama aktiivne osalemine rahvusvahelises kaubanduses, turisminduses ja poliitikas (Hopkins 1970). Kuna viimase taotlusega ei olnuks kooskõlas nõukogude inimeste isoleerimine välismaiste raadio- ja telesignaalide totaalse segamisega, siis otsustas partei hakata tegelema televisiooni ja ka raadio moderniseerimisega (Hopkins 1970, 264). See tähendas, et parendati televisiooni tehnoloogiat ja leviulatust, telesaadete sisu ja kvaliteeti, samuti pühendati rohkem tähelepanu ajakirjanike koolitamisele, hoolitsedes seejuures, et nad oleksid kursis ka Lääne ajakirjanduse sisu ja meetoditega. Kuid just televisioonis nägi kommunistliku partei juhtkond võimalust nõukogude inimeste eemalmeelitamiseks „vaenulikuks propagandaks” kuulutatud Lääne raadio- ja telejaamade saadete juurest (Roth-Ey 2011, 191). Televisioon pidi muutuma tõhusaks vastupropaganda abi-

nõuks, tõstes oma programmi sisu ja kvaliteedi Lääne raadiojaamade saadete tasemele (Parta 2010, 99). Sealjuures peeti televisiooni Lääne raadiojaamadele tõsiseks konkurendiks, mistõttu Ameerika Ühendriikides kaaluti koguni sotsialismimaadega piirnevate telejaamade finantseerimist eesmärgiga laiendada nende leviulatust üle raudse eesriide (Puddington 2000, 132). Eeltoodu kontekstis kujunes Nõukogude Eesti nõukogude propagandasüsteemi nõ lakmus-paberiks. Siia leviv „kodanlik televisioon” tõstatab küsimuse, kui paljud nõukogude kodanikud eelistavad välismaist telekanalit ja mis põhjusel nad seda teevad ning kui võimekas oli nõukogude propagandasüsteem oma auditooriumi säilitamisel.

I.4. Ajaloolis-kultuurilised aspektid ja nõukogude propagandasüsteem

Erinevate autorite käsitluste põhjal suunasid väitekirja eesmärkide ja uurimisküsimuste formuleerimist viis minu poolt kõige olulisemaks peetud aspekti: (1) Nõukogude ühiskonnas eksisteeris topeltnõtlemine; (2) hoolimata kommunistliku partei püüdlustest saavutada absoluutset infomonopoli, eksisteerisid partei levitatud ametliku informatsiooni ja ajalookäsitluse kõrval alternatiivsed informatsiooniallikad; (3) propagandaaparaadi osana oli Nõukogude ajakirjanduse ülesandeks kodanike (ümber)kasvatamine, mitte auditooriumi tegelike vajaduste ja huvide rahuldamine; (4) partei õigustas oma eesmärgi ja tegevust ideoloogiaga ning legaliseeris võimulpüsimiseks partei ideoloogiat ja rakendas opositsiooniliste seisukohtade vastu võitlemisel propagandat; (5) partei üheks ideoloogiliseks dogmaks oli propaganda rakendamine võitluses opositsiooniliste seisukohtade vastu.

• Topeltnõtleamise fonomen Nõukogude ühiskonnas

Ajakirjanikud, kes kommunikaatoritena tegelesid partei edastatud sõnumite ja informatsiooni dekodeerimisega ning seejärel auditooriumi tarvis taaskodeerimisega, ei tegutsenud neid ümbritsenud ajaloolis-kultuurilises keskkonnas isoleeritult. Nõukogude ühiskonnas eksisteeris fenomen, mille kohaselt avalikult räägiti vaid ametivõimude esitatud tõde ja seda isegi siis, kui teati sellele hoopis vastupidist tõde. Sellist nähtust on võrreldud skisofreenilise ja sürreaalse olukorraga, kus vaim ja isiksus lõhestusid ning tõde ja erimeelsused suruti alla, avalikult tehti režiimiga koostööd, teeseldes sealjuures, et usutakse ametliku propaganda iga sõna (Pipes 2005, 85). Orlando Figes on tõmmanud paralleeli nõukogude inimeste ja näitlejate vahele, kes jälgivad oma esitust, olles valusalt teadlikud oma privaatse ja avaliku mina erinevustest (Figes 2010, 514–515). Tõest hoolimata tuli avalikkuse ees rääkida ühte ja sedasama, jääda kindlaks ühele versioonile, elada tuli topeltstandarditega (Merridale 2007, 204). Imbi Paju peab Nõukogude ühiskonnale iseloomulikuks selles eksisteerinud

teadlikkust, et on olemas nii tegelikkus kui ka kunstlikult loodud fiktsioonid, ning vaatamata sellele, et nii valitsejad kui alamad olid fiktsioonidest teadlikud, tegeleti nendega iga päev (Paju 2010, 178). Aili Aarelaid-Tart (2000) on kirjeldanud Nõukogude totalitaarses ühiskonnas avaliku sfääri ja privaatsfääri vahele tekkinud vastuolu, millest tulenevalt peidetakse ühiskonnas igasugused rahvuslikkusega seotud tunded usaldusväärsete naabrite ja oma perekonnaga seotud suhtlemisringidesse, avalikus sfääris aga võimutseb sotsialistlik dogmaatika, millesse keegi ei usu, kuid mida moe pärast järgitakse (Aarelaid 2000, 755). Selline lõhenemine oli omakorda soodne pinnas topeltnõuetlemise tekkimiseks, mis väljendus ühe nähtuse tõlgendamises kahest täiesti vastandlikust väärtus-normatiivsest alusest lähtudes, samuti sellisest mõtteviisist tulenevas igapäevases käitumises, kus peteti, valetati võimudele, teeseldi, et ollakse keegi teine, tehti moraalselt ebameeldivaid kompromisse jmt, sageli ainult ellujäämise nimel (Aarelaid-Tart 2003a, 215–216). Just 1970. aastate keskpaiku, kui Nõukogude Liidus hakkas poodides nappima toidukaupa ja paljudel inimestel kadus usk, et elatustase tõuseb, levisid ka künism ja frustratsioon, mis igapäevaelus väljendus ükskõiksuses ja käegalöömismeeleoludes (Sunny 1988, 432). Topeltnõuetlemine levis eriti hoogsalt 1970. ja 1980. aastate keskpaigani kestnud stagnatsiooniperioodil, mil väga selgesti oli eristatav see, mida inimesed ütlesid avalikult, ning see, mida räägiti omavahel, usaldusaluste kitsamas ringis (Lauristin & Vihalemm 1993c).

Kommunistliku partei võimulpüsimise vaatenurgast olid Nõukogude ühiskonnas eksisteerival topeltnõuetlemisel ohtlikud tagajärjed. Näiteks on Vladimir Shlapentokh (1986) seostanud Nõukogude ühiskonnas eksisteerinud topeltnõuetlemist otseselt nõukogude bürokraatia-aparaadi demoraliseerumise ja korrumppeerumisega. Aarelaid-Tart (2000) käsitleb topeltnõuetlemist kui moodust võõrvõimu vaimse surve vähendamiseks, pidades samas selle tagajärjena tekkivat avaliku ja eraelu vastandumist riiklike huvide allajäämiseks, mille tulemusel pääseb domineerima mentaliteet „riigi-kõis-las-lohiseb” (Aarelaid 2000, 756). Seega oli kommunistlik partei keerulises olukorras, kus ühest küljest otsekui valitseti ja otsustati kõige üle, mis toimus riigis ja ühiskonnas, teisalt ei olnud võimalik kontrollida ja olla lõpuni kindel, kuivõrd inimesed tegelikult uskusid ametlikku ideoloogiat ja propagandat. Topeltnõuetlemine võis mõjutada partei võimulpüsimist ühiskonnas nii rohujuure (perekond) tasandil kui ka ühiskonna käekäigu suunajaks peetud avangardi (parteiorganisatsioon) tasandil.

Seoseid topeltnõuetlemisega võib leida ka nende inimeste käitumises, kes ei olnud oma maailmavaatelt veendunud kommunistid, aga erinevatel motiividel liitusid ikkagi parteiga. Näiteks 1970. aastatel levis eestlaste hulgas arusaam, et sellisel perspektiivital ajal on kõige tähtsam lihtsalt rahvana alles jääda ning selle seisukoha konformistlikum variant õigustas allesjäämise nimel koostööd nõukogude võimuga, parteisse astumist ja parteilise karjääri tegemist (Vahtre 2005, 306). Niisamuti on koostööd režiimiga selgitatud pelgalt tarbimismentaliteedi kasvuga, mistõttu hakati tegema järeleandmisi isikliku mõnu ja prestiiži nimel, et saada kätte defitsiitseid kaupasad ja teenuseid (Misiunas &

Taagepera 1997, 198). EKP algorganisatsioonide ajaloo uurijad (Nugin & Paavle 2009; Klesment & Nugin 2009; Klesment, Nugin & Paavle 2009, 2009a) on leidnud, et 1960–1980. aastatel muutus partei seoses liikmeskonna paisumisega vähem printsiipiaalseks ning tema algorganisatsioonide tööd iseloomustas sageli formaalsus, sisuliste arutelude puudumine, omaenda otsuste täitmatajätmine, kõrgemate instantside kritiseerimine ja autoriteedi õõnestamine. Kõik need probleemid eksisteerisid ka ETV parteiorganisatsioonis (**Uuring IV**). „Printsiipiaalsuse” kaotanud kommunistliku partei autoriteedi langemisele viitab kiirus, millega EKP 1990. aastate alguses lagunes. Nimelt jäi taasiseseisvumise eel, 1990. aasta esimestel kuudel EKP 110 000 liikmest järele vaid 25 000 kommunisti, kellest ligi 4000 olid eestlased ning ülejäänud kuulusid märtsis EKP 20. kongressil asutatud Moskva-meelsesesse NLKP Eestimaa organisatsiooni (Tannberg 2005, 386).

Topeltnõuetlemine mõjutas otseselt ka partei võimulpüsimise seisukohalt ühte olulist instrumenti, nõukogude propagandaparaati. Juhan Peegel (2005) on pidanud kahestumist ja kaksikmoraali üheks ajakirjanike kõige ahistavamaks põhivastuoluks, milles ühelt poolt tuli avalikult toetada ja õigustada kehtivat ideoloogiat ning teisalt õigustada vaikimisega selle vägivalda ja korrupsiooni (Peegel 2005, 8). Thomas C. Wolfe (2005) arvates hakkasid paljud ajakirjanikud just 1960. aastatel parteist võõranduma, mõistes, et sotsialismi ülesehitamisel ei oodata neilt enam koostööd parteiga, rääkimata partei suunamisest. Selle asemel käsitles partei ajakirjanikke üha enam pigem „suhetekorraldajatest” käsutäitjana, samas kui partei ise distantseerus sotsialismi saavutamise ülesandest (Wolfe 2005, 142). Märke 1960. aastate topeltnõuetlemisest võis leida isegi Nõukogude Liidu keskajakirjanduse tasandilt: ajalehtede *Pravda* ja *Trud* ajakirjanikud olid ise Nõukogude ajakirjanduse sisu kvaliteedi suhtes märksa kriitilisemad kui lehelugejad (Shlapentokh 1986, 68). Enamiku ajakirjanike puhul polnud kommunistlikku parteisse kuulumine või mittekuulumine mitte lojaalsuse mõõdupuu ega ka vaba valik, vaid parteisse astumine oli pigem möödapääsmatu asjade käik (Lauk & Pallas 2009, 563). Epp Laugu ja Anu Pallase (2009) arvates oli siinkohal küsimus selles, kuidas ajakirjanik sobitus ideoloogiliselt ettemääratud ja kontrollitud raamidesse: kas nende väärtushinnangud läksid kokku ametliku ideoloogiaga, jahiti kiiret isiklikku karjääri ja privileege või muganduti ideoloogiale tähelepanu pööramata ja andes „keisrile, mis keisri oma”, kujutades samas ette, et tehakse ajakirjandust, mida rahvas vajab.

Nõukogude propagandasüsteemi keerukus ja mitmedimensioonilisus, milles erinevatel perioodidel, meediakanalites, teemades jne erinesid tsentraliseeritud kontrolli ja järelvalve põhjalikkus, mõjutas partamatult ka ajakirjanike käitumismudeleid ja -strateegiaid. Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm (2004) on toonud Nõukogude Eesti ajakirjanduse ühe tunnusjoonena välja ambivalentisuse: ühest küljest oli see osa totalitaarse ideoloogia ja propaganda süsteemist, teisalt oli tegemist kultuurisfääri, kultuurilise identiteedi ja opositsiooni kandjaga. Neis tingimustes oli ajakirjanikel võimalus mitte üksnes toota kanoniseeritud tekste,

vaid võimalus kirjutada sellest, mis lugejaid tegelikult huvitas ja mis ajakirjaniku enda arvates parandas inimeste eluolu, ning seejuures anda edasi ka nõrivate vahelt lugemiseks oma tegelikke mõtteid. Aja jooksul hakkasid propaganda diskursus ja ajakirjanduslik diskursus teineteisest üha enam eristuma (Harro 2001, Lauk 2005, 2005a). Epp Lauk ja Tiiu Kreegipuu (2010) on jõudnud oma uurimistöodes järeldusele, et Nõukogude Eestis kasutati nn ajakirjanduslikku diskursust vastupanustrateegiana ideoloogiliselt nõrpuhtaid sõnumeid edastavale poliitilisele diskursusele. Partei kontrollimehhanismid olid küll võimelised välistama Nõukogude Eesti ajakirjanduses avalikku vastandumist režiiile, kuid samas suutis osa ajakirjanikke siiski erinevate ajakirjanduslike väljendusviisidega või siis osavalt bürokraatiaga manipuleerides edastada nõrivate vahelt ühiskonnakriitilisi seisukohti (Lauk & Kreegipuu 2010, 188).

Võib oletada, et Soome TV vahendatud alternatiivsel käsitlusel Lääne ühiskonnas ja maailmas tervikuna toimuvast oli mõju ka topeltmõtlemisele Nõukogude Eestis. Tõsi, seda mõju on praktiliselt võimatu mõõta, kuid samas puudub ka põhjus selle mõju olemasolu eitamiseks. Ainuüksi tõsiasi, et suur hulk Soome TV levialasse jäänud inimesi eelistas „kodanlikku televisiooni” Nõukogude televisioonile, demonstreerib topeltstandardite olemasolu. Kõigi nende inimeste puhul, kes päeval avalikus ruumis järgisid nõukogude alamatele kohaseid käitumisstandardeid, kuid õhtul pere ja sõprade ringis jälgisid partei poolt ohtlikuks kuulutatud telekanaleid, ei ole võimalik rääkida printsiipalsetest ning kommunistlikule parteile jäägitult kuulekatest ja lojaalsetest kodanikest.

- **Alternatiivsed informatsiooniallikad ametliku informatsiooni ja ajalookäsitluse kõrval**

Pärast võimu haaramist Venemaal olid bolševikud sunnitud leppima tõdemusega, et vaatamata revolutsioonilistele muudatustele riigi valitsemises ei ole võimalik ehitada uut klassideta ühiskonda nõr tühjale kohale. Teisisõnu: kõiki, kes ei kuulunud bolševike ridadesse, ei saanud elimineerida ning tahes-tahtmata oli uue ühiskonnakorralduse ülesehitamisel vaja kukutatud „kodanliku klassi” esindajate abi, olgu selleks siis teadlased, sõjaväelased vm. Lenin tõdes 1918. aastal: „Kui meil ei tuleks ehitada sotsialismi elementidest, mida meile on pärandanud kapitalism, siis oleks ülesehitustöö kerge. Kuid selles just ongi sotsialistliku ülesehitustöö raskus, et meil tuleb sotsialismi ehitada kapitalismi poolt läbini rikutud elementidest” (Lenin 1918a/1955, 194). Lenin nägi väljapääsu endiste klassivaenlaste ümberkasvatamises, kasutades seejuures „moraalset mõjutamist” (Lenin 1919/1954, 53) ja propagandat (Lenin 1920b/1955, 340), aga vajadusel ka terrorit (Lenin 1919a/1954, 124). Lenin tunnistas, et kodanliku klassi elementide ümberkasvatamise ülesanne on „määratu raske” ning selle täielikuks lahendamiseks on vaja kulutada kümneid aastaid (Lenin 1919/1954, 69).

Karl Popper (2010) on nimetanud seda fenomeni, millega juba Lenin ja tema riigipöörjatest võitluskaaslased vahetult pärast võimu haaramist kokku

puutusid, „lõuendi puhastaja paradoksiks”. Paradoks seisnes selles, et kui luua täiesti uut sotsiaalset maailma, tuleb radikaalselt vabaneda vanast maailmast, kuid see tähendaks ka revolutsionääride ja nende plaanide hävitamist (Popper 2010, 264). „Lõuendi puhastaja paradoksist” tulenev suutmatuse tekitada revolutsiooniga täiesti uut ühiskonda tingis aga nõ vana ühiskonna teatud kujul säilimise. Seega jäid vaatamata revolutsioonilistele muudatustele revolutsiooni-järgsesse „uude” ühiskonda alles ka erinevad mälu kandjad revolutsiooni-eelsest „vanast” ühiskonnast: materiaalsed esemed nagu hooned, raamatud, mälestusmärgid või siis inividid oma mälestuste ja ideedega. See aga tähendas ka suuremal või vähemal määral, avalikumalt või varjatult, opositsiooni ja selle ideede säilimist teatud mälu kogukondades. Näiteks on Aili Aarelaid-Tart (2001, 2002, 2003) uurinud eestlaste kohanemist nõukogude võimu poolt pealesurutud kultuuri- ja integratsioonipoliitikaga ning järeldanud, et nõukogude võimu katse kujundada täielikult ümber inimestel juba välja kujunenud kiriklikke ja rahvakultuurilisi traditsioone tekitas ühiskonnas vastuseisu. Nii peab Aarelaid (2001) jõulude keelustamisel ja nende asendamisel näärdega esimeseks laiaulatuslikuks kodanikuallumatuse ilminguks jõulude varjatud tähistamise jätkamist. Seega säilitasid eestlased vaatamata välisele survele ühelt poolt varjatult perekondlikul tasandil kiriklikud või rahvakultuurilised traditsioonid nagu jõulude, vabariigi aastapäeva, Võidupüha tähistamine ning teisalt osaleti ka avalikel ametlike riiklike pühade tähistamisel, kas hirmust repressioonide ees või ebameeldivuste vältimiseks (Aarelaid 2001, 185–187). Tulemuseks oli kalendaarse aastatsükli kulgemine korraga kahes ringis – avalikus ja privaatsetes (Aarelaid 2001, 186). Kuivõrd ebaedukas oli aga nõukogude kombestiku pealesurumine Eesti ühiskonnas, näitas lõpptulemusena nõukogude traditsioonide kiire hääbumine 1990. aastatel (Aarelaid 2001, 194).

Mälu säilitavaid sotsiaalseid grappe on käsitlenud oma kollektiivse mälu teoorias Maurice Halbwachs (1992), kes väitis, et individuaalne mäletamine on sotsiaalselt vahendatud ning individuaalne mälu sõltub kollektiivsest mälestusest, mistõttu ühised mälestused ongi üheks oluliseks inimesi sotsiaalsesse gruppidesse liitvaks teguriks. Halbwachsi kollektiivse mälu teooriat on edasi arendanud Aleida Assmann (1999, 2000, 2006, 2006a) ja Jan Assmann (1988, 1988a, 2000), kelle käsitluse järgi loovad inimgrupid, rahvused ja riigid endale kollektiivse mälu selliste sümbolsete vahendite abil nagu tekstid, pildid, mälestussambad, tähtpäevad ja mälestusriitused (Assmann 2006, 188). Nii oli ka kommunistliku partei seisukohalt oluline, et Nõukogude ühiskonnas eksisteeriks vaid see ajalookäsitlus, mis on kooskõlas marksistlik-leninistliku ideoloogiaga ning aitaks legitimeerida partei tegevust. „Õige” ajalooõpetuse levitamine oli propaganda-, kultuuri- ning haridussüsteemi ülesanne. Sellisel viisil kollektiivse mälu manipuleerimisel oli väga oluline roll ajakirjandusel, seda eelkõige nõukogude ideoloogia ja ajaloo seisukohalt tähtsate sündmuste meenutamise ja nende iga-aastase regulaarse tähistamise ja mälestamisega (**Uuring V**).

Kollektiivse mälu üheks komponendiks on kommunikatiivne mälu, mis on sotsiaalselt vahendatud ja baseerub igapäevasel lävimisel sotsiaalses grupis ruumilise läheduse, reeglipärase suhtlemise, ühiste eluvormide ja jagatud kogemuste miljöös (Assmann 1988, 10–11). Mälu kandjaks on omavahel mälestusi jagav mälukogukond, mis koosneb mingi konkreetse ajastu vahetutest ja kaas-aegsetest tunnistajatest (Assmann, J. 2000, 50, 56). Eesti elulugude ja mälu-uurijad (Aarelaid-Tart 2001, 2002, 2003, Kõresaar 2005, 2005a, 2006, 2011) on kollektiivse mälu kontekstis käsitlenud ka Nõukogude okupatsiooni perioodil elanud eestlaste individuaalsete mälestuste rolli. Nii on näiteks järeltatu, et Nõukogude okupatsiooni perioodil kujunesid Eestis individuaalsed mälestused omamoodi opositsiooniliseks alternatiiviks nõukogude võimu ametlikule ajalookäsitlusele (Kõresaar 2005, 49; 2011, 21). Ka James V. Wertsch (1998) on käsitlenud individuaalsete mälestuste jagamist kui mitteametliku ajaloo levitamist ning kui eestlaste vastupanustrateegiat nõukogude režiimile. Olaf Mertelsmann (2007) peab mälestusi üheks alternatiivseks infoallikaks nõukogude propaganda, haridussüsteemi ja kultuuri kõrval (Mertelsmann 2007, 24). Sellist vastandumist on kirjeldanud ka Imbi Paju (2010): „Ent kuna sõjaeelne eliit oli hävitatud, siis stalinismijärgses Eesti NSV-s hoidsid iseseisva Eesti aegseid väärtusi elus need, kelle jaoks euroopalik elukorraldus oli lapsepõlvemälestus. Muidugi kujunes siin meie-nemad konflikt, kus meie pidasime end tööka-mateks, ausamateks ja puhtamateks, kes oskasid paremini käituda kui nemad ehk need, kes olid tulnud Eestisse koos okupatsioonipoliitikaga” (Palju 2010, 192). Individuaalsete mälestuste kontekstis nimetab Mertelsmann (2005) ühe olulise aspektina Eesti ühiskonna eripära, milleks on selle väiksus ja seal valitsevad tihedad sidemeid. Seda ühiskonda iseloomustab Mertelsmanni arvates ütlus, et „iga teine on tuttav, iga neljas on sugulane” (Mertelsmann 2005, 609). Mertelsmanni arvates olid sellisele väikesele ühiskonnale iseloomulikud tihedad suhtlusvõrgustikud, mis liitsid sugulasi, sõpru, kooli-, ülikooli- ja sõjakaaslasi, seltside liikmeid või ühe küla elanikke. Just need suhetevõrgustikud aitasid kohaneda okupatsioonivõimude poolt sissetoodud uute poliitiliste süsteemidega ja säilitada seejuures omaenda identiteeti (Mertelsmann 2005, 609). Samas jäid isiklikud mälestused sõjaelsest ajast ja sellest, mis „tegelikult oli juhtunud”, siiski kas inimeste endi teada või jagati neid üksnes oma usaldusalustest lähedastele ja tuttavatele.

Nende piiratud levikuga mälestuste kõrval puutus Nõukogude Eestis märksa suurem hulk inimesi kokku alternatiivse informatsiooniga, mis jõudis Eestisse Läänest levivate raadiosaadete ja Soomest leviva televisiooniga. Lisaks üle raudse eesriide levivatele raadio- ja telesignaalidele etendas Eesti puhul alternatiivse informatsiooni saamisel märkimisväärset rolli Eesti-Soome vaheline turism. Qualter (1962) ja Ellul (1973) pidasid suletud keskkonda diktatuuride eeliseks oma propaganda levitamisel, kus võimalolijad ei pea kartma konkureerimist opositsiooniliste ideedega. Nõukogude Liit tegi suuri pingutusi, et isoleerida oma kodanikke välismaailmast, eriti aga raudse eesriide taguste kapitalistlike riikide mõjudest. Mitme uurija (Pipes 2005, Service 2010, Brown

2011) arvates oli üheks peamiseks põhjuseks Nõukogude poliitilise juhtkonna hirm, et nende alamad hakkavad võrdlema erinevusi kapitalistlike riikide elukorralduse erinevate tahkude ja nõukogude režiimi vahel. Mida rohkem 1970. ja 1980. aastatel Ida ja Lääne vahel reisimist võimaldati, seda rohkem hakkas marksistlik-leninistlik ideoloogia murenema (Brown 2011, 549). Kriitikat ja „poliitiliselt ebakorrektheid” arvamussavaldusi nõukogude süsteemi suhtes kostis koguni Läänest Nõukogude Liitu naasvate KGB kaastöötajate hulgast (Andrew & Mitrohhin 2002, 339). Service on kirjutanud: „Alati aga, kui inimesed leidsid, et mõned elu tahud olid väljaspool kommunistlikke riike paremad, said nad pahaseks selle majandusliku korra peale, mis näitas pidevalt üles suutmatust oma lubadusi täita” (Service 2010, 423). Pipesi hinnangul suutnuks nõukogude süsteem püsida vast ainult siis, kui see hoidnuks oma alamad, kaasa arvatud kõrgemad ametnikud, täielikus isolatsioonis välismaailmast (Pipes 2005, 97).

Pärast 1971. aastat oli ligikaudu kolmandik Eesti NSV teleauditooriumist Soome TV levialas (**Uuring I, III**). Vaatamata sellele, et Soome oli geograafiliselt, poliitiliselt ja majanduslikult seotud Nõukogude Liiduga, suutis Soome ühiskond säilitada läänelikud väärtused ning poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised sidemed Läänega (Keinonen 2012). 1960. aastateks oli Soome televisioonist kujunenud nii soome rahvusliku identiteedi säilitaja kui ka ameerikaliku elustiili ja Lääne popkultuuri vahendaja (Keinonen 2012, 185–186). Seega võib oletada, et „kodanliku televisiooni” igapäevane telepilt Lääne tarbjalikust eluviisist ja kaubaküllusest avaldas mõju ka Soome TV-d jälginud Nõukogude Eesti inimestele. Seda tarbimissoovi ärgitavat telepilti täiendasid ja kinnistasid omal moel kindlasti ka eestlaste vahetud kontaktid soomlastega, mida võimaldas sarnane kultuuriline taust, Eesti geograafiline asend ning Nõukogude Liidu ja Soome Vabariigi sõbralikud suhted. 1965. aastal Tallinna ja Helsingi vahelise laevaliini avamine tihendas neid kontakte. Kui 1956. aastal külastas Eestit vaid 212 välismaalast, siis 1966. aastaks tõusis nende arv 15 400, kellest 14 800 tuli Soomest. Turistide arv kasvas 1983. aastaks 97 000, kellest 80 000 tuli Soomest (Vahtre 2005a, 307). Turismi Nõukogude Eestist Soome ei lubatud muutuda massiliseks – aastast lubati üle lahe sõita kuni paaril tuhandel nõukogude kodanikul (Graf 2008, 160). Turismikontaktide tõttu tekkisid teatud tüüpi soomlased, nn „isiklikud soomlased” (Vahtre 2005a), „kodusoomlased” (Nupponen 2007, Laanemäe 2013), „kodustatud soomlased” (Graf 2008), kes sõbrunesid eestlastega ning hakkasid nendega regulaarselt suhtlema. Tänu isiklikele kontaktidele said mõned eestlased välismaiseid tarbekaupu, millele valdaval enamikul nõukogude inimestest puudus ligipääs. Mõned autorid (Nupponen 2007, Graf 2008, Kilumets & Lepasar 2013) on Soome-Eesti turismikontaktide puhul toonud veel ühe olulise aspektina välja tõsiasja, et välisturistide saabumine Tallinna põhjustas liiduvabariigi pealinna elukorralduses nõrkestumise: turistide tarbeks loodi valuutakauplusi ja -baare, korrastati Lääne standardeid silmas pidades restorane, kohvikuid ja majutusasutusi, käivitati variiteeprogramme ning ehitati uusi hotelle nagu näiteks „Viru”, millele hiljem lisandus „Olümpia”. Omaette nähtuseks muutusid „Viru ärikad” ja „althõlma”

kaubitsemine. Tallinna tänavapilti ilmunud välismaisest riietusest ammutasid Lääne kohta uuemat moeinfot omakorda Eesti moekunstnikud (Ojavee 2012, 198–199). Eeltoodu kontekstis ei olnud aga nõukogude propaganda, mis rääkis peatselt kokkuvarisevast kapitalistlikust süsteemist, väites, et sealses ühiskonnas naudib materiaalseid hüvesid vaid vähemus, enam veenev. Seega mõjutas suutmatuse efektiivselt tõkestada alternatiivse info levikut lõppkokkuvõttes nõukogude propagandaaparaadi võimekust täita talle partei poolt püstitatud ülesandeid.

- **Propaganda eesmärkide ning auditooriumi vajaduste ja huvide lahknevus**

Rida uurijaid (Hollander 1972, Benn 1989, Hachten 1992, Mikkonen 2010, Parta 2010, Bashkirova 2010, Roth-Ey 2011) on jõudnud järeldusele, et Nõukogude ajakirjandus ei suutnud rahuldada nõukogude inimeste huvisid ja vajadusi ei informatsiooni ega meelelahutuse valdkonnas. Selle probleemiga seisis vastamisi ka partei juhtkond Nõukogude Eestis (**Uuring I, III**). Otsides vastust küsimusele, miks Nõukogude ajakirjandus ei suutnud vastata inimeste ootustele, on Gayle D. Hollander (1972) ja David W. Benn (1989) Nõukogude ajakirjanduse ühe suurima vajakajäämisena välja toonud dialoogi ja suhtlemise puudumise auditooriumiga või auditooriumi arvamuse ignoreerimise. Auditooriumi arvestamise asemel lähtus ajakirjandus oma igapäevapraktikates vaistust (Bittman 1988, 17). Ajakirjanikel oli keeruline suunata oma kirjutiste sisu ja formaati lehelugejate tegelikest huvidest lähtuvalt, nagu ka tegutseda vastavalt auditooriumi reaktsioonidele – ajakirjanik pöördus lihtsalt umbmäärase „keskmise” lugeja poole (Hollander 1972, 23). Tagasiside puudumine auditooriumilt seadis omakorda piirid propaganda efektiivsusele (Benn 1989, 195).

1970. aastateks oli kujunenud situatsioon, kus vaid 30–50% Nõukogude Liidu elanikkonnast oli rahul Nõukogude massimeediaga ning 20–30% elanikkonnast kahtles massimeedias edastatud informatsiooni usaldusväärsuses (Bashkirova 2010, 115). Usalduse puudumisest ametlike informatsiooniallikate vastu kõneleb ka 1986. aastal tehtud uuring, mille järgi pooled täisealistest nõukogude kodanikest hankisid teavet nii välis- kui kodumaiste sündmuste kohta kolleegidelt või tuttavatelt (Benn 1989, 197). Olukorras, kus ajavahemikul 1978–1980 ei olnud 61% täisealistest leningradlastest rahul kohalikes ajalehtedes Leningradi kohta pakutava informatsiooniga, tugines 24% neist üsna sageli ja 65% mõnikord kuulujuttudele (Benn 1989, 197). Ka Nõukogude Eestis läbi viidud uuringud näitasid lõhet ajakirjanduses pakutava ja auditooriumi tegelike huvide vahel (**Uuring I, III**).

Rida uurimusi (Ebon 1987, Remington 1988, Parta 2007, 2010, Mikkonen 2010) kinnitab, et kommunistliku partei ideoloogid mõistsid, et auditooriumi huvi ning usalduse säilitamise ja ka tagasisõitmise nimel tuleb hakata rohkem tähelepanu pöörama ajakirjanduses pakutava informatsiooni sisukusele ja operatiivsusele ning meelelahutuse kvaliteedi tõstmisele. Ka Nõukogude Eestis otsiti vastuseid, kuidas tõsta uudiste sisukust ja operatiivsust ning pakkuda

samas rahvale kvaliteetsemat meelelahutust (**Uuring I, III**). Teisalt on jõutud järeldusele, et vaatamata näilistele katsetele kohaneda kaasaja nõudmistega ja võtta kasutusele uusi tehnoloogiaid, ei toimunud Nõukogude ajakirjanduses 1970. aastatel siiski kardinaalseid muutusi ning oluliseks takistavaks teguriks oli vanameelsus (Wolfe 2005, 138).

Katsed parandada ajakirjanduse sisukust, kvaliteeti ja atraktiivsust pidid jääma partei kindla kontrolli alla. Kui partei oleks lubanud ajakirjandusel juhinduda auditooriumi huvidest ja vajadustest, tähendanuks see ka opositsiooniliste seisukohtade arvestamist, mis aga seadnuks ohtu partei võimulpüsimise. Partei seisukohalt oli ajakirjanduse ülesanne auditooriumi (ümber)kasvatamine, mis pidanuks lõpptulemusena iseenesest välistama opositsioonilised seisukohad. Nii näiteks nõudis juba Lenin, et partei „töö aluseks ja peamiseks sisuks” jääks alati „hulkade teadlikkuse arendamine” (Lenin 1906/1952, 154). Tema sõnul pidi just ajaleht olema üksnes „tõeliselt eesrindlike klasside kasvatamise ja ühendamise organ” (Lenin 1913/1953, 43). Lenin ootas Nõukogude ajakirjanduselt rahvahulkade kasvatamist, pahede vastu võitlemist ning selle hoolikat jälgimist, et igapäevaelus loodav „uus” oleks tegelikult kommunistlik (Lenin 1918/1955, 81). Lenini järgi pidi ajakirjandus olema „rahvahulkade valgustamise vahend”, mis õpetab neid „elama ja ehitama oma majandust ilma mõisnike ja ilma kapitalistideta” (Lenin 1921/1955, 109). David W. Benn (1989) peab nõukogude propaganda ebaefektiivsuse põhjuseks seda, et kommunistlik partei ületähtsustas ideoloogiat (Benn 1989, 189). Nii näiteks ootas EKP KK Eestis sageli ajakirjanduselt pigem inimeste (ümber)kasvatamist kui auditooriumi huvide arvestamist (**Uuring I, III**).

Mark W. Hopkins (1970) on pidanud Nõukogude ajakirjanduse üheks ise-loomujooneks võõrandumist inimestest. Hopkinsi järgi tagasid Nõukogude ajakirjanduse kontrolli- ja juhtimismehhanismid selle, et ajakirjanduse töö tulemusega oleks rahul pigem partei juhtkond kui auditoorium. Nii hoolitsesid toimetajad, et väljaannete sisu vastaks sellele, mida poliitiline juhtkond arvas parajasti olevat kõige efektiivsema riiklike eesmärkide saavutamiseks ja inimeste kasvatamiseks ehk siis auditooriumi vajaduste asemel rahuldati hoopis partei juhtkonna huvisid ja vajadusi (Hopkins 1970, 308). Thomas F. Remington (1988) leiab, et 1980. aastatel võõrandus partei ühiskonnast koguni sedavõrd, et ideoloogilise sõnumi edastamine Nõukogude ühiskonna enamikule jäeti tagaplaanile ning selle asemel hakati tegelema üha enam väikese poliitilise võimueliidi positsioonide tugevdamisega. Partei võimulpüsimine näis sõltuvalt sellest, kuivõrd poliitiline juhtkond suudab võimu ja privileegide jagamisega meelitada enda teenistusse ühiskondlikku eliiti (Remington 1988, 7). Ka Vladimir Shlapentokhi (1986) arvates oli partei ja ühiskonna võõrandumise peamiseks põhjuseks partei tegelemine iseendaga. Thomas C. Wolfe (2005) hinnangul püüdis aga partei 1970. ja 1980. aastatel ikka veel ära kasutada 20. sajandi algusest pärinevaid enamlaste ideesid ega olnud suuteline sotsialismi ideesid ümber mõtestama ega kaasajastama. Selle tagajärjeks oligi paljude nõukogude inimeste ükskõiksus sotsialismi vastu (Wolfe 2005, 214). Eeltoodu

kontekstis tõstatub küsimus, kas nõukogude propagandasüsteem oli võimeline täitma talle pandud ülesandeid, kui ta ei suutnud hoida auditooriumit oma meediakanalite juures või kui kaheldi ajakirjanduse usaldusväärsuses.

- **Praktiline vajadus kaitsta oma ideoloogiat**

Režiimid ja liikumised vajavad ideelist baasi, et end seadustada ning omandada poliitiliste veendumuste ja poliitilise tegutsemisviisi suunataju. Kui need ideed on piisavalt kinnistunud, saab rääkida ideoloogiast (Hagopian 1993, 8). Karl Popperi (2000, 2010, 2011) järgi oli marksism historitsistlik ajalooline teooria – teooria, mis seadis endale eesmärgiks ennustada majanduslike ja võimu-poliitiliste arengukäikude ning eriti revolutsioonide suunda tulevikus (Popper 2011, 129). Popper oponenteeris historitsistlikule lähenemisele ühiskonna seletamisel, olles seisukohal, et ükskõik milliseid teaduslikke meetodeid ka ei rakendataks, ei suuda inimkond ennustada omaenda tulevasi saavutusi (Popper 2000, 12). Historitsism ja seega ka marksism olid Popperi arvates pigem pseudoteadused (Popper 2011, 413) ning seetõttu võrdles ta marksistlikku teooriat religiooniga ja selle järgijaid fanaatiliste usukumardajatega. Marksistide poolt ainuõigeks kuulutatud teooria sisaldas Popperi hinnangul ka paratamatuid ja möödapääsmatuid abinõusid uue ühiskonna loomiseks. Üheks selliseks nõudeks oli „uue inimese” kasvatamine. Need inimesed, kes mingil põhjusel ei olnud valmis transformeeruma või kes ei soovinud uute mallide järgi kujundatud ühiskonnas elada, vajasisid marksistliku teooria järgi edasist „suunamist” (Popper 2000, 91). Popper selgitas: „„Suunamise” ning „uute inimeste” kasvatamise huvides hakatakse probleeme lihtsustama, kõrvaldatakse individuaalsed erinevused ning üritatakse hariduse ja propaganda abil kontrollida inimeste huvisid ja veendumusi” (Popper 2000, 113). Marksistliku teooria ellurakendamine tingis Popperi järgi vajaduse selle kontseptsiooni kaitsmiseks, sest vastasel korral sattunuks ohtu kogu bolševistliku partei tegevuse legitiimsus. Teisalt oli „võtmepositsioonid” haaranud partei kui Popperi järgi marksismi ellurakendaja sunnitud juhinduma Marxi ettekuulutusest ja holistlikust programmist. Partei autoriteet seisneski selles, et see oli „relvastatud marksistlik-leninistliku teooriaga”, mistõttu oskas paratamatuid protsesse „targalt” ette näha ning neile oma poliitilise tegevusega kaasa aidata. Tsiteerides Popperit: „Totalitarism ei saa mõistagi mingisugust kriitikat sõbralikuks lugeda, sest sellise autoriteedi igasugune kritiseerimine vaidlustab paratamatult autoriteedi enese põhimõtte” (Popper 2010, 296). See tähendas aga partei poolt paratamatut vajadust klammerduda marksistlik-leninistlike ideoloogiliste dogmade külge, langemist historitsismi lõksu. Partei tippjuhtkond võis vastavalt päevapoliitilistele vajadustele teatud määral laveerida ja tõlgendada marksismi-leninismi teoreetilis-ideoloogilist raamistikku, kuid tervikuna ei saanud ta sellest historitsistlikust teooriast lahti ütelda.

Kaitsmaks marksistlik-leninistliku teooria autoriteeti, pidid selle ellurakendajad kasutama propagandat. Kommunistliku partei poolt ainuõigeks

kuulutatud teooriale varju heitvate „koodanlike” ja „kapitalistlike” ideede ning kriitika mõju vähendamiseks rakendati vahendina nõukogude propagandaparaati. Nii näiteks on mitmed autorid (Possony 1959, Boynton 1964, Clews 1964, Thum & Thum 1972, Kirkpatrick & Sargeant 1972, Schramm 1977, Rees 1984, Kenez 1985, Shlapentokh 1986, Ebon 1987, Gerol & Molyneux 1988, Bittman 1988, Benn 1989, Hachten 1992, Jowett & O’Donnell 1999, McQuail 2000, Roth-Ey 2011, Somerville 2012) oma käsitlustes toonud välja, et propagandaaparaadi üheks ülesandeks oli Lääne ühiskonnakorralduse ja vaenulikuks kuulutatud „koodanliku” meedia diskrediteerimine. Nõukogude propagandale oli iseloomulik alaline vajadus luua vaenlasi: „Niipea kui üks vaenlane loeti võidetuks, peab kommunistlik propaganda otsima ründamiseks uued sihtmärgid” (Clews 1964, 172). Martin Ebon (1987) järeldas, et vaatamata taktikalistele muudatustele ei loobunud nõukogude propaganda Teise maailmasõja lõpust alates hetkekski Nõukogude Liidu ja Lääne vastandamise strateegiast, mille teemaks oli kahepoolne maailm: ühel pool rahuarmastav, „progressiivne” Nõukogude Liit ning teisel pool sõjahimulised, „imperialistlikud”, maailmavallutusplaanidega Ameerika Ühendriigid, mis relvastuvad muuhulgas ka tuumapommidega, ohustades sellega maailma rahu ja tsivilisatsiooni eksistentsi. Samale järeldusele jõudsid Garth S. Jowett ja Victoria O’Donnell (1999), kes leidsid, et nõukogude propagandasüsteem on hakkama saanud kaasaegse ajaloo „kõige ekstsensivsema ja pikaajalisema propagandakampaaniaga”, milles mängis olulist rolli alalise hirmu või vandenõu idee (Jowett & O’Donnell 1999, 224). Rea autorite (Qualter 1962; Suny 1988; Lenoe 2004; Brandenberger 2011) arvates kasutas kommunistlik partei oma propagandaaparaati, põhjendamaks, et just nii sise- kui välisvaenlaste tõttu ebaõnnestus üks või teine kampaania ning seetõttu aeglustus paratamatult ka uude ühiskonda jõudmise protsess. Peter Kenez (1985) on näidanud, et ka nõukogude propaganda enda ebaõnnestumised ajas partei vaenlaste ning nende eksitava ja õnnestava tegevuse kaela. Mis puutub aga nõukogude inimeste hirmutamisse, siis näiteks osa uurijaid (Barghoorn 1950, Taylor 2011) on järeldanud, et Nõukogude Liidu sõjaliste ettevalmistuste ja võidurelvastumise huvides oli vaja pidevalt hoiatada, et koodanlik-imperialistlik vaenlane ei kohku tagasi sõjalisest kallaletungist ega ka tuumarelva kasutamisest. Propaganda loodud pilti vaenlasest on osa uurijaid (Remington 1988, Lenoe 2004, Péteri 2010, Somerville 2012) pidanud vahendiks, mida partei kasutas omakorda Nõukogude ühiskonna integreerimiseks ja mobiliseerimiseks.

- **Ideoloogia kaitsmine kui ideoloogiline dogma**

Nõukogude propagandateoreetikud kuulutasid marksistlik-leninistliku ideoloogia samaaegselt nii parteilise propaganda sisuks kui ka selle metodoloogia aluseks. Nimelt pidi see ideoloogia võimaldama määrata ühelt poolt kindlaks propaganda koha ajaloo protsessis, aga teisalt ka propaganda reaalsed võimalused ning sotsiaalsed funktsioonid (Baikova jt 1981, 18). Marksismi-leninismi teoreetikud selgitasid, et erinevalt koodanlikust ideoloogiast on sotsialistlik

ideoloogia „teaduslik teadvus”, mis esitab objektiivselt ühiskondliku arengu seaduspärasusi (Mikenberg 1985, 26). Samuti väideti, et marksismi-leninismi teooria andis ajaloos esmakordselt kõigile ühiskonna arenguseadustele teadusliku ja materialistliku seletuse (Baikova jt 1981, 17).

Jacques Ellul (1973) ja Wilbur Schramm (1972) on osutanud oma käsitlustes, et selliste tõlgenduste puhul oli tegemist kommunistliku partei juhtkonna omakasupüüdlike interpretatsioonidega. Marx ja Engels esitasid teoses „Saksa ideoloogia” oma seisukohad ühiskonnas valitsevate mõtete olemusest ning just neid printsiipe võib pidada meedia ja ühiskonna seoste teooriate raamistikus massimeedia marksistliku tõlgenduse põhialusteks (McQuail 2000, 70). Tuleb rõhutada, et tegu oli tõesti üksnes *tõlgenduste põhialustega*, sest Wilbur Schramm (1972) on juhtinud tähelepanu sellele, et Marxi ja Engelsi teooria, mida nõukogude süsteem pidas kogu oma ideoloogia lähtematerjaliks, ei puudutanud tegelikult üldse massikommunikatsiooni küsimusi. Marx ja Engels selgitasid „Saksa ideoloogias” küll, et valitseva klassi mõtted on igal ajajärgul valitsevad mõtted, sest olles „materiaalse jõu” valitseja, on valitsev klass ka „vaimse jõu” valitseja: „Klass, kelle käsutuses on materiaalse tootmise vahendid, käsutab ühtlasi ka vaimse tootmise vahendeid, nii et valitsevale klassile on üldiselt allutatud ka nende mõtted, kellel puuduvad vaimse tootmise vahendid. Indiviididel [...] kuivõrd nad valitsevad kui klass ja määravad antud ajaloojärgu kogu selle ulatuses, teevad nad seda endastmõistetavalt kõigil selle ajaloojärgu aladel, seega valitsevad ka mõtleivate olenditena, mõtete tootjatena, reguleerivad oma aja mõtete tootmist ja jaotust; see aga tähendab, et nende mõtted on ajajärgu valitsevad mõtted” (Marx & Engels 1846/1985, 43). Teisisõnu: ühiskonnas valitsevad mõtted ei ole Marxi ja Engelsi järgi muud, kui ühiskonnas valitsevate materiaalsete suhete „ideeline väljendus”. Samas ei andnud Marx ja Engels „Saksa ideoloogias” ühtegi selgesõnalist juhist selle kohta, milline peaks olema kommunikatsiooni roll klassivõitluses.

Ka 1886. aastal ajalehes *Die Neue Zeit* avaldatud kirjutises „Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp” osutab Engels ideoloogia ja poliitilise võimu tähtsusele ühiskonnakorralduses. Engelsi järgi ei toimu ühiskonnas midagi „ilma teadliku kavatsuseta, ilma ülesseatud eesmärgita” (Engels 1886/1959, 36). Engelsi arvates valitsesid ühiskonnas alati „seesmisel varjatud seadused” (Engels 1886/1959, 37). Näiteks kirjeldab Engels riigi ja valitseva klassi suhet nõnda: „Riigi näol kerkib meie ette esimene inimese üle valitsev ideoloogiline võim. Ühiskond loob endale organi oma ühiste huvide kaitsmiseks sise- ja väliskallaletungide vastu. Selleks organiks on riigivõim. Vaevast tekkinud, muutub see organ iseseisvaks ühiskonna suhtes, ja nimelt seda suuremal määral, mida rohkem ta ühe teatava klassi organiks muutub ning mida otsesemalt ta selle klassi võimu teostab” (Engels 1886/1959, 42). Seejuures juhtis Engels tähelepanu sellele, millist rolli mängib ideoloogia riigi ja valitseva klassi poliitilise võimu juures: „Kord juba ühiskonna suhtes iseseisvaks jõuks saanud riik loob jalamaid uue ideoloogia” (Engels 1886/1959, 42). Engelsi arvates oli tõestatud, et „kõik poliitilised võitlused on klasside võitlused” ja „igasugune

klassivõitlus on poliitiline võitlus” (Engels 1886/1959, 40). Sarnaselt „Saksa ideoloogiaga” ei paku ka Engelsi „Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp” juhiseid, kuidas kasutada kommunikatsiooni poliitilises võitluses. Schramm jäi nii Marxi kui Engelsi suhtes skeptiliseks: isegi kui Marx ja Engels taibanuks, et ühiskonnas, kus kogu võim kuulub töölisklassile, ei saagi enam rääkida ajakirjandusvabadusest, oleks tõenäoliselt neid huvitanud pigem küsimus ajakirjanduse uuest rollist selles ühiskonnas ning mitte enam mure ajakirjandusvabaduse pärast (Schramm 1972, 111). Konkreetseid lahendusi, kuidas töölisklass peaks haarama võimu ning millisel viisil tuleks sellesse võitlusesse kaasata ajakirjandus, pakkus välja alles Lenin (Schramm 1972, 112).

Juba 1919. aastal hoiatas Lenin, et pärast kapitali võimu kaotamist, kodanliku riigi purustamist ja proletariaadi diktatuuri kehtestamist ei kao klassivõitlus mitte kuhugi, vaid vastupidi, see vahetab ainult oma vorme ning muutub mitmes suhtes veelgi ägedamaks (Lenin 1919b/1954, 359). Nii kurtis Lenin 1920. aastal, et üheksa kümnendikku tööajast tuleb parteil kulutada kodanluse vastu võitlemisele (Lenin 1920b/1955, 339). Lenin eeldas, et kodanlus osutab vastupanu ning talle on omane „väikekodanluse inertne rutiin”, kõhklemine ja kõikumine. Seetõttu seisis nõukogude korral Lenini hinnangul ees „pikaajaline, raske ja visa” klassivõitlus, mille käigus tuli „neutraliseerida” need, kes järgnesid proletariaadile „liiga ebakindlalt” (Lenin 1920b/1955, 359). Lenini järgi sai see võitlus olla edukas üksnes siis, kui rõhutatud klassid lõevad lõplikult „ideoloogiliselt lahku” vana korra kodanlik-demokraatlikust ideoloogiast ja loobuvad „filisterlikust sõnakõlksutamise vabaduse ja võrdsuse üle” (Lenin 1919b/1954, 360). Selleks tuli pikaajalise ümberkasvatamise protsessis muuta harjumusi, tavasid ja veendumusi – kogu kapitalistliku kultuuri pärandit, mis töölisklassil oli kujunenud paljude aastakümnete jooksul (Lenin 1920b/1955, 333, 337).

Kommunistlik ajakirjandus pidi Lenin järgi „tervenisti pühenduma” kapitalivastasele võitlusele (Lenin 1919c/1954, 497). Ta hoiatas, et kodanliku propaganda mõju suhtes on tundlik just töölisklass: „Töölisklassil on stiihiline tung sotsialismi poole, kuid kõige levinum (ja kõige mitmekesisemal kujul taas elustuv) kodanlik ideoloogia surub end siiski stiihiliselt kõige rohkem tööliste peale” (Lenin 1902/1951, 346). Ta ise nägi vaenuliku kapitalistliku ühiskonna „trükivabaduses” üksnes vabadust „kaubitseda trükisõnaga ja rahvahulkadele avaldatava mõjuga”, sest kapitalistliku ühiskonna ajakirjandus kui „võimsaim rahvahulkade mõjutamise tööriist” sõltus „käputäie rikaste ja miljonäride” kapitalist (Lenin 1919c/1954, 497). Lenin võrdles kapitalistidele kuuluvaid ajalehti „ühe koori ja ühe orkestriga”: „Tõsi, sääraseid orkestreid ei juhi üks dirigent, kes nootide järgi oma lugu mängib. Seal dirigeerib rahvusvaheline kapital viisil, mis on vähem märgatav kui dirigendi taktikepp, kuid et see on üks orkester – see peaks teile selge olema igast tsitaadist” (Lenin 1921b/1955, 257). Lenini arvates kasutas kodanlus enda poolt ära ostetud ajakirjandust kui „rahvahulkade valgustamise vahendit” üksnes „avaliku arvamuse fabritseerimiseks ja võltsimiseks”, mistõttu kodanlik ajakirjandussüsteem oli tervikuna „kõige räpasem ja müüdavam süsteem” (Lenin 1919c/1955, 443). Kuna trükivabadus

tähendas rikaste ja kapitalistide vabadust anda välja ajalehti, tähendas see Lenini järgi automaatselt ka seda, et „kõige vabamates” maades oli ajakirjandus müüdav (Lenin 1917/1954, 255). Kapitalistidele kuuluvad ajalehed oli Lenini sõnutsi 99% ulatuses täis „müüdavate paberimäärijate artikleid” (Lenin 1920c/1955, 142). Sellises olukorras pidas Lenin kodanliku süsteemi vastast „ideelist võitlust” isegi olulisemaks kui sõjalist võitlust: „Meie ülesanne on jagu saada kogu kapitalistide vastupanust, mitte ainult sõjalisest ja poliitilisest, vaid ka ideelisest, mis on kõige sügavam ja kõige võimsam” (Lenin 1920b/1955, 338). Lenin rõhutas, et kuna Venemaal otsustatakse kogu „rahvusvahelise kapitali” saatus, siis levitatakse ülemaailmses kodanlikus ajakirjanduses, „mis kõik on miljonite ja miljardite eest ära ostetud”, kommunistide vastu „ennekuulmatul hulgal valet” (Lenin 1919c/1954, 500). Kodanliku ühiskonna ajakirjandusele pidas ta iseloomulikuks igapäevast „süsteematilist, järjekindlat” rahvahulkade „petmist ja demoraliseerimist” (Lenin 1917a/1954, 351). Lenin seostas kodanliku propaganda aktiivsust kodanluse mõjuvõimuga: „Kui kodanluse poolt töölistele avaldatav ideeline mõju langeb, lööb kõikuma, nõrgeneb, on kodanlus kõikjal ja alati kasutanud ja kasutab ka edaspidi kõige pöörasemat valet ja laimu” (Lenin 1914/1953, 446). Seetõttu oli vaja ka reageerida: „Me ei saa anda kodanlusele võimalust laimata meid!” (Lenin 1917b/1954, 255).

Lenin nõudis „väsimatut võitlust” igasuguse kodanliku ideoloogia ilmingu vastu, ükskõik „missugustesse moodsatesse ja hiilgavatesse mundritesse ta ennast ka ei rüütaks” (Lenin 1902a/1951, 306). Lenin viitas alalisele välisvaenlaste ohule, vähemalt senikaua, kuni välisriikides ei olnud toimunud olulisi poliitilisi muudatusi kommunistide kasuks: „Kapitalistid on rumalad ja ahned inimesed. Nad on teinud rea selliseid rumalaid ja ahneid vahelesegamise katseid, et tuleb karta kordumisi, kuni iga maa töölised ja talupojad ei ole oma kapitaliste ümber kasvatanud” (Lenin 1920a/1954, 339). Lenini sõnastatud põhimõte oli, et ühiskonnas tohib valitseda vaid üks ideoloogia: „Siis saab küsimust asetada ainult nii: kas kodanlik või sotsialistlik ideoloogia. Keskteed siin ei ole (sest inimkond ei ole mingit „kolmandat” ideoloogiat välja töötanud, ja üldsegi klassivastuoludest lõhestatud ühiskonnas ei saa kunagi olla väljaspool klasse või pealpool klasse olevat ideoloogiat). Seepärast tähendab igasugune sotsialistliku ideoloogia tähtsuse vähendamine, igasugune kõrvalekaldumine temast ühtlasi kodanliku ideoloogia tugevdamist” (Lenin 1902/1951, 344–345). Seega tähendanuks järeleandmine, vaenuliku propaganda aktsepteerimine selle vastu võitlemise asemel sotsialistliku ideoloogia reetmist. Lenin pidas üheks poliitilise agitatsiooni põhitingimuseks „igakülgete poliitiliste paljastuste” organiseerimist, mis olid tema arvates vajalikuks eelduseks „hulkade revolutsioonilise aktiivsuse kasvatamisel” (Lenin 1902/1951, 370–371). Vaenlase paljastamine andis Lenini käsitluses auditooriumile „igakülgeid ja elavaid poliitilisi teadmisi”, milles seisnes ka selle propagandaktika olulisus (Lenin 1902/1951, 388). Seejuures agiteeris Lenin Nõukogude ajakirjandust õppima vastupropagandat kodanlikult ajakirjanduselt: „Me ei oska ajalehtedes pidada klassivõitlust nii, nagu seda pidas kodanlus. Tuletage meelde, kui suurepäraselt

ta ajakirjandus oma klassivaenlastel elu kibedaks tegi, kuidas ta neid mõnitas, kuidas ta neid häbistas, kuidas ta neid maatasa tegi” (Lenin 1918/1955, 80).

Seega aitas apelleerimine „teaduslikule teooriale”, mis ütles, et marksistlik-leninistlik ideoloogia on samaaegselt nii parteilise propaganda sisuks kui ka tema metodoloogia aluseks, Nõukogude poliitilisel juhtkonnal õigustada ja põhjendada samme, mida võeti ette propagandaaparaadi ülesehitamisel, arendamisel ja juhtimisel – seda kõike eesmärgiga kasutada kõnealust aparaati kui vahendit oma võimu säilitamiseks. Teisisõnu: nõukogude propagandaaparaadi legitiimsus seoti otseselt marksistlik-leninistliku ideoloogia legitiimsusega. Ning vastupidi: niikaua, kuni marksistlik-leninistlik ideoloogia ei olnud kahtluse alla seatav, oli põhjendatud ja legaliseeritud nõukogude propagandaaparaadi funktsioneerimine sellisel kujul, nagu see parajasti partei teenistuses oli. Sellise teoreetilise-ideoloogilise kontseptsiooni puhul oli teooria ründamine ka propagandaaparaadi ründamine. Ning vastupidi: kui keegi seadis kahtluse alla nõukogude propagandaaparaadi meetodid, usaldusväarsuse jms, oli see automaatselt tõlgendatav ka kui marksismi-leninismi tõdedes kahtlemine. Siin võib näha ka põhjuseid, miks tuli „kodanliku televisiooni” vastu võidelda. Ühelt poolt kohustas selleks leninlik printsiip, mis käsitles sotsialistliku ideoloogia nõrgenemist kodanliku ideoloogia tugevnemisena. Seega demonstreeris juba ainuüksi fakt, et nõukogude kodanikud vaatasid Soome TV-d, vaenuliku ideoloogia võidukäiku. Teisalt võis iga Soome TV sõnum, mis erines nõukogude propagandast, kahjustada nõukogude propagandaaparaadi ning seeläbi omakorda marksismi-leninismi autoriteeti.

I.5. Uurimisküsimused

Käesoleva dissertatsiooni eesmärgiks oli kirjeldada ja seletada, kuidas nõukogude propagandasüsteem kasutas Nõukogude Eesti ajakirjandust oma eesmärkide elluviimisel Eesti ajaloolis-kultuurilise eripära tingimustes. Tulenevalt dissertatsiooni eesmärgist keskendusin analüüsiks vajaliku materjali kogumisel kolmele küsimusele:

I Milliseid propaganda-abinõusid kasutas EKP KK Eesti NSV-s Soome TV mõju vähendamiseks?

- Kuidas püüti vähendada Soome TV mõju ning millised propaganda-ülesanded püstitati selleks ETV-le kui ideoloogiaasutusele? (Uuring I, II, III)
- Kuidas rakendati tehnilisi vastuabinõusid? (Uuring I)
- Kuidas rakendati vaenlase „paljastamist”? (Uuring II)
- Kuidas rakendati „katmist”? (Uuring III)

II Kuidas kasutati ajakirjandust kollektiivse mälu kujundamisel?

- Kuidas muutus tähtpäeva-ajakirjanduses ühe sündmuse (Tallinna vabastamise tähtpäev 22. september 1944) narratiiv? (Uuring V)

- Kuidas kasutati seda sündmust tähtpäeva-ajakirjanduses erinevatel eesmärkidel? (Uuring V)

III Kuidas mõjutas ETV parteialgorganisatsioon ETV propagandategevust?

- Milline oli partei algorganisatsiooni roll ETV-s kui ideoloogiasutuses? (Uuring IV)
- Millised topeltstandardid eksisteerisid ETV kommunistidel? (Uuring IV)
- Kuivõrd ETV õigustas ennast partei algorganisatsiooni kommunistide näitel ning partei poolt püstitatud ülesannete raames nõukogude ideoloogiaasutusena? (Uuring IV)

II MEETODID JA ALLIKAD

Käesoleva väitekirja juures lähtusin uurimisstrateegia valikul juhtumiuuringute printsiipidest. Juhtumiuuringud võimaldavad nähtusi avastada, kirjeldada ning selgitada (Yin 1981, 1981a, 2003), kasutades andmekogumisel väga erinevaid allikmaterjale (Cosley & Lury 1987, Merriam 1998, Simons 2009, Gillham 2009). Seejuures on juhtumiuuringu eesmärgiks uurimisobjekti käsitlemine nõ süvitsi (Merriam 1998) ja detailselt (Mitchell 1983). Juhtumiuuring on sobiv strateegia, mõistmaks keerukate nähtuste, sotsiaalsete ühikute ning neid mõjutavate tegurite toimimise erinevaid aspekte (Merriam 1998). Samuti on juhtumiuuringuga võimalik nõ minna süvitsi keerukate programmide ja poliitikate uurimisel, arvestades seejuures sotsiaal-poliitilist konteksti, milles need programmid ja poliitikad loodi (Simons 2009). Nimelt on juhtumiuuring sobilik uurimisstrateegia, kui mingi nähtuse juures peetakse oluliseks konteksti ehk siis, kui tahetakse mõista, kuidas miski toimib teatud kindlas kontekstis (Mason 2002). Juhtumiuuring võimaldas mul lähtuvalt uurimisküsimusest fokuseerida keeruka, mitmedimensioonilise ja vastuolulise nähtuse, nagu seda oli nõukogude propagandasüsteem, teatud kindlate aspektide põhjalikumale uurimisele: (1) Eesti sovetiseerimisprotsessis tuli arvestada alternatiivsete informatsiooniallikatega, mis ei olnud partei kontrolli all, ning ajakirjandust kasutati eestlastele keeluliselt ja kultuuriliselt kergesti jälgitava Soome televisiooni mõju vähendamiseks; (2) ajakirjandust kasutati sovetiseerimisprotsessi raames Nõukogude ajalookäsitluse levitamisel olukorras, kus sündmuste vahetute tunnistajate mälestused erinesid ametliku ajaloo käsitlustest; (3) ajakirjandusväljaannete toimetustes tegutsenud parteialgorganisatsioonid olid ühelt poolt sovetiseerimisprotsessi järelevalvajad ja elluvijad, teisalt võis ka ajakirjaniku enda vahetu kogemus ajaloolistest sündmustest erineda tema tööülesannete raames vahendatud, partei poolt heaks kiidetud tõlgendusest. Niisamuti ei seadnud juhtumiuuringu strateegia mulle piiranguid empiirilisel andmekogumisel, vaid võimaldas lähtuvalt uurimisküsimusest ja -objektist meetodite paindlikku valikut.

Juhtumiuuringut kui uurimisstrateegiat on kritiseeritud raskuste tõttu, mis võivad tekkida uurimistulemuste üldistamisel (Stake 1995, Blaikie 2000). Ka on peetud juhtumiuuringute puuduseks seda, et nende tulemusi ei saa rakendada konkreetsete juhtumite raamest väljuvate ning märksa laiemate üldistuste tegemisel (Merriam 1998). Seega ei ole juhtumiuuringute baasil võimalik teha järeldusi, millele võiks tugineda mõni uus teooria (Huberman & Milles 2002). Niisamuti ei ole teatud kindlat sotsiaal-poliitilist konteksti arvestanud juhtumiuuringu järeldused üks-ühele kohaldatavad teistele juhtumitele (Simons 2009). Samas oleks juhtumiuuringu puhul uurimistulemuste üldistamisel eksitav tõmmata paralleele juhtumiuuringu järelduste ja statistilise valimi põhjal tehtavate üldistuste vahele (Yin 2003). Robert K. Yin (2003) kasutab juhtumiuuringute puhul tehtavate üldistuste kohta terminit „analüütiline üldistamine”: uurimistulemuste üldistamine on empiiriliste andmete võrdlemine seletustega, mida pakuvad juba olemasolevad teooriad. Seega on juhtumiuuringu kui

uurimisstrateegia puhul oluline, et uuringud asetuksid konkreetsete teoreetiliste kontseptsioonide raamistikku (Bassej 1981, Mitchell 1983, Yin 2003). Kui katsete puhul nõ testitakse teooriat ning tavaliste uuringute tulemuseks on empiirilised üldistused kui võimalikud lähtealused teooria formuleerimiseks, siis juhtumiuuringu strateegia eesmärgiks on mõista uurimisalust juhtumit ennast, ilma et tehtaks empiirilisi üldistusi või sekkutaks teoreetilistesse vaidlustesse (Gomm jt 2006).

Käesoleva dissertatsiooni raames rakendasin juhtumiuuringut kui üksteist täiendavate andmekogumise meetoditel tuginevat minevikusündmuste empiirilist uuringut. Juhtumite defineerimiseks määratlesin väitekirja uurimisküsimustest tulenevalt analüüsiüksused. Uuringute läbiviimisel lähtusin olemasolevatest teoreetilistest kontseptsioonidest. Uurimistöö eesmärgiks oli avastada ja kirjeldada analüüsiüksuste erinevaid aspekte, mis aitaks paremini mõista seni väheuuritud ja/või üksnes teooriate tasandil kirjeldatud nähtusi ning nende toimimismehhanisme. Nõukogude propaganda uurimises peitub risk, et selle keeruka nähtuse puhul piirduakse suure üldistusastmega propagandasüsteemi ülesannete, organisatoorse struktuuri, regulatsioonide jmt kirjeldamisega. Samas on nõukogude propaganda uurimisel oluline arvestada nii ajalist kui kultuurilist dimensiooni. Nii näiteks ei saa käsitleda identsetena Stalini ja Hruštšovi valitsusperioodi propagandat ega ka Nõukogude Venemaal ja Nõukogude Eestis tehtud propagandat ning ajakirjandust. Käesoleva dissertatsiooni eesmärgiks oligi kirjeldada ja seletada, kuidas nõukogude propagandasüsteem kasutas Nõukogude Eesti ajakirjandust oma eesmärkide elluviimisel Eesti ajaloolis-kultuurilise eripära tingimustes. Selline lähenemine andis nõukogude propagandasüsteemi keerukuse kontekstis võtme mõistmaks, kuidas täideti teatud ajaloolis-kultuurilise eripära tingimustes propaganda eesmärgid nii ajakirjanduslike tekstide kui ka meediaorganisatsioonide toimetuste tasandil ning millised olid seejuures muutused ajas.

Käesolev dissertatsioon koosneb kolmest juhtumiuuringust:

- (a) Esimeses juhtumiuuringus analüüsisin, kuidas EKP KK püüdis külma sõja aegse ideoloogilise vastasseisu ning propagandasõja raames vähendada Soome TV mõju Eesti NSV-s (**Uuring I, II, III**). Juhtumiks määratlesin EKP KK juhitud „kodanliku televisiooni” vastase võitluse ning selle protsessi tagajärjed ETV-le kui meediaorganisatsioonile. Uurimisalune periood algas aastaga 1968, kui Tšehhoslovakkia sündmused põhjustasid kontrolli tugevdamise nõukogude meediasüsteemi üle, ning lõppes aastaga 1988, kui EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakond lõpetas ametlikult „kodanliku televisiooni” vastaste otsuste elluviimise. Uuringute raskuspunktiks oli selgitada, kuidas EKP KK juhtis „kodanliku televisiooni” vastase võitluse raames ETV-d ning kuidas ETV täitis talle EKP KK poolt püstitatud ülesandeid. Juhtumiuuring võimaldas seletada ja kirjeldada neist protsessidest tulenevaid põhjuslikke seoseid, otsuseid ja organisatsioonilisi muudatusi.

- (b) Teises juhtumiuuringus analüüsisin Nõukogude Eesti trükiajakirjandust kui kollektiivse mälu kujundajat. Juhtumiks määratlesin 22. septembri 1944 (Punaarmee jõudmine Tallinna) kui tähtpäeva kajastamise Nõukogude Eesti trükiajakirjanduses (**Uuring V**). Uuringu eesmärgiks oli analüüsida, kuidas muutus aastakümnete jooksul ühe sündmuse narratiiv tähtpäeva-ajakirjanduses. Kuna eelnimetatud tähtpäeva kasutati propaganda eesmärgil, siis võimaldas selle iga-aastane kajastamine trükiajakirjanduses jälgida propagandadiskursuse muutumist läbi kogu nõukogude perioodi. Uurimisalune periood algas 1945. aastaga, kui trükiajakirjanduses tähistati esmakordselt Tallinna vabastamist 22. septembril, ning lõppes aastaga 1989, kui pärast *perestroika* ja *glasnosti* poliitika väljakuulutamist seda tähtpäeva ajalehtedes enam ei mainitud. Juhtumiuuring võimaldas kirjeldada, kuidas meediaorganisatsiooni tegevuse lõpp-produktina valminud ajaleheartiklites levitati aastakümnete jooksul teatud kindlat ajalookäsitlust ning kujundati kollektiivset mälu.
- (c) Kolmandas juhtumiuuringus analüüsisin, kuidas mõjutas ETV-s tegutsenud parteialorganisatsioon ETV kui ideoloogiaasutuse propagandategevust (**Uuring IV**). Juhtumiks määratlesin parteialorganisatsiooni tegevuse, mis võis mõjutada meediaorganisatsiooni kui terviku tegevust. Uurimisalune periood algas aastaga 1968, kui Tšehhoslovakkia sündmused põhjustasid kontrolli tugevdamise nõukogude meediasüsteemi üle, ning lõppes aastaga 1988, kui EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakond lõpetas ametlikult „kodanliku televisiooni” vastaste otsuste elluviimise. Juhtumiuuring võimaldas seletada, miks ei saanud ETV täita partei poolt talle kui ideoloogiaasutusele pandud ootusi.

Uuringute I, III ja IV raames kogutud empiirilisest materjalist moodustasid valdava enamiku arhiividokumendid. Allikmaterjalidena kasutasin Eesti Riigi-arhiivi fondi „Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee” (fond nr 1) allarhiivis „Propaganda ja agitatsiooniosakonna ideoloogiaosakond” ning allarhiivis „Protokollisektor 1940–1991” säilitatavaid materjale, fondi „ENSV rahvakomissariaatide, ministriumide ja riiklike komiteede parteialorganisatsioonide kollektsioon” (fond nr 51) allarhiivis „Riiklike komiteede parteialorganisatsioonid” asuvate ENSV Riikliku Televisiooni ja Raadio Komitee parteialorganisatsiooni protokolle ning dokumente fondist „ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Televisiooni ja Raadio Komitee” (fond nr 1590). Samuti tuginesin Eesti Rahvusringhäälingu arhiivi fondis „Eesti NSV Riiklik Televisiooni ja Raadiokomitee” (fond nr 1) asuvatele dokumentidele.

Arhiivimaterjalide läbitöötamisel lähtusin kriitilise dokumentide analüüsi põhimõtetest. Analüüsi esimeses etapis püüdsin varasemate uuringute põhjal saada võimalikult hea ülevaate ajaloolisest olustikust ja keskkonnast, milles olid koostatud uurimisküsimuste aspektist huvipakkuvad dokumendid. Need taustateadmised lubasid mul omakorda kontsentreerida tähelepanu uurimisküsimuste

seisukohalt kõige relevantsematele arhiivimaterjalidele. Dokumentide kriitilise analüüsi protsessis otsisin vastuseid järgnevatele küsimustele:

- Kes, millal, kus ja mis eesmärgil koostas dokumendi?
- Kellele oli dokument adresseeritud?
- Mis tüüpi dokumendiga on tegemist (käskkiri, seletuskiri, kaebus, taotlus, aruanne vms)?
- Kas tegemist on dokumendi projekti või lõplikult vormistatud dokumendiga?
- Kas ja millal on seatud dokumendile ligipääsupiiranguid (salastatus, ametialaseks kasutamiseks kuulutamine vms)?
- Milliseid uurimisküsimuste seisukohalt uusi teadmisi ja tõendeid see dokument andis?
- Kas ja milline seos on dokumendil teiste uurimistöö käigus leitud dokumentidega?
- Kas dokumendis on varjatud sõnumeid ja tähendusi?
- Kes on dokumendiga tutvunud?
- Milliseid resolutsioone/märkusi on dokumendiga tutvujad kirjutanud?
- Millistele teistele dokumentidele selles dokumendis viidatakse (kas tegemist on vastusega mingile kirjale või oodatakse vastust)?
- Kas dokumentides on mainitud isikuid, keda oleks võimalik intervjuuerida?

EKP KK protokollide kui allikmaterjalidega seotud raskustest ja piirangutest on oma väitekirjas andnud hea ülevaate Tiiu Kreegipuu (2012), nimetades põhi- puudustena näiteks: (1) otsuste ideologiseeritust, mis väljendus muuhulgas ka dokumentide loosunglikkuses, (2) dokumentide võltsimist, (3) otsuste lakoonilisust. Käesoleva dissertatsiooni autori hinnangul on EKP KK protokollide suurimaks puuduseks siiski tõsiasi, et need protokollid ei ava üldjuhul otsusele eelnenud protsesse, vaid dokumenteerivad nipsisõnaliselt üksnes lõppotsuse. Seega on mõnikord praktiliselt võimatu tuvastada, mis tegelikult initsieeris mingi EKP KK tasandi otsusega lõppenud protsessi, kes konkreetselt ja kuidas osalesid otsuse kujundamisel ning millisest ja kelle poolt edastatud informatsioonist lähtuti erinevatel juhtimistasanditel. Uurimisel perioodil oli võimalik langetada otsuseid ja anda juhiseid ka nii, et neist ei pidanudki säilima kirjalikke asitõendeid. Nimelt oli nõukogude süsteemis üsna levinud nn telefoniõigus, mille kohaselt kõrgemalseisva organi esindaja dikteeris madalamale astmele ette, milliseid probleeme ja kuidas lahendada (Ohman 2002, 12). Seega peab arvestama, et mõnede tegevussuundade ja poliitikate ning otsuste kujundamisest ei olegi säilinud kirjalikke tõendeid, sest need pandi paika kas ainu- isikuliselt, neljasilmakohtumistel, telefoniõigusega või nõ mitteametlikel kohtumistel, mida ei protokollitud ega dokumenteeritud ametlikult. Sellistest juhtumitest võib üldjuhul teada saada üksnes kas säilinud isiklikest päevikutest, avaldatud mälestustest või intervjuudest. EKP KK protokollid on enamikus säilinud. Riigiarhiivis säilitatakse Teleraadiokomitee esimehe käskkirju ning komitee istungite protokolle, televisiooni nõukogu ning kolleegiumi istungite

protokolle ja otsuseid, mis on koostatud enne 1971. aastat. Hilisemate aastate teleraadiokomitee juhtimist puudutavad dokumendid on aga Riigiarhiivile üle andmata ning hoiul Eesti Rahvusringhäälingu arhiivis, fondis „Eesti NSV Riiklik Televisiooni ja Raadiokomitee” (fond nr 1). Võib oletada, et käesoleva uuringu seisukohalt huvipakkuvaid dokumente on säilinud ka Venemaa Föderatsiooni arhiivides. Venemaa arhiividele juurdepääsuvõimalusi hinnanud ajaloolased on aga järeldanud, et kui juba 1993. aasta riigisaladuse seadusega kitsendati oluliselt juurdepääsu arhiivimaterjalidele, siis 2004. aastal vastu võetud arhiiviseadus viis tagasi juurdepääsupiirangute kehtestamisele Venemaa Föderatsiooni arhiivides (Tannberg 2005a, 124–125).

Uuringute I, III, IV raames kasutasin nii võrdleva kui taustamaterjali kogumisel üheksat intervjuud (Anupõld 2012, Lindström 2012, Ruudi 2012, Sõmera 2012, Soidla 2012, Laak 2012, Sookruus 2012, Leito 2012, Villo 2013) nii endiste ETV juhtivtöötajate kui ka EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna ametnikega. Nagu eelpool mainitud, on intervjuude abil võimalik tagantjärei tuvastada erinevaid aspekte ja taustamaterjali protsesside kohta, mida ei ole dokumenteeritud. Intervjuude põhiliseks puuduseks on mälestuste lünklikkus, samuti võib intervjuueeritav esitada sündmusest teadlikult kallutatud interpretatsiooni või anda sotsiaalselt soovitavaid vastuseid. Viimane tegur võib hakata mõju avaldama eriti olukorras, kus Nõukogude Eestis nomenklatuursel ametikohal töötanud intervjuueeritav on ka tänase Eesti Vabariigi avalikus elus aktiivne inimene. Lisaks olid kõnealuste uuringute väärtuslikuks allikaks memuaarid või autobiograafiad (Lindström 2001, Anupõld 2004, 2005, Peep 2009, Maasikas & Peep 2010, Pallas & Uus 2004, 2009; Pallas, Tammar & Uus 2006, Hion 2013), millest võis leida huvipakkuvate sündmuste ja ajaloolise konteksti mõistmiseks olulist lisamaterjali. Kuid nagu intervjuude puhul, tuleb ka siin arvestada memuaarides sisalduva teabe selektiivsust, olgu selle põhjuseks siis loomulik unustamine või teatud teemade ja faktide teadlik mahavaikimine. Antud uuringute puhul tuleb samas tõdeda, et otseselt uurimisteedadega seotud publitseeritud mälestused ja elulood puudusid.

Uuringutes II ja V kasutasin allikmaterjalina trükiajakirjandust. **Uuringu V** raames konstrueerisin ajavahemikus 1945–1989 ilmunud Eesti NSV päevalehtede artiklite põhjal üksteisega põhjuslikult või loogiliselt seotud sündmuste ja tegevuse jada kirjelduse ehk narratiivi, mis jutustas 22. septembril 1944 ööpäeva jooksul toimunud sündmustest. Selle narratiivi komponentide võrdlemine kombineerituna kvalitatiivse tekstianalüüsiga võimaldas kirjeldada, kas ja kuidas muutus aastakümnete vältel tähtpäeva-ajakirjanduses Tallinna vabastamise päeva narratiiv. Kuna selgitan **Uuringu V** raames kasutatud meetodikat üksikasjalikult uuringutulemusi tutvustavates artiklites (Miil 2011, 2013a), siis käesolevas dissertatsioonis ma sellel pikemalt ei peatu. Alljärgnevalt käsitlen põhjalikumalt **Uuringu II** raames trükiajakirjanduse analüüsimisel kasutatud meetodit, sest artikli piiratud maht ei võimaldanud seda detailselt tutvustada.

Uuringu II raames tuginesin trükiajakirjanduse analüüsimisel kriitilise diskursuseanalüüsi meetodile, mida on peetud üheks sobivamaks meetodiks nii

nähtavate kui varjatud võimu- ja kontrollisuhete, nende ajaloolise tausta ja ka ideoloogia analüüsimiseks (Wodak 1996, 2004). Kaasaegseid diskursuseanalüüsi koolkondi iseloomustab ühelt poolt tõsiasi, et empiiriliste uuringute tarvis on välja pakutud mitmeid erinevaid meetodeid ja nende variatsioone, kuid teisalt on mõned uurijad piirdunud üksnes teoreetiliste käsitlustega, esitamata ise ühtegi analüüsimudelit (Jäger 1996, 544). Oluline aspekt, mis mõjutas uurimismeetodi valikut, oli minu soov uurida, millised olid Nõukogude Eesti ajakirjanduses propagandadiskursuse muutsused ajas. **Uuringu I** andmetele tuginedes oli ilmne, et nii „kodanlik propagandaaparaat” kui ka Eesti NSV-sse leviv „kodanlik televisioon” oli Nõukogude Eesti poliitilisele juhtkonnale aastakümnete jooksul aktuaalseks probleemiks. Seega eeldas **Uuringu II** keskne uurimisküsimus (Kuidas kirjeldati nõukogudevaenulikkude propagandaparaati, selle eesmärgi ja meetodeid nende eesmärkideni jõudmiseks?) suuremahulisest materjalist representatiivse valiku tegemist. **Uuringu II** juures lähtusin valimi määratlemisel kolmest kaalukast sündmusest: (1) 1968. aasta augustis puhkenud Tšehhoslovakkia kriis, mille tagajärjel katkestati ETV ja Soome TV vaheline koostöö; (2) 1971. aastal Helsingis uue telemasti avamine, mis laiendas märgatavalt Soome TV leviulatust Eestis, ja (3) 1982. aasta juunis EKP KK büroo käivitatud Soome TV vastane kampaania. Valimisse kuulusid artiklid, mis ilmusid sündmuste ajal ja kahe aasta jooksul pärast seda. Nii oli tagatud, et valimisse satuvad võimalikult erinevad vaenlase „paljastamisega” seotud aspektid. Seega kuulusid valimisse Nõukogude Eesti trükiajakirjanduses ajavahemikul 1968–1970, 1971–1973 ja 1982–1984 avaldatud artiklid.

Erinevalt paljudest teistest uurijatest on diskursuse ajaloolise kujunemise ja arengu tähtsusele oma käsitlustes tähelepanu pööranud Sigfried Jäger (Wodak 2004, 9). Just seetõttu võtsin ka **Uuringu II** analüüsimudeli konstrueerimisel eeskujuks Siefried Jägeri (1996, 1996a, 2001, 2001a, 2001b, 2001c, 2002, 2004, 2005, 2009) diskursuse analüüsimise printsiibid. Jäger käsitleb diskursusi kui ühiskonnas talletatud teadmisi. Diskursuste kaudu edasi antavad teadmised on omakorda eelduseks individuaalsele ja kollektiivsele tegevusele, seega: diskursused kujundavad reaalsust (Jäger 2004, 35). Niisiis ei ole diskursused üksnes reaalsuse peegeldajad, vaid ka reaalsuse mõjutajad. Seega uuritaksegi diskursuste analüüsimisel, kuidas inimesed loovad diskursuste abil tegelikkust (Jäger 2001a, 39) ning koos sellega kujundavad ühiskonnas võimusuhteid (Jäger 2004, 34), lähtudes printsiibist: „Kus on teadmine, seal on ka võim” (Jäger 2001b, 118). Teisisõnu: võimu edastatakse ja kehtestatakse diskursiivselt (Jäger 2005, 57). Diskursuste seotus võimuhetega peitub nende institutsionaliseerituses ja reglementeerituses – ligipääsus ajakirjandusele, ressursside omamises jne (Jäger 2001, 83). Diskursused on Jägeri järgi omavahel seotud, kusjuures need seosed ei ole konstantsed, vaid transformeeruvad pidevalt. Seejuures muutuvad mõned diskursused alati teatud ajal ja kohas domineerivamaks, mõjutades teiste diskursustega võrreldes enam ühiskonna käitumist ning seega muutes ühiskonnas eksisteerivaid võimusuhteid (Jäger 2004, 37).

Nagu eelpool mainitud, oli **Uuringu II** aspektist oluline leida teoreetiline kontseptsioon ja meetodika, millest lähtuvalt saaks analüüsida ajaloolisi tekste. Seetõttu lähtusin **Uuringu II** raames kogutud materjali analüüsimisel Jägeri diskursusteooriast, mille üheks keskseks ideeks ongi ajadimensioon. Nimelt vaatleb Jäger diskursusi kui „teadmiste voolu ajas”, kus kõigil diskursustel on oma minevik, olevik ja tulevik (Jäger 1996, 2001b). Üksik tekst on tema hinnangul diskursuse analüüsi seisukohalt eksitav, sest „teadmine” tekib alles tänu mitmele tekstile, milles ühed ja samad teemad, sümbolid, väljendusstrateegiad jmt ikka ja jälle korduvad (Jäger 2001, 48). Seepärast tulebki diskursuse analüüsimisel tugineda materjalile, mis iseloomustab antud diskursust võimalikult pika ajaperioodi vältel (Jäger 2001a, 2001b, 2005). See on ka põhjuseks, miks Jäger oma käsitlustes võrdleb diskursuse analüüsi Michel Foucault’lt (1988) laenatud terminitega „teadmiste arheoloogia” ja „teadmiste genealoogia”. Jägeri kontseptsioon „teadmiste voolust ajas” pakkus teoreetilise raamistiku, mis aitas **Uuringu II** kontekstis mõista, kuidas aastakümnete jooksul loodi ja kujundati Nõukogude Eesti trükiajakirjanduse artiklite vahendusel teadmist „vaenulikust propagandaaparaadist”. Niisamuti oli võimalik kasutada Jägeri kontseptsiooni empiirilise analüüsi lähtealusena. Esiteks tagas uurimismaterjali valim nõude, et diskursust analüüsitakse materjalide põhjal, mis on kogutud selle diskursuse kohta erinevatest perioodidest. Vaid nii oli võimalik kontrollida, kas ühed ja samad teemad, sümbolid jm kordusid ehk siis, kas diskursus kui „teadmiste vool ajas” eksisteeris.

Uurimisel ajal perioodil ei kadunud Nõukogude Eesti trükiajakirjandusest vaenuliku propagandaaparaadi tegevust kirjeldav ja iseloomustav temaatika. Jägeri kontseptsioonile tuginedes oli see kinnituseks „vaenuliku propagandaaparaadi” diskursuse olemasolu kohta. See ühtis omakorda **Uuringu I** tulemustega, mis kinnitasid, et EKP KK püstitas pidevalt oma propagandaaparaadile ülesande „paljastada” nn kodanlikku vaenlast ja selle propagandaaparaati.

Mis puutub Jägeri diskursuseanalüüsi meetodisse, siis on ta seisukohal, et täiuslikku ja universaalset analüüsimudelit ei eksisteerigi ning selle mudeli konstrueerimine sõltub lõppkokkuvõttes ikkagi konkreetsest uurimiseesmärgist ja -materjalist (Jäger 2001, 2004). Samas on Jäger pakkunud rea põhimõtteid, mida tuleks tema teoreetilisest kontseptsioonist lähtuvalt järgida diskursuste analüüsimisel. Nii analüüsisingi **Uuringu II** raames esimese sammuna ning Jägeri kontseptsioonile tuginedes diskursuse struktuuri. Jägeri (2001b, 2002, 2005) järgi tuleb seejuures lähtuda järgnevatest printsiipidest:

- Temaatiliselt ühesugused diskursused moodustavad diskursuse liini (*discours strand*).
- Diskursuse liinid koosnevad omakorda üksikutest ühesuguse teemaga tegelevatest tekstidest või teksti osadest ehk nn diskursuse fragmentidest (*discourse fragments*) või vastupidi väljendatuna: diskursuse fragmendid moodustavad diskursuse liini. Ühes tekstis võib olla erinevate diskursuse liinide juurde kuuluvaid diskursuse fragmente.

- Diskursiivsete sündmustena saab käsitleda vaid selliseid sündmusi, mis mõjutavad nii diskursuse liini kui ka teiste diskursuste suunda ja kvaliteeti. Diskursiivsete sündmuste tuvastamine aitab aga mõista diskursuse konteksti.
- Diskursuse liinid eksisteerivad sotsiaalses keskkonnas, kus „räägitakse” ja antakse edasi igapäevaseid teadmisi. Selline teadmiste edasiandmine toimub erinevatel diskursiivsetel tasanditel (*discourse plane*), milleks võivad olla poliitika, ajakirjandus, kirjandus, teadus, haridus, igapäevaelu jms.
- Isikute või meediumite spetsiifiline ideoloogiline seisukoht määratleb diskursuse positsiooni. Teisisõnu: diskursuse positsioonilt levitatakse diskursusi (teadmisi) ning samas antakse neile hinnanguid.

Uuringus II käsitlesin uurimiseluse diskursuse liinina temaatikat, mis oli seotud nõukogude ideoloogide poolt vaenulikuks kuulutatud „vaenuliku propagandaaparaadiga”. Uuritavaks diskursuse tasandiks oli ajakirjandus. Analüüsiks sobiva materjali saamiseks otsisin Nõukogude Eesti trükiajakirjandusest artikleid, mis käsitlesid „vaenulikku propagandaaparaati”, ehk siis määratletud diskursuse liini sobituvaid diskursuse fragmente. Analüüsi käigus otsisin neist diskursuse fragmentidest võimalikult erinevaid aspekte, mis iseloomustaksid, kuidas nõukogude propaganda kirjeldas „vaenulikku propagandaaparaati”. Analüüsi hõlbustamiseks kategoriseerisin diskursuse fragmendid neljaks: „vaenuliku propagandaaparaadi” (1) ülesehitus ja juhtimine, (2) võimekused, (3) eesmärgid, (4) meetodid. Analüüsi teises etapis uurisin, kuidas kirjeldati nimetatud kategooriate lõikes erinevates diskursuse fragmentides „vaenulikku propagandaaparaati”. Analüüsiprotsessi juures lähtusin põhimõttest, et seda saab lugeda korrektselt lõpetatuks, kui selle käigus ei ilmne enam uurimisküsimuse seisukohalt uusi olulisi aspekte (Jäger 1996a, 2001, 2004). Niisiis pidid kogutud kirjeldused olema representatiivsed, et nende põhjal teha üldistusi, mis võimaldaksid omakorda konstrueerida tervikpildi „vaenuliku propagandaaparaadi” diskursusest. See tervikpilt oligi Jägeri teoreetilise kontseptsiooni järgi teadmine, mida Nõukogude Eesti trükiajakirjandus edastas ja talletas oma ideoloogilise vaenlase kohta.

Uuringus II kasutasin allikmaterjalina artikleid ajalehtedest Rahva Hää, Õhtuleht ja Noorte Hää. Vaenlase propagandaaparaadi „paljastamise” kampania eeldas informatsiooni, millele Eesti NSV tasandi ajakirjandusel ei oleks olnud nagunii vahetut ligipääsu (nt eriteenistuste aruanded). Samuti oleks olnud mõeldamatu, et liiduvabariigi tasandi ajakirjandus hakanuks iseseisvalt analüüsima välispoliitiliselt sedavõrd tundlikku teemat nagu lääneriikide propaganda ja psühholoogilise sõjapிடamisega sekkumine Nõukogude Liidu siseasjadesse. Just seetõttu tugines kogu Nõukogude Eesti ajakirjandus vaenlase propagandaaparaadi „paljastamisel” paljuski Nõukogude Liidu keskajakirjanduses avaldatud materjalidele või teemakohastele raamatutele, millest nii mõnedki tõlgiti eesti keelde. Trükiajakirjanduse puhul mängib rolli ka meediumi eripära, sest trükisõna formaat võimaldas erinevalt raadiost ja televisioonist esitada materjale märksa keerukamalt ja faktirohkemalt. Üheks

põhjuseks oli seejuures arvestus, et ajalehematerjalidega saab lugeja tutvuda endale sobival ajal või neid säilitada (ajalehtedena, väljalõigetenä – viimaseid sai omakorda kasutada näiteks seinalehtedes). Ajalehtedes avaldatud materjalide sisukus ja detailirikkus oli ka põhjus, miks **Uuringu II** juures otsustasin allikmaterjali valides trükiajakirjanduse väljaannete kasuks.

III UURINGU TULEMUSED

Lääne autorid (Buzek 1964, Hopkins 1970, Ebon 1987, Remington 1988, Benn 1989, Brooks 2000, Lenoe 2004, Wolfe 2005, Roth-Ey 2011 jt) on enamasti käsitlenud nõukogude propaganda ja ajakirjanduse toimimist makrotasandil. Sageli on selliste uurimistööde fookuses nõukogude propagandasüsteemi tsentraaltasand ning domineerivad kirjeldused ja näited Nõukogude Liidu keskajalehtedest, -televisioonist ja Nõukogude Venemaalt. Osade Läänes avaldatud käsitluste puhul ei olnud uuringute läbiviimise ajal ligipääsu Nõukogude Liidu arhiividele ning puudusid ka võimalused parteifunktsionääride, ametnike, ajakirjanike jm intervjuerimiseks. Käesolev uurimistöö võimaldab vaadata propagandasüsteemi toimimist praktikate tasandil, võttes arvesse Nõukogude Liidu liiduvabariigi ajaloolis-kultuurist konteksti.

Analüüsime ühe liiduvabariigi ajaloolis-kultuurilise tausta võtmes nõukogude propagandasüsteemi toimimist ajakirjanduse argipraktikate kaudu, uurisin selle süsteemi mikrotasandil. Analüüsi tulemusena ilmsid aspektid, mis aitavad senisest paremini mõista erinevates ajaloolis-kultuurilistes keskkondades toimunud nõukogude propagandasüsteemi keerukust ja vastuolulisust. Käesolevas väitekirjas Nõukogude ajakirjanduse kui propagandakanali toimimise keerukust enam avavate ja selgitavate uute lähteandmete valguses on omakorda võimalik anda uusi vaatenurki ülalnimetatud ja varemavaldatud nõukogude propagandakäsitlustele.

Esimeses juhtumiuuringus analüüsisin, kuidas EKP KK püüdis külma sõja aegse ideoloogilise vastasseisu ja propagandasõja raames vähendada Soome TV mõju Eesti NSV-s. Uurimistulemused annavad Eesti ajakirjanduse ajaloole uue vaatenurga, kirjeldades ja aidates mõista, milline roll oli EKP KK-l külma sõja aegses propagandasõjas. Uuringu käigus analüüsisin arhiivimaterjalidele tuginedes esmakordselt Nõukogude Eesti ajakirjanduse näitel EKP KK seisukohalt ohtliku „kodanliku televisiooni” vastast võitlust ning sellest tingitud liiduvabariigi kohaliku trükiajakirjanduse ja televisiooni igapäevapraktikaid situatsioonis, kus populaarne välismaine „kontrollimatu meediakanal” oli paljudele eestlastele hõlpsasti kättesaadav ning keeleliselt ja kultuuriliselt kergesti mõistetav. Uurimistulemused andsid uut teavet, mis aitab seletada Soome TV populaarsust Nõukogude Eestis ning analüüsida põhjuseid, miks ETV ei suutnud pakkuda „kodanlikule televisioonile” konkurentsi. Kuna uurimisalune periood hõlmas paarikümmet aastat (1968–1988), siis oli võimalik analüüsida ülalnimetatud protsesse ka samal perioodil toimunud ühiskondlik-poliitiliste muudatuste kontekstis.

Teise juhtumiuuringu raames analüüsisin Nõukogude Eesti trükiajakirjandust kui kollektiivse mälu kujundajat. Tähtpäeva-ajakirjanduse kontseptsioon võimaldas kaardistada, kuidas nõukogude propagandasüsteem kasutas enam kui neljakümne aasta vältel trükiajakirjandust ja konkreetset tähtpäeva ühe liiduvabariigi kodanikkonna kollektiivse mälu kujundamisel. Vaatlusaluse perioodi pikkus võimaldas võrrelda, kas ja kuidas muutusid trükiajakirjanduses aasta-

kümnete jooksul ühe ja sama ajaloolise sündmuse kirjeldused. Ajaline dimensioon andis ainulaadse võimaluse aastakümnete vältel toimunud ühiskondlik-poliitiliste protsesside ning nõukogude propagandasüsteemi ja ajakirjanduse igapäevapraktikate vaheliste seoste analüüsimiseks. Spetsiifilises ajaloolis-kultuurilises keskkonnas tegutsenud ajakirjanduse käsitlemine tema igapäevapraktikate tasandil aitas mõista, kuidas ajakirjandus püüdis tulla toime olukorras, kus paljudel Eesti elanikel (sh osal ajakirjanikel) oli olnud vahetu kokkupuude Tallinnas 22. septembril 1944 toimunuga ning nende mälestused erinesid trükiajakirjanduses levitatud ametlikust sündmuste käsitlusest.

Kolmanda juhtumiuuringu raames analüüsisin, kuidas mõjutas ETV-s tegutsenud parteialorganisatsioon ETV kui ideoloogiaasutuse propagandategevust. Uurimistöö avas Eesti ajakirjanduse ajaloo vaatenurgast uue lähenemisviisi, sest esmakordselt otsiti seletusi spetsiifilisest ajaloolis-kultuurilisest keskkonnast pärit ning selle keskkonnaga igapäevaselt seotud teleajakirjanike käitumisele nende tegevuse analüüsimisega parteialorganisatsiooni tasandil. Sarnaselt eelnevatele juhtumiuuringutele oli ka siin võimalik tänu uurimisaluse perioodi pikkusele (1968–1988) analüüsida parteialorganisatsiooni kuulunud ajakirjanike suhestatust parteiga ühiskondlik-poliitiliste muudatuste taustal.

Tulenevalt väitekirja eesmärgist ja uurimisküsimustest sain uurimistulemuste põhjal Nõukogude Eesti ajakirjanduse osas tuua välja neli aspekti:

- **Ajakirjanduspraktikad, mida kasutati propagandas „kodanliku” meedialkanali mõju vähendamiseks**

Soome TV mõju vähendamiseks mõeldud abinõudes võib eristada kolme liiki meetmeid: tehnilised vastuabinõud, „paljastamine” ja „katmine” (**Uuring I, II, III**). Tehnilisteks vastuabinõudeks olid alates 1982. aastast ühiskondlikes asutustes (klubid, kultuurimajad, punanurgad, haiglad, sanatooriumid, puhkekodud jm) televiisoritest Soome TV vaatamist võimaldavate heliplokkide väljavõtmine, kauplustes ja töökodades nende heliplokkide teleritesse paigaldamise lõpetamine, võitlemine heliplokkide eraviisiliselt paigaldajate vastu ning ühiskondlikelt hoonetelt Soome TV antennide mahavõtmine (**Uuring I, II, III**). Graf (2008) ning Kilmi ja Aarma (2009) on oma käsitlustes maininud partei ja KGB plaane võtta „kodanliku televisiooni” leviku takistamiseks kasutusele segajad nagu näiteks Naissaarele ca 100 m kõrguse võrgu ehitamine. Sellise hiigelvõrgu Naissaarele ehitamine olnuks mõttetu, sest kõigis linnaosades, mis jäävad Tallinnas Haaberstist ida poole, säilinuks Soome TV nähtavus. Ka tähendanuks sellise uue tehnoloogia väljatöötamine ettearvamatuid kulutusi. Segaja, mis katnuks kogu Tallinna, oleks võinud aga hakata häirima ka Helsingis asuvate telemastide tööd ja põhjustanuks ilmselt rahvusvahelise skandaali. Segajast loobumise põhjuseid aitas mõista analoogne juhtum Leedu NSV-st, kus partei tahtis piirata segajatega Poola televisioonis näidatavate hilisõiste Lääne seiklus- ja erootikafilmi levikut liiduvabariiki, aga plaanist loobuti

Moskva tasandil, sest peljati häireid „sõbraliku naabri” telesaadete levikus (Pleikys 1998).

Teiseks Soome TV vastase võitluse abinõuks oli „paljastamine”. „Paljastamise” ülesanne püstitati aastakümnete jooksul Eesti NSV trüki-, raadio- ja teleajakirjanduse toimetustele nii kvartalsetes nn perspektiivplaanides kui ka üldistes propagandasuunistes massimeediale (**Uuring I, II**). Seega: niipea kui Soome TV oli Nõukogude Eestis nähtav, pidanuks see nõukogude kaanonite järgi kui „kodanlik televisioon” kuuluma automaatselt „paljastamisele”. Selle võrra, kuidas paranes Soome TV nähtavus Eestis ja kuivõrd EKP KK hakkas pidama selle mõju kahjulikuks, nõudis partei ka liiduvabariigi massimeedialt rohkem vaenlase propagandaaparaadi „paljastamist”. Just sellel eesmärgil alustas näiteks 1979. aastal Eesti Raadios tegevust Pressibüroo, mis nn raadio-püüde (so välismaiste raadiojaamade kuulamine) kõrval tegeles ka Soome TV monitoorimisega (**Uuring I**). Kogutud ja analüüsitud materjalide põhjal valmis-tasid ajakirjanikud ette raadio- ja telesaateid, mis pidid „paljastamisega” teenima vastupropaganda eesmärgi. Eesti Raadio Pressibüroo ülesannet jätkas 1982. aastal Teleraadiokomitee koosseisu loodud Informatsiooni- ja Arvutus-keskus (IAK). IAK-i spetsialistid hakkasid vastupropaganda parandamise ees-märgil uurima: a) elanikkonna eri gruppide sotsiaalseid ja sotsiaal-psühho-loogilisi infovajadusi ning nende vajaduste rahuldamise vorme ja kanaleid; b) auditooriumi eri massikommunikatsiooni-kanalite tarbimise seaduspärasusi; c) auditooriumi ajastruktuuri, huve, saadete vastuvõtmise situatsiooni jmt; d) noorsoo kui massiinfokanalite spetsiifilise auditooriumi kommunikatiivset ja mittekommunikatiivset käitumist; e) erinevate elanikkonna gruppide suhtumist muusikaprogrammidesse ja nende vaatamist (**Uuring III**). Samas hakkas IAK vaenulikuks kuulutatud „raadiohääle” kuulamise kõrval jälgima ja analüüsima Soome TV saateid ning andma vaenuliku propaganda valguses soovitusi vastu-propaganda-alaseks tegevuseks (**Uuring I, III**). Soome TV „paljastamisele” hakati pöörama kõrgendatud tähelepanu 1982. aastal, kui EKP KK büroo oli vastu võtnud otsuse „Kodanliku televisiooni poolt vabariigi elanikele aval-datava mõju neutraliseerimisest”. Selle otsusega pani EKP KK massiteabe-vahenditele, lektoritele, propagandistidele ja poliitinformaatoritele ülesandeks „paljastada operatiivselt ja argumenteeritult kodanliku televisiooni ideoloogilisi diversioone, näidata veenvalt imperialismi reaktsioonilist olemust, anda vastu-lööki antikommunismi ja antisovetismi ilmingutele, ideoloogilise vaenlase üks-kõik millistele katsetele spekuloida meie raskustel ja puudustel” (EKP KK büroo istungi protokoll nr 37, 7–8). **Uuring II** andis ülevaate sellest, millise pildi lõi ajakirjandus EKP KK korraldusel välisvaenlasest „kodanliku propa-gandaaparaadi” ülesehituse, eesmärkide ja meetodite „paljastamisega” aja-vahemikul 1968–1984.

Kolmandaks Soome TV vastu suunatud abinõuks oli „kodanliku tele-visiooni” „katmine” (**Uuring I, III**). EKP KK büroo 15. juuni 1982 otsusega pidi Teleraadiokomitee hakkama arvestama teleauditooriumi huve ning kasu-tama julgelt „kodanliku televisiooni” „katmise” meetodit Eesti ja üleliidulise

televisiooni huvitavate ja populaarsete programmidega, läbimõeldumalt mängu- ja telefilmiprogrammide koostamisega, meelelahutussaadete ideelise ja kunstilise taseme tõstmisega ning informatsiooniliste tele- ja raadiosaadete operatiivsuse ja sisu parandamisega (EKP KK büroo istungi protokoll nr 37, 7–8). Kuid ka „katmise” kontseptsioonis ei olnud nõukogude propaganda kontekstis midagi uut. Hiljemalt 1960. aastateks oli partei tippjuhtkonnale selge, et Lääne meediaga tuleb konkureerida ja seetõttu hakati nõukogude massimeediale survet avaldama, et see edastaks infot operatiivsemalt ja parandaks oma saadete formaati ja kvaliteeti (Parta 2010, 98–99). Partei oli sunnitud Nõukogude Liitu levivatele Lääne raadiojaamadele konkurentsi pakkumiseks parandama kodumaiste programmide kuuldavust-nähtavust ja tõstma nende kvaliteeti (Mikkonen 2010, 804). „Katmise” ülesandest tulenevalt hakkas ka ETV pöörama senisest enam tähelepanu teleauditooriumi uuringutele ning selle põhjal tegema muudatusi nii oma programmi sisusse kui ülesehitusse (**Uuring III**).

- **Ajakirjanduspraktikad kollektiivse mälu kujundamisel**

Nõukogude propagandaparaadi üheks poliitiliseks müüdiks oli käsitlus Suurest Isamaasõjast (termin „Suur Isamaasõda” võeti Nõukogude Liidus kasutusele, tähistamaks Nõukogude Liidu võitlust Saksamaa ja tema liitlaste vastu Teises maailmasõjas). Sõja võitu kasutati kui asitõendit, mis kinnitas, et kommunistliku partei otsused ja poliitika olid õiged, sest vastasel korral ei oleks suudetud purustada „maailma võimsaimat fašistlike röövvalutajate sõjamasinat”, mis omakorda oli märgiks kapitalistlik-imperialistliku süsteemi viimasest meeletlikust katsest peatada nn vabade töötavate rahvaste liitumist sotsialistlike riikide leeriga. Parteile oli sobiliku ajalookäsitluse kehtestamine vajalik selleks, et legitimeerida Nõukogude Liidu kui suurvõimu roll sõjajärgses rahvusvahelises poliitikas (Pechatnov 2014). Müüti Suurest Isamaasõjast järgiti ka 1944. aastast alates Nõukogude Eestis taaskäivitatud sovetiseerimisprotsessi raames toimunud ajaloo ümberkirjutamisel. Erilise sümboolse tähenduse omandas nõukogude propagandas Tallinna kui nõukogude ajalookirjutuse järgi ühe Nõukogude Liidu liiduvabariigi pealinna vabastamine 22. septembril 1944 (**Uuring V**, Miil 2011). EKP KK juhtimisel kujundati Tallinna vabastamisest just selle tähtpäeva sümboolse tähenduse tõttu propagandasündmus, mida Nõukogude Eestis regulaarselt tähistati ja mälestati miitingute, pärjapanemistsereemoniate, sõjaveteranidega kohtumiste korraldamise, seinalehtede ja raamatute avaldamise ning muude temaatiliste üritustega.

Kuna Nõukogude Eesti trükiajakirjandus oli osa propagandaparaadist, mida totalitaarne süsteem tsentraliseeritult juhtis ja mis allus parteilis-ideoloogilisele järelevalvele, siis peegeldasid ka trükimeedia poolt tähtpäevasündmuste kajastamise raames vahendavad ajalookäsitlused nõukogude ajalookirjutust ja -käsitlust. James Wertschi järgi (2002, 2004, 2008, 2010) on venelastele iseloomulik „välisvaenlase väljaajamise” skemaatiline narratiivne muster, mida kohaldatakse konkreetsete tunnusmärkide, sündmuste, kuupäevade ja asjaoludega,

kuid selle vandenõu aspekt jääb suhteliselt püsivaks ja koosneb neljast osast: (1) algne situatsioon, kus Vene inimesed elavad rahu ja neid ei ohusta miski; (2) seda rahu rikub võõras jõud või tegur, mis põhjustab raskusi või agressiooni ehk: algavad hädad; (3) kriisi või suurte kannatuste aeg, mil täielikus lüüasaamises kaotatakse peaaegu kõik ja vaenlane püüab Venemaad kui tsivilisatsiooni hävitada; (4) kangelaslikult ja üksi tegutsenud Vene inimeste võit välisjõudude üle. Ka Nõukogude Eesti tähtpäeva-ajakirjanduses Tallinna vabastamise päeva kajastamine sobitus Wertschi kirjeldatud venelastele iseloomulikku „välisvaenlase väljaajamise” skemaatilisse narratiivsesse mustrisse (**Uuring V**, Miil 2011).

Wertsch on rõhutanud, et erinevalt skemaatilistest narratiivsetest mustritest on just konkreetsetele narratiivsetele mustritele iseloomulik pidev muutumine paralleelselt ühiskondlik-poliitiliste protsessidega (Wertsch 2002, 2004, 2008). Kui tähtpäeva-ajakirjanduses kirjeldatud Tallinna vabastamise päeval aset leidnud sündmuste narratiivi käsitleda kui näidet konkreetsest narratiivsest mustrist, siis see narratiiv muutus pidevalt. Teisisõnu: Tallinna vabastamise kirjeldus kordus aasta-aastalt ning säilitas ajakirjanduses oma sümboolse tähenduse, tuletades ikka ja jälle meelde lugu „välisvaenlase väljaajamisest” (so skemaatiline narratiivne muster), kuid samas olid kirjeldused 22. septembri 1944 sündmustest ja neis osalenud isikutest (so konkreetne narratiivne muster) aastakümnete jooksul pidevas muutumises (**Uuring V**, Miil 2011). Näiteks erinesid selgitused selle kohta, kust saadi Pika Hermannini torni heisatud punalipp, millistele olulistele Tallinna hoonetele heisati veel punalippe, kui suur oli fašistide vastupanu Pirita jõel ning kas vaenlane kasutas seejuures vaid käsituli-relvi või olid tema arsenalis ka miinipildujad ja suurtükid, kas üldse ja kui, siis mida tegid Tallinna vabastamise heaks kohalikud töölised jne. Arvestades seda, et konkreetne narratiiv tegeles kõigest ühe ööpäeva jooksul toimunud sündmustega, võib järeldada, et aastakümnete jooksul ei olnud lihtne või ei soovitudki 1944. aasta septembrikuu loetud tundidel toimunud ühtmoodi jutustada.

Vaatamata erinevustele teatud sündmuste kirjeldustes, ei seatud Suure Isamaasõja ning Tallinna vabastamise müüti kuni Nõukogude Liidu lagunemisprotsessi alguseni kordagi kahtluse alla. Nii vaikisid Nõukogude Eesti päevalehed praktiliselt oma eksistentsi lõpuni maha rea fakte 22. septembri 1944 seotud sündmustest nagu Tallinna linna pommitamise enne Punaarmee linna sissemarssimist, Otto Tiefi valitsuse loomise, linnas toime pandud vägivaldteod, repressiivaparaadi käivitamise Punaväe saabumisel jne. Tähtpäeva-ajakirjandus valis sõjaveteranide mälestuste seast välja režiimile sobivad katkendid ja episoodid ehk siis üksnes selle osa, mis ei olnud vastuolus partei poolt heaks kiidetud ajalookäsitlusega (**Uuring V**, Miil 2011, 2013). Samas rakendati Tallinna vabastamisele pühendatud tähtpäeva-ajakirjanduse artikleid erinevate propagandakampaaniate raames nagu näiteks pealinna taastamistööd, stahhaanovlik liikumine, rahvusvaheline rahuvõitlus jne. Nii püüti selliste kampaaniate puhul arvestada kohalikke olusid nagu näiteks pealinna taastamiskampaania raames Estonia teatri ja selle renoveerimise sümboolset tähendust

eestlastele. Samuti loodi propagandistlikke seoseid tähtpäeva, varasema mineviku, oleviku ja tuleviku vahel (nt eesti „töötava rahva” 20. sajandi algusest alanud võitlus, mille üheks tipphetkeks oli võimuhaaramine Eestis 1940. aastal, mis jätkus Suure Isamaasõja ajal Tallinna vabastamisega ning kestis edasi imperialismivastases rahuvõitluses).

• Ajakirjanduspraktikad ja diakroonilised muutused nõukogude perioodil

Dissertatsiooni neljandaks läbivaks aspektiks oli propagandasüsteemi ja ajakirjanduse vahekorra dünaamika. Empiirilise analüüsi tulemusena saab väita, et partei kontroll ajakirjanduse üle oli eri perioodidel erinev. Samuti erinesid periooditi nõukogude propagandasüsteemi ootused ajakirjandusele püstitatud eesmärkide osas.

EKP KK kujundas suhtumise „kodanlikku televisiooni” sõltuvalt NLKP KK hinnangutest sise- ja välispoliitilisele olukorrale. Nii näiteks ei pööranud EKP KK Soome TV arengu esimesel kümnendil erilist tähelepanu sellele, et kõnealust meediakanalit Eesti NSV-s vaadati. Kuna ametlikult valitsesid kahe riigi vahel sõbralikud suhted, siis aktsepteeriti Nõukogude Eesti ja Soome televisiooni koostööd. Külma sõja ideoloogilise vastasseisu süvenemine tõi aga kaasa EKP juhtkonna seniste seisukohtade ümberhindamise. EKP KK vastureaktsioonid „kodanliku televisiooni” mõjule muutusid aktiivsemaks pärast 1968. aasta Tšehhoslovakkia sündmusi ja 1971. aastal, kui Helsingis käikuantud uus telemast laiendas välismaise telekanali leviulatust Eestis (**Uuring I, II, III**). Tšehhoslovakkia sündmuste valguses oli NLKP KK üheks esimeseks vastureaktsiooniks oma propagandasüsteemi sisemine tugevdamine ja konsolideerimine. Neil ajakirjanikel, kes kandsid endas „Hruštšovi sula”-aegset mentaliteeti ja unistasid jätkuvalt osalusdemokraatiast, sõna- ja kriitikavabadusest, „inimnäoga sotsialismist”, ei saanud enam olla kohta kodanlikule Läänele vastulööki andvas propagandaaparaadis. NLKP KK pidas lahenduseks ajakirjanduskaadri hoolikamat valikut ja kasvatamist, juhtivtöötajate tähelepanu suunamist nende isiklikule vastutusele, toimetustes „printsipiaalsuse” ja „enesekriitilisuse õhkkonna loomist”. Samuti alustas 1. mail 1969 ETV-s tegevust vastupropaganda-saadete toimetuse, mille toodetud nn välissaadete peamiseks ülesandeks oli anda vastulöök „ideoloogilise vaenlase rünnakutele”. Kui NLKP KK peasekretär Nikita Hruštšov lubas jõuda kommunismi 1980. aastal, siis tema järeltulija Leonid Brežnev lükkas selle lubaduse täitumise määramatuks ajaks edasi. Samal ajal süvenes erinevus tegelikus igapäevaelus valitseva kaupuuduse ja madala elatustaseme ning propaganda kuulutatud edusammude ja arengu vahel. Kujunenud olukorras oli NLKP KK uueks strateegiaks 1979. aasta otsus „Ideoloogiatöö ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest”, mis pidi aitama kaasa nii majanduslikule kui ka sotsiaalsele, poliitilisele ja kultuurilisele arengule. Selles kontekstis nägi NLKP KK Lääne „ideoloogilistes diversioonides” strateegilisi tagajärgi. Kõnealuse otsuse ja strateegia valguses on seletatav EKP KK reaktsioon 22. septembril 1980. aastal Eesti Raadio ja ETV töötajate

vaheliselt jalgpallimatsilt alguse saanud noorterahutustele. EKP KK nägi toimunud süüd vabariiklike tele- ja raadiosaadete „madalas kultuurilises ja ideelises tasemes”. Kuna noorterahutuste üheks põhjustajaks peeti Soome TV-d, siis andis EKP KK büroo 15. juunil 1982 välja otsuse „Kodanliku televisiooni poolt vabariigi elanikele avaldatava mõju neutraliseerimisest” (**Uuring I**).

Kollektiivse mälu kujundamisel oli nõukogude režiimil võimalik pakkuda lähedaste ringis levitatavatele personaalsetele mälestustele konkurentsi, kuid selleks oli vaja aega ning järjekindlust. Ajalooliste sündmuste vahetute tunnistajate põlvkond pidi varem või hiljem surema ning seega sõltus nende mälestuste edasiandmine juba sellest, kui võrd nende lähedased ja tuttavad oskasid või üldse tahtsid neid mälestusi kellegagi jagada. Ka tähtpäeva-ajakirjanduse puhul oli narratiivide keerukuse ja mitmekesisuse muutumine ajas seotud Nõukogude Liidus ja Nõukogude Eestis toimunud ühiskondlik-poliitiliste protsessidega (**Uuring V**). Näiteks aastatel 1948–1951, kui nõukogude režiim karmistas hirmus reformimõtete ees tsensuuri sõjamälestuste üle, sõjaveteranidest praktiliselt ei kirjutatudki. Seevastu 1960. aastate teisest poolest pühendati Tallinna vabastamise tähtpäeva raames üha enam lugusid konkreetsetele sõjaveteranidele, andes seejuures sõna ka neile endile. Teisisõnu: tehti suur samm personifitseerimise suunas, mille käigus hakati veterane näitama kui „inimesi meie hulgast”, kellel on rääkida oma lugu. Selliseid muudatusi 1960. aastate teisel poolel saab seletada Nõukogude Liitu juhtima asunud Leonid Brežnevi katsega luua sõjamüütidega nõukogude kodanikes ühtsustunnet. Samuti võib seda seletada Tallinna vabastamise juubeliaastapäevaga ja Suures Isamaasõjas saavutatud võidu 20. aastapäeva tähistamise eufooriaga.

Ajakirjanike tasandil kajastusid ühiskondlik-poliitilised muudatused ETV parteialgorganisatsiooni siseste arutelude sisukuses ja kriitilisuses (**Uuring IV**). Näiteks olid ajakirjanikud teiste perioodidega võrreldes „Hruštšovi sula” ning 1980. aastate *perestroika* ja *glasnosti* perioodil parteikoosolekutel oma sõnavõttudes avameelsemad ja kriitilisemad.

- **Ajakirjanduse kui propagandasõnumite vahendaja vastuoluline roll**

Teleauditooriumi statistika näitas, et lõppkokkuvõttes ei olnud Soome TV mõju vähendamiseks rakendatud vastupropaganda abinõud edukad, sest Nõukogude Eesti kodanikke ei suudetud takistada tehniliste abinõudega ega veenda „paljastamisega” vaatamast „kodanlikku televisiooni”, nii nagu ei täitnud oma eesmärki ka „katmine” (**Uuring I, II, III**). „Katmine” osutus keerukaks, sest ETV-d takistasid EKP KK püstitatud ülesannete elluviimisel auditooriumi ignoreerimine, ETV puudulik töökeskkond ja tehnika, probleemid kaadriga, ajakirjanike infopuudus, ideoloogilis-poliitilised piirangud ning tsensuur (**Uuring III**). Põhjuseid, miks vaatamata kõigile EKP KK rakendatud abinõudele Nõukogude Eestis Soome TV vaatamisest ei loobutud, oli erinevaid, alates soovist leida meelelahutust ning lõpetades katsetega saada alternatiivsest kanalist ülevaadet päevakajaliste sündmuste kohta (**Uuring III**).

Tagantjärele on võimatu hinnata, kui palju inimesi loobus „kodanliku televisiooni” vaatamisest tänu Lääne meedia „paljastamisele” ajakirjanduses. Kui isegi uskuda, et selle tagajärjel loobuti Soome TV vaatamisest või hakati „kodanlikus televisioonis” näidatut hindama kriitiliselt, on samas põhjust arvata, et „paljastamine” võis tingida soovitud ka hoopis vastupidise reaktsiooni. Nii näiteks tõmmati Lääne allikates avaldatu ümberlükkamisega teatud probleemidele ja puudustele rohkem tähelepanu kui „kodanlik meedia” seda oleks saavutanudki. Sarnast soovimatut kahepidist efekti võisid tingida ka „paljastamise” raames antud ülevaated Lääne propagandaaparaadi ülesehitusest ja eesmärkidest. Nimelt võis seda tõlgendada kui Lääne soovimatust leppida kommunistliku režiimiga ning selline teadmine võis anda vähemalt osale nõukogude alamatele moraalset toetust ja julgustust passiivseks vastupanuks.

EKP KK ülesanne „katta” Soome TV-d ning „paljastada” kodanliku propagandaaparaadi ülesehitust ja eesmärke tõid ETV-le kaasa rea muudatusi (**Uuring I, II, III**). See tähendas esmalt, et senisest märksa tõsisemalt tuli hakata suhtuma nii auditooriumiuuringutesse kui ka saadete sisuanalüüsidesse. Selleks, et paremini mõista, mida auditoorium vaatab ja ootab televisioonilt ning mida ETV ja Soome TV tegelikult oma vaatajatele pakuvad, loodi IAK. Sama olulised olid ETV juhtivametnike ja teleajakirjanike omavahelised arutelud, mille käigus otsiti võimalusi, kuidas võita oma programmile rohkem vaatajaid (**Uuring III**). Sellised diskussioonid olid märgiks mentaliteedi muutumisest. Erinevalt Nõukogude Liidu piirkondadest, kus partei ei pidanud muretsema välismaise televisiooni mõju pärast, sest see ei levinud kõikjale või ei olnud keele- ja kultuuribarjääride tõttu nõukogude alamate hulgas populaarne, nõudis olukord, kus kolmandikul Eesti NSV televaatajatest oli võimalus vaid ühe nupuliigutusega vahetada telekanalit, ETV-lt põhjalikumat analüüsi, kuidas parandada oma telesaadete sisu ja kvaliteeti.

Vajadus pakkuda Soome TV-le ja Lääne raadiojaamadele konkurentsi oli üheks oluliseks põhjuseks, miks tõsteti ümber osa telesaadete eetriaegasid, loodi uusi saatesarju, parandati saadete sisu jne (**Uuring I, III**). Samas andsid Soome TV ja ETV koostöö ning ka „kodanliku televisiooni” saadete jälgimine võimaluse põhjanaabritelt õppida. Teisisõnu: ETV ideoloogiaasutusena võttis oma programmi parendamisel eeskuju muidu nõukogude propagandakaanonite järgi ebasoovitavaks kuulutatud „kodanlikult televisioonilt”. Soome TV-lt õpiti seejuures väga palju: telerežiid, esinemis- ja ekraanikultuuri, valgustamist, erinevaid saatevorme, saadete ülesehitust jms, lisaks hoiti ennast kursis uemate tehniliste arengutega ning kuna Soome TV kasutas ka teiste Lääne meediate kanalite materjale, siis saadi „kodanliku televisiooni” vahendusel omakorda aimu Lääne televisiooni arengusuundadest. Vajadus pakkuda konkurentsi Lääne „raadiohäälele” ja „kodanlikule televisioonile” oli ajendiks 1979. aastal Eesti Raadio välisinfoametuses loodud Pressibüroo asutamisele ja hiljem selle baasil Teleraadiokomitee IAK-i loomisele (**Uuring I, II**). Lääne raadiojaamade ja „kodanliku televisiooni” monitoorimise käigus kogutud informatsioon andis ETV ja Eesti Raadio väliskommentaatoritele märksa rikkalikuma informatsiooni-

pagasi kui seda oluks üksnes TASS-i ametlikud materjalid. See omakorda oli eelduseks sisukamatele väliskommentaariumidele nii ETV-s kui Eesti Raadios ja nõnda said Eesti ajakirjanikud välismaailmas toimuvast rääkida nii, nagu seda kirjeldab oma memuaarides Peeter Sookruus: „...inimlikumas keeles, pehmemalt, ei olnud seal nii palju mustvalgeid skeeme, ei taandunud ainult imperiaalsi sõimamisele, kuigi ka seda oli. Eesti elanike infolaud maailmas toimuvast oli kindlasti rikkalikum kui mujal Nõukogude Liidus” (Sookruus 2006, 387).

Lisaks oli konkureerimine „kodanliku televisiooniga” ETV-le üheks ajendiks moodsama tehnika soetamisel ning ETV ajakirjanike ja töötajate koolitamisel. Ka EKP KK büroo 15. juuni 1982 otsusega „kodanliku televisiooni” mõju neutraliseerimise kohta nõuti ETV aparaadi- ja stuudiokompleksi II järgu õigeaegset valmimist. Nõukogude Eesti juhtivametnikud avastasid, et apelleerides liiduvabariigi erilisele olukorrale ja vastupropaganda vajadusele, on võimalik Moskva võimukandjatelt taotleda nii materiaalseid ressursse kui ka eritingimusi (näiteks sai Pressibüroo ligipääsu TASS-i erineva salastatuse tasemega materjalidele). Nii hakkaski osa tippjuhte oma taotlusi teadlikult põhjendama „ideoloogilise rinde eesliiniga”, „kontrapropaganda” tegemisega jne.

ETV arengulugu ei saa kirjutada üksnes entusiastide ja pühendunud teleinimeste innovatiivsuse arvele. Nõukogude perioodil oli oluline roll nii ETV programmi kui materiaal-tehnilise baasi arengus EKP KK püstitatud vastu-propaganda eesmärkidel ning sealhulgas vajadusel „neutraliseerida” konkurentsivõimeliste saadetega Soome TV mõju. Samas ei rakendatud ETV arengust tulenevat potentsiaali efektiivselt ja eesmärgipäraselt üksnes selleks, et tagada partei võimulpüsimine ning nõukogude süsteemi säilimine. Teisisõnu: võib küll rääkida teleprogrammide kvaliteedi ja sisu paranemisest ning tehniliste võimaluste arengust, kuid senikaua, kuni neid edusamme ei suudetud tegelikult rakendada partei eesmärkide teenistusse, ei saa rääkida ka sellest, et propagandaaparaat kui partei *vahend* oleks tõhusalt täitnud talle püstitatud ülesandeid. Mõistmaks aspekte, mis võisid määrata propagandasüsteemi suutlikkust täita EKP KK-lt saadud ülesandeid, tuleb käsitleda ka ajakirjanike kui partei sõnumite kommunikaatorite suhestatust parteiga.

Uuring IV näitas, et ETV-s kui ideoloogiaasutuses eksisteeris ebakõla parteiliikmete ja ideoloogiatöötajate avalikult deklareeritud käitumisnormide ning nende tegeliku käitumise vahel. Seega ei olnud ETV näol kindlasti tegemist parteialorganisatsiooniga, mis liitnuks üksnes veendunud, printsiipiaalseid ja kõrgematele juhtimistasanditele absoluutselt kuulekaid kommuniste, vaid pigem oli tegemist organisatsiooniga, mille liikmeskonnas ilmnis konformismi nagu näiteks leppimist tõdemusega, et Nõukogude ajakirjandussüsteemis saab karjääri teha üksnes kommunistina. Pelgalt pragmaatilistel põhjustel parteiga liitunud inimestelt ei oleks saanudki oodata parteitöös oma-poolset initsiatiivi või jäägitut pühendumist kõrgemate parteiliste juhtimistasandite seatud ülesannete elluviimisel. Seda, kuivõrd tegelikult õigustati partei poolt liikmetele usaldatud vastutust ning oma rolli ideoloogiaasutuses, demonstreeris kommunistide suhtumine vabatahtlikku nn parteiliste ülesannete

täitmisel, parteikoosolekuil osalemisse, komnoortega tegelemisse, töödistsip-
liini, alkoholi tarbimisse ja liikmemaksude maksmissel (**Uuring IV**). Lõpp-
tulemusena peituvad siin põhjused, miks partei kõrgemate juhtimistasandite
ülesannete ellurakendamine jäi kasinaks, mõnikord praktiliselt olematuks või
miks osa kommuniste saatis korda otseselt nõukogudevastaseid tegusid.
Kommunistidest teletöötajate topeltstandardid avaldasid kindlasti mõju ka ETV
kui ideoloogiaasutuse edukusele Soome TV vastases võitluses. Partei seisu-
kohalt ei saanudki ideoloogiaasutuselt oodata propagandasõjas sajabrotsendilist
tulemuslikkust, kui juba ainuüksi kommunistid kui ideoloogiatöötajate eliit olid
tervikuna ebausaldusväärsed. Seega ei saanudki propagandaaparaat kui *vahend*
partei eesmärkide elluviimisel õigustada partei ootusi.

IV KOKKUVÕTE-ARUTELU

Väitekirja tulemused andsid materjali, et seletada, kuidas kommunistlik partei õõnestas oma propagandasüsteemiga iseenda autoriteeti nõukogude kodanike silmis. Propaganda ning ajakirjanduse range allutamine parteilisele juhtimis- ja kontrollisüsteemile pidi vältima marksismi-leninismi „väärtõlgendusi” ning „ideoloogilisi kõrvalekaldeid”. Informatsioonipuudus ja pidev kooskõlastamisvajadus seadis omakorda piirid ajakirjanduse reageerimiskiirusele. Seetõttu oli ETV-l sageli väga raske, kui mitte võimatu konkureerida „kodanliku televisiooniga” päevakajaliste sündmuste operatiivsel kajastamisel.

Ühelt poolt piiras ETV võimalusi paremate programmide tootmisel vajadus toota ideoloogilise sisuga saateid ning teisalt eelarveliste vahendite nappus, Nõukogude Liidule iseloomulik kaubapuudusest tulenev puudulik töökeskkond, kehv tehnika ning riiklik käsu- ja plaanimajadussüsteem. Riiklikult finantseeritud ETV jaoks ei mänginud rolli auditooriumi suurus ega ka vajadus säilitada või võita juurde uut auditooriumit neile paremaid saateid pakkudes. Siinkohal ei tohi alahinnata teleajakirjanike professionaalset panust ETV telesaadete parendamisel, millel ei pruugi alati olla seost EKP KK seatud eesmärkide ja ülesannete täitmisega. Osalt oli „kodanliku televisiooni” vastase võitluse ebaõnnestumise põhjuseks ka nõukogude plaanimajadussüsteemile iseloomulik bürokrateeritus, milles sageli oli määravaks korrektne dokumentatsioon, aga mitte probleemide sisuline lahendamine. Ka ETV-le püstitati poliitiliste otsuste raames ülesandeid, mille täitmiseks tuli koostada plaan ning anda EKP KK-le aru selle täitmisest. Mõnikord jäid ülesanded täitmata või neid täideti puudulikult ning plaanide elluviimist ei kontrollitudki. Tõenäoliselt puudus kõrgemate juhtimistasandite bürokraatidel huvi tegeleda põhjalikult ühe ja sama probleemiga, sest see oleks automaatselt tekitanud küsimuse nende endi juhtimisvõimekusest. Teisalt olid aruanded omakorda tõestusmaterjaliks kõrgematele juhtimistasanditele, et tõstatatud probleemiga on juba tegeletud.

Tagantjärele on võimatu hinnata, kui palju mõjutas „paljastamine” Soome TV vaadatavust. Soome TV auditoorium Eestis hakkas vähenema alles nõukogude perioodi lõpul, kui *glasnosti* ja *perestroika* tulemusena suurenes Nõukogude Eestis järk-järgult ajakirjanduslik sõnavabadus. Samas annavad uuringu tulemused võtme mõistmaks, miks ei pruukinud „paljastamine” olla Lääne meedia mõju vastu võitlemisel tõhus abinõu. Kapitalistliku süsteemi kokkuvarisemiseni kestva klassivõitluse kontseptsioonile tuginedes kuulutas NLKP KK aastakümneteks välja omamoodi alalise nõ sõjaolukorra, millele oli iseloomulik pidev võitlus nii sise- kui välisvaenlaste ning nende vandenõude vastu. Just selline pikaajalisus ning Eesti ajaloolis-kultuuriline taust võis Nõukogude Eestis aidata kaasa välisvaenlase ohu tõsiseltvõetavuse devalveerimisele, mille tagajärjeks oli see, et nõukogude propaganda manitsusi Lääne „radiohääle”, televisiooni, kirjanduse, „kodanliku ideoloogia” jne ohtlikkuse kohta ei usutud. Nii võib arvata, et ka Nõukogude Eestis Soome TV-d jälginud inimesed ei muretsenud, kas nad langevad mõne „imperialistide propagandamahhinatsiooni”

lõksu või mitte. Soome TV-sse suhtuti pigem kui huvitavasse, informatiivsesse ning atraktiivset meelelahutust pakkuvasse alternatiivsesse meediaallikasse.

Eesti ajakirjanduse ajaloos on seni nõukogude propagandasüsteemi uurimisel käsitletud üsnagi põhjalikult tsensuuri ja sealhulgas ajakirjanike katseid tsensuurist mööda hiilida (Maimik 1994, 1996, Veskimägi 1996, Lauk 1999, Kreegipuu 2011, 2012). Samas on tsensuur kui keelamine vaid üks aspekt nõukogude propagandast. Tsensuuri nõ tüssamise diskursus võib vales kontekstis üldistuse korral viia eksitava järelduseni, nagu püüdnuks eestlastest ajakirjanikud üksnes oponeerida nõukogude režiimile. Tegelikult on jätkuvalt põhjust uurida propagandategevuse teist poolt, nõ lubavat aspekti, milles partei juhustest ja etteantud raamistikust lähtuvalt tuli ja oli võimalik erinevaid teemasid käsitleda. Selles uurimisvaldkonnas on olulisi momente – näiteks miks ja kuidas millestki kirjutati –, mis aitavad täiendavalt analüüsida ajakirjanike kui kommunikaatorite rolli Eesti sovetiseerimisel ja/või opositsioonilis-kriitiliste sõnumite edastamisel ja/või kohaliku kultuuripärandi säilitamisel. Ka osalemine külma sõja raames peetud propagandasõjas on osa Eesti ajakirjanduse ajaloost.

Väitekirjandis andis Eesti ajaloolis-kultuurilise keskkonna taustal võtme mõistmaks, miks oli parteil Nõukogude Eesti ajakirjanduse abil keeruline jõuda oma eesmärkideni. Millised oleksid olnud tagajärjed eesti kultuurile, kui nõukogude propagandaaparaadis oleksid võtmeaspektid aja jooksul üle läinud mitte-eestlastele? Kas ja millises ulatuses oleks Moskva olnud valmis rahvuslikke eripärasid ja siinset kultuuriruumi arvestava liiduvabariigi televisiooni arendamiseks, kui eestlased ise ei oleks näidanud üles aktiivsust liiduvabariigi televisiooni loomisel ja ülesehitamisel? Just propagandasõda pakkus Eesti kontekstis vastuolulisel kombel võimalust kohaliku kultuuri säilitamiseks. 1956–1974 soomlastele mõeldud propagandistlikele teležurnaalide tootmisest kasvas välja ETV ja *Ylesradio* vaheline koostöö, mille raames valmis rida ühissaateid („Suve-sündmusi” (1965), televiktoriin „*Naapurivisa*” (1966–1970), lastesaated „*Onni Klouni ja Fakiiri Tallinnassa*” (1968), „Küsi julgesti! – *Kysy pois!*” (1976, 1979) ja muusikasaade „*Õhtutäht – Itatähti*” (1979), millest kujunes hiljem saade „*Sõpruslinnade laulud*”) ja mille ettevalmistamise raames ETV teleajakirjanikud ja -töötajad õppisid, kuidas teisel pool raudset eesriiet toimisid ajakirjandus ja televisioon. Võib arvata, et kollektiivne mälu, välismaised raadiosaated, Soome TV, personaalsed kontaktid soomlastega ning ka Nõukogude Eesti ajakirjandus tervikuna aitasid säilitada ja taasgenereerida kohalikku kultuuri ja kriitilis-opositsioonilist mõttelaadi. Sellise mõttelaadi olemasolust andsid ETV kui meediaorganisatsiooni näitel märku teleajakirjanike „ideoloogilised” eksimused, skeptilised ja kriitilised sõnavõtted organisatsioonisisestel koosolekutel ning ebakõlad ideoloogiatöötajate deklareeritud käitumisnormide ja tegeliku käitumise vahel. Teisalt võib käesoleva väitekirja kontekstis näha ETV poolt kaasa aidatud rahvusliku kultuuri alalhoidmises ning seeläbi kriitilis-opositsioonilise mõttelaadi säilitamises nõukogude propagandasüsteemi puudulikku toimimist, sest ajakirjandus ise takistas partei seatud eesmärkideni jõudmist ning sellega õhnestati omakorda nõukogude süsteemi eksistentsi.

Siiski võimaldavad väitekirja tulemused minevikunähtuste ja -sündmuste aktualiseerimisel lähtealuseid otsida ka kaasaegsete ühiskondlike protsesside kontekstis. Nõukogude propagandasüsteemi aastakümneid kestnud järjekindel ja süstemaatiline partei ametliku ajalookäsitluse levitamise ning kollektiivse mälu mõjutamise tagajärgi võib leida näiteks selles, kuidas tänapäeval tõlgendatakse Teise maailmasõja sündmusi. Müüt Suure Isamaasõja võidust on ikka veel nii elujõuline, et seda kasutatakse mõnikord ka kaasaegsete poliitiliste eesmärkide saavutamise huvides. Nii näiteks võeti aastakümneid tagasi loodud narratiivid „vabastajatest”, „kangelastest” jne koos Punaarmee sümboolikaga (Georgi linnid, punaarmeeleaste vormielemendid, punalipud, viisnurgad, laulud jms) taas kasutusele Eestis nn pronksiöö rahutuste ajal (2007), aga ka 2013–2014 Ukraina kriisi raames. Samuti on tänapäeval võimalik kõnetada vene kultuuriruumi külma sõja aegse retoorikaga „fašismist”, „fašismi revanšismist”, „natsionalismist”, Ameerika Ühendriikide ja tema NATO liitlaste „imperialismist”. Teisisõnu: vaatamata sellele, et nõukogude režiim on ammu kokku varisenud, eksisteerivad selle süsteemi loodud käsitlused ja tõlgendused kollektiivses mälus edasi. Nii peab kaasajal umbes 25% venelastest oma kodumaa suurimaks vaenlaseks Ameerika Ühendriike ja 6% Baltimaid (Postimees 2008). Peterburi elanikest 32% peab oma vaenlaseks NATO-t ja viiendik Eestit (Laane 2001). 57% venelastest peab Venemaa territoriaalset tervikut ohustatuks ja 93% leiab, et Venemaa Föderatsiooni praeguseid piire tuleb iga hinna eest kaitsta (Kamps 2013). Kui 26% venemaalasi arvab, et Stalin tegi riigile „rohkem head kui halba” (Aasaru 2011), siis Suure Isamaasõja võit on Venemaa elanike arvates 20. sajandi silmapaistvaim saavutus ning Nõukogude Liidu lagunemine 17% arvates suurim pettus (Rudi 2008).

Kultuurimälu aspektist on sama huvipakkuv nõukogude propagandategevuse järeldõju Eesti ühiskonnale. Eesti ajaloolis-kultuurilise eripära tingimustes pidi nõukogude propaganda ajaloo käsitlemisel konkureerima sündmuste vahetute tunnistajate mälestustega. Samuti ei olnud Eesti Lääne „raadiohääle” ja Soome TV tõttu avatud maailmast kunagi täielikult isoleeritud. Ebausaldusväärse nõukogude propagandas ja traumaatilistes mälestustes nõukogude okupatsioonirežiimist võib aga omakorda otsida põhjuseid, miks näiteks eestlased võõrastavad või vastanduvad käsitlustele ja nähtustele, mille puhul võib paralleele tõmmata nõukogude süsteemi ning propagandaga. Selliste hoiakute äärmuslike näidetena võib analüüsida russofoobiat, mis väljendub ülelihtsustatud käsitluses Venemaast kui Nõukogude Liidu õiglusjärglasest, mistõttu Venemaa ja venelased kujutavadki endast automaatselt permanentset ohtu. Ning vastupidi: vabadusvõitlejatena näivad assotsieeruvat kõik, kes mistahes motiividel vastanduvad Venemaale ja selle valitsusele (nt Mihheil Saakašvili, Arseni Jatsenjok, Julija Tõmošenko, ansambel Pussy Riot, homoseksuaalide õiguste eest võitlejad, ühtse Ukraina pooldajad jne). Paljude eestlaste jaoks kehastab Venemaa mitte ainult mineviku ebaõiglust, vaid ka jätkuvat julgeolekuohtu (Vetik 2006, 79). Näiteks 2008. aasta Gruusia sündmuste taustal leidis 83% eestlastest, et Venemaa ohustab Eestit, 77% mõistis Venemaa tegevuse hukka

ning 93% pidas vajalikuks Gruusia toetamist mingil moel (Asu 2008). Eestlaste endi puhul peetakse aga jätkuvalt probleemiks venekeelseid inimesi välistavat ja võõraks pidavat suhtumist (Raudsepp 2013, 53). Eestlased kohtlevad venekeelset elanikkonda, kaasa arvatud Eesti Vabariigis kasvanud ja koolis käinud, eesti keelt rääkivaid ja Eesti kodakondsusega noori, kollektiivse ajaloolise süü kandjana Nõukogude okupatsiooni eest ning neid umbusaldatakse kui ühtset, eestlastele kultuuriliselt ja poliitiliselt võõrast ning vastanduvat massi (Lauristin 2007). Seega on nõukogude propaganda, mis ametlikult aastakümnete vältel tegeles „rahvastevahelise sõpruse” loomisega, Eesti ajaloolis-kultuurilises kontekstis loonud pärandina komplitseeritud situatsiooni, kus eestlaste puhul ei saa kindlasti rääkida heatahtlikust suhtumisest Venemaasse nii nagu ka positiivsest hoiakust vene vähemusse Eestis ja venelastesse kui rahvusesse. Samuti tuleks käesolevas väitekirjas analüüsitud juhtumitest otsida põhjuseid, miks kaasajal kõlab eesti kultuuriruumis veenvalt, kui asetatakse võrdusmärk Vene meedia ning „Vene propaganda” või „Kremli-meelse propaganda” vahele.

Käesoleva dissertatsiooni kontekstis tekib küsimus, kas tänapäeval on propaganda nii mõistena kui ka oma olemuselt anakronism, mida tuleks seostada pigem veel eksisteerivate stalinistlik-totalitaarsete režiimidega nagu näiteks Põhja-Korea, mitte aga kaasaegse infoühiskonnaga? Või kas Ukraina-Vene vastasseisus kasutab propagandat üksnes Venemaa?

Ukraina-Vene vastasseisu taustal on hakatud nii Eesti kui ka rahvusvahelises massimeedias rääkima „uuest külmast sõjast”, kusjuures käibel on hulk termineid, millega püütakse kontseptualiseerida informatsiooni rolli kaasaegsetes konfliktides: „infosõda”, „meediasõda”, „võitlus infoaruumi pärast”, „psühholoogiline sõda”, „psühholoogiline kaitse”, „infooperatsioonid”, „mõjuoperatsioonid”, „meediaoperatsioonid”, „mittesõjalised vahendid”, „pehmed meetodid”, „võitlus südame ja meelte pärast” jne. Väitekirja raames tuginesin propaganda käsitlemisel Philip M. Taylori (2011) ideestikule, mille järgi on propaganda olemuseks kommunikaatori veenmisprotsess eesmärgiga panna inimesi mõtlema ja käituma soovitud viisil, kusjuures veenjad saavad muutunud mõtlemisest või käitumisest kasu. Sellest kontseptuaalsest vaatenurgast vaadatuna ei mängi rolli, kas veenjaks on kuritegelik, totalitaarne, demokraatlik vm režiim, terrorist või terrorismi vastu võitleja – veenja võib olla igauks, nii „head” kui „pahad”. Siinkohal tuleb nõustuda Philip M. Tayloriga, kes on pidanud oluliseks uurida propaganda taga peituvat kavatsust ehk siis veenja eesmärke. Seetõttu ei tohi lasta ennast eksitada eufemismidest ja sõnamängudest, milles üks osapool nimetab oma veenmisprotsessi „informeerimiseks”, „psühholoogiliseks kaitseks” ning kutsub teise osapoole samasugust tegevust „vaenulikuks propagandaks”. Sageli seostatakse propagandat plakatite, filmide, lendlehtede ja muu taolise, kuid need on vaid pikka aega kasutusel olnud traditsioonilised kommunikatsioonivahendid. Nende kõrval on tulnud veenjate käsutusse kaasaegsemad vahendid nagu internet, nutitelefoniid jms. Samuti on tänapäeval tänu tehnoloogia arengule väga keeruline isoleerida riike ülejäänud maailmast, kuid propaganda eesmärgi seisukohalt ei ole ka tehnilised aspektid muutnud

propaganda olemust. Seega ei ole propaganda kui veenmisprotsess oma olemuselt kuhugi kadunud, küsimus on vaid selles, milliseid termineid selle protsessi puhul kasutatakse ning milline alatoon neile terminitele antakse. Teisalt, kui kaasaegse propaganda mõtestamisel lähtuda endiste idabloki riikide puhul klassikalisest kommunikatsioonimudelist (Lasswell 1948, Westley & Mclean 1957), siis on võimalik rääkida muutustest sõnumite edastajate ja vastuvõtjate kontekstis. Nõukogude süsteemile iseloomulik tsensuur, sõnavabaduse ning alternatiivsete informatsiooniallikate puudumine on asendunud tohtu hulga erinevaid seisukohti edastavate teabeallikatega, mis on põhjustanud nn informatsiooniuputuse. Kui nõukogude kodanike silmis usalduse kaotanud propagandasüsteemile pakkusid alternatiivset ja nõukogude inimeste seisukohalt usaldusväärsemat informatsiooni üksikud Nõukogude Liitu levinud Lääne meediakanalid, siis kaasaja infouputuses on aktuaalne küsimus, millist neist tohutust hulgast kanalitest uskuda. Samuti võimaldab kaasaegne tehnoloogia edastada oma sõnumeid massidele ilma ajakirjanike kui kommunikaatorite vahendusest. Kui käesolev väitekiri aitas mõista, kui keeruline oli nõukogude propagandasüsteemil ühe liiduvabariigi ajaloolis-kultuurilise eripära kontekstis oma eesmärgi täita, siis ei ole põhjust arvata, et kaasajal on propagandaeesmärkide saavutamine lihtsam. Pigem vastupidi: alternatiivsete infokanalite ja erineva ajaloolis-kultuurilise taustaga kommunikaatorite paljusus esitab propagandale üha keerulisemaid väljakutseid.

Käesoleva väitekirja kontekstis on huvipakkuv analüüsida, kuidas külma sõja ideoloogilises vastasseisus ja propagandasõjas osalenud Eesti ühiskonnas ollakse valmis demokraatliku režiimi kaitsmisel rakendama sarnaseid meetmeid, mida kasutas mõned aastakümned tagasi nõukogude süsteem. Nii näiteks on Eesti Vabariigis arutletud propagandaministeeriumi, mainekujundusagentuuri ja infosõja pidamiseks riiklike struktuuride loomise võimalikkuse teemal (Kerge 2003, Rull 2007, Kruuse 2008 jt), diskuteeritud selle üle, kas saaks takistada teatud Vene telekanalite levikut Eestisse (Ojuland 2007, Teder 2014, 2014a jt), ning kaalutud ka Vene meediale konkurentsiks venekeelsele elanikkonnale eraldi telekanali loomist (Samost 2014, Männi 2014, 2014a; Teder 2014b jt). Praegu on Eesti Vabariigi riigikaitse strateegia üheks lahutamatuks osaks nn psühholoogiline kaitse eesmärgiga „vältida paanika teket, vaenuliku mõjutustegevuse ja väärkuulduste levikut ning mõju, tagades sellega usalduse riigi ja riigikaitse tegevuse suhtes” (Kaitseministeerium 2010). Ka järgmisel kümnendil kavatseb Eesti Vabariik arendada psühholoogilist kaitset, sest „Eesti Vabariigi rahvusvaheliselt head mainet, ühiskonna sidusust ning elanikkonna kaitsetahet proovitakse vaenuliku informatsioonilise mõjutustegevusega nõrgestada igapäevaselt. Rakendatakse arvukalt külma sõja ajal läbiproovitud tehnikaid ja kasutatakse ära ka tänapäevase ühiskonna haavatavusi” (Kaitseministeerium 2014). Täitmaks tõhusalt psühholoogilise kaitse ülesannet, tuleks ühiskonnas toimuvat analüüsida ka mäluajaloo vaatenurgast. Minevikusündmuste mõistmine pakub siinkohal kindlasti seletusi kaasaegsete protsesside seletamiseks. Need protsessid kujundavad aga tulevikku.

VIIDATUD ALLIKAD

Arhiivimaterjalid

EKP KK büroo istungi protokoll nr 37. 15. juuni 1982. ERAF, f. 1, n. 4, s. 6067, lk 7–8.

Intervjuud

- Anupõld, E. (2012). ETV juhi (1974–1986) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Laak, T. (2012). EKP KK propagandaosakonna juhataja asetäitja (1983–1986) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Leito, T. (2012). EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja (1985–1987) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Linström, V. (2012). ETV programmijuhi (1976–1988) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Ruudi, R. (2012). Eesti NSV Vabariikliku Raadio- ja Televisiooni Saatekeskuse peainseneri (1971–1992) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Soidla, A. (2012). EKP KK propagandaosakonna juhataja (1980–1985) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Sookruus, P. (2013). EKP KK propagandaosakonna ajakirjandussektori juhataja (1984–1989) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Sõmera, T. (2012). Eesti NSV Sideministeeriumi ministri I asetäitja (1975–1990) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.
- Villo, S. A. (2013). EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja (1987–1988) intervjuu autorile. Autori eraarhiiv, digitaalsalvestis.

Kasutatud kirjandus

- Aarelaid-Tart, A. (2000). Topeltnõuetlemise kujunemine kahel esimesel nõukogulikul aastakümnel. *Akadeemia*, 4, 755–773.
- Aarelaid-Tart, A. (2001). Kaks mudelit eestlaste kohanemisel Teise maailmasõja järel aset leidnud kultuurireaalsuse kontekstuaalsete muutustega. T. Aneapio, E. Kõresaar (toim), *Kultuur ja mälu: konverentsi materjale*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 174–197.
- Aarelaid-Tart, A. (2002). The Estonians' Adaption to New Cultural Realities. *Paper presented at the Fourth Nordic Conference on the Anthropology of Post-Socialism*, Tallinn: Institute of International and Social Studies.
- Aarelaid-Tart, A. (2003). Problemõ adaptzi k novõm kulturnõm realiyam v zerkale biografitcheskogo metoda. *Sotsiologicheskie Issledovaniya*, 2, 59–67.
- Aarelaid-Tart, A. (2003a). Double Mental Standards in the Baltic Countries – Three Generations. A. M. Kõll (toim), *The Baltic Countries under Occupation. Soviet and Nazi Rule 1939–1991*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia, 23. Stockholm: Stockholm University, 215–228.
- Aasaru, H. (2011). Küsitlus: Venemaal kasvab sümpaatia Stalini suhtes. 27.04.2011. <http://uudised.err.ee/v/valismaa/66d6d2c0-0a2a-4567-a26d-66487ce9e9dc>. (ligipääs 05.04.2014).
- Abrahamson, M. (2001). Functional, Conflict and Neofunctional Theories. G. Ritzer, B. Smart (eds), *Handbook of Social Theory*. London: Sage Publications, 141–151.

- Andersen, H. (2000). Functionalism. H. Andresen, L. B. Kaspersen (eds), *Classical and Modern Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishers, 214–234.
- Andrew, C., Mitrohhin, V. (2002). Mitrohhini arhiiv. KGB Euroopas ja mujal. Tallinn: Sinisukk.
- Anupõld, E. (2004). Euroopan ikkunalaudalla. Suomesta ja suomalaisista virolaissilmin. Jyväskylä: Minerva.
- Anupõld, E. (2005). Vana telemasti varjus. Lugusid raadio- ja teletegijatest 1960–2005. Tallinn: Maalehe Raamat.
- Archetti, C., Brown, R. (2008). Networks of News: News Management, Technology and the Construction of International Relations. *Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides, Hilton San Francisco, San Francisco, CA, USA*, Mar 26, 2008. http://citation.allacademic.com/meta/p252958_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Askenasy, A. R. (1982). Role of Psychological Operations within the Military Mission. R. D. McLaurin (eds), *Military Propaganda. Psychological Warfare and Operations*. New York: Praeger, 9–18.
- Assmann, A. (1999). Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. München: Beck.
- Assmann, A. (2000). Individuelles und kollektives Gedächtnis – Formen, Funktionen und Medien. K. Wettengl (ed), *Das Gedächtnis der Kunst. Geschichte und Erinnerung in der Kunst der Gegenwart*. (Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz, 21–27.
- Assmann, A. (2006). Einführung in die Kulturwissenschaften. Grundbegriffe, Themen, Fragestellungen. Berlin: Erich Schmidt.
- Assmann, A. (2006a). Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. München: Beck.
- Assmann, J. (1988). Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. J. Assmann & T. Hölscher (eds), *Kultur und Gedeächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Assmann, J. (1988a). Moses the Egiptian. The Memory of Egypt in Western Monotheism. London: Harvard University Press.
- Assmann, J. (2000). Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München: Beck.
- Asu, V. (2008). ERRi uuring: eestlased näevad Venemaa tegevuses ohtu ka Eestile. 15.08.2008. <http://www.postimees.ee/27060/erri-uuring-eestlased-naevad-venemaa-tegevuses-ohtu-ka-eestile>. (ligipääs 05.04.2014).
- Baert, P., Da Silva, F. C. (2010). Social Theory in the Twentieth Century and Beyond. Cambridge: Polity Press.
- Bai, S. (2006). Journalistic Assimilation: Assimilated Gatekeepers' News Selection Criteria. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Dresden International Congress Centre, Dresden, Germany*, Jun 16, 2006. http://citation.allacademic.com/meta/p93306_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Baikova, V., Nenašev, M., Pravotorov, V. (1981). Kommunistliku propaganda alused. Tallinn: Eesti Raamat.
- Baran, S. J., Davis, D. K. (2012). Mass Communication Theory. Foundations, Ferment, and Future. Boston: Wadsworth.
- Barghoorn, F. (1966). Soviet Doctrine on the Role of Propaganda. B. Berelson, M. Janowitz (eds), *Reader in Public Opinion and Communication*. New York: The Free Press, 360–378.

- Bashkirova, E. I. (2010). The Foreign Radio Audience in the USSR During the Cold War: An Internal Perspective. A. R. Johnson, R. E. Parta (eds), *Cold War Broadcasting. Impact on the Soviet Union and Eastern Europe. A Collection of Studies and Documents*. Budapest: CEU Press, 103–120.
- Bassey, M. (1981). Pedagogic research: on the relative merits of search for generalization and study of single events. *Oxford Review of Education* 7 (1), 73–93.
- Benn, D. W. (1989). *Persuasion and Soviet Politics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Berkhoff, K. C. (2012). *Motherland in Danger: Soviet Propaganda during World War II*. Harvard: Harvard University Press.
- Bittman, L. (1987). The Language of Soviet Disinformation. *Contemporary Soviet Propaganda and Disinformation. A Conference Report. Airlie, Virginia, June 25–27, 1985*. Washington: Department of State Publication.
- Bittman, L. (1988). The New Image-Makers: Soviet Propaganda and Disinformation under Gorbachev. L. Bittman (ed), *The New Image-Makers. Soviet Propaganda and Disinformation Today*. London: Pergamon-Brassey's, 11–33.
- Blaikie, N. (2000). *Designing Social Research. The Logic of Anticipation*. Cambridge: Polity Press.
- Boudana, S. (2008). On the Values Guiding the French Practice of Journalism: Interviews of Twelve War Correspondents. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, TBA, Montreal, Quebec, Canada, May 21, 2008*. http://citation.allacademic.com/meta/p232736_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Boynton, J. (1964). *Aims and Means*. London: The Bodley Head.
- Brandenberger, D. (2011). *Propaganda State in Crisis. Soviet Ideology, Indoctrination, and Terror Under Stalin, 1927–1941*. London: Yale University Press.
- Brown, A. (2011). *Kommunismi tõus ja langus*. Tallinn: Varrak.
- Brüggemann, M. (2012). Transnationale Kulturen des Journalismus. Praktiken journalistischer Themenfindung im Vergleich. *Medien & Kommunikationswissenschaft* 60, Sonderband Nr. 2, Grenzüberschreitende Medienkommunikation, 76–92.
- Brüggemann, M. (2013). Transnational trigger constellations: Reconstructing the story behind the story. *Journalism. Theory, Practice and Criticism*, 14(3), 401–418.
- Brüggemann, K., Kasekamp, A. (2008). Ajaloopoliitika ja „monumentide sõda” Eestis. P. Petersoo, M. Tamm (koost), *Monumentaalne konflikt*. Tallinn: Varrak, 70–91.
- Buddington, A. (2000). *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Buzek, A. (1964). *How the Communist Press Works*. London: Pall Mall Press.
- Camic, C. (1989). Structure after 50 Years: The Anatomy of Charter. *American Journal of Sociology* 95, 38–107.
- Campbell, V. (2004). *Information age journalism: Journalism in an international context*. London: Arnold.
- Cannadine, D. (2004). *History and the Media*. Chippenham and Eastbourne: Palgrave Macmillan.
- Carlson, M. (2007). Making memories matter: journalistic authority and the memorializing discourse around Mary McGrory and David Brinkley. *Journalism* 8, 2, 165–183.
- Choukas, M. (1965). *Propaganda Comes of Age*. Washington: Public Affairs Press.
- Clews, J. C. (1964). *Communist Propaganda Techniques*. London: Cox ja Wyman Ltd.

- Codevilla, A. M. (1989). Political Warfare. C. Lord, F. R. Barnett (eds), *Political Warfare and Psychological Operations. Rethinking the US Approach*. Washington: National Defense University Press, 77–101.
- Conboy, M. (2012). *How Journalism Uses History*. London, New York: Routledge.
- Corney, L. (2009). Watchdogs or Actors?: Student Perception of Television Journalists. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Sheraton New York, New York City, NY*.
http://citation.allacademic.com/meta/p12295_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Cosley, D. J., Lury, D. A. (1987). *Data Collection in Developing Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Craib, I. (1992). *Modern Social Theory. From Parsons to Habermas*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Cummings, R. H. (2009). *Cold War Radio. The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989*. London: McFarland & Company, Inc.
- De Fleur, M. L., Ball-Rokeach, S. (1975). *Theories of Mass Communication*. London: Longman.
- Deuze, M. (2005). What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism*, 6, 442–464.
- Dimmick, J., Coit, P. (1982). Levels of Analysis in Mass Media Decision-making. *Communication Research*, 9 (1), 3–32.
- Donsbach, W., Patterson, T. E. (2004). Political news journalists: Partisanship, professionalism and political roles in five countries. F. Esser, B. Pfetsch (eds), *Comparing political communication: Theories, cases and challenges*. New York: Cambridge University Press, 251–270.
- Ebbrecht, T. (2007). History, public memory and media event: codes and conventions of historical event-television in Germany. *Media History* 13, 2–3, 221–234.
- Ebon, M. (1987). *The Soviet Propaganda Machine*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Edgerton, G. R., Rollins, P. C. (2001). *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Edy, J., Daradanova, M. (2006) Reporting through the lens of the past. *Journalism* 7, 131–151.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes*. New York: Vintage Books.
- Endhardt, U. (2009). *Pop oder Propaganda? Eine Untersuchung der Einflussnahme des RIAS auf die Bevölkerung der SBZ/DDR für den Zeitraum von 1948–52*. München: Grin Verlag.
- Engles, F. (1886/1959). *Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia löpp*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Esser, F. (1998). Editorial structures and work principles in British and German newsrooms. *European Journal of Communication*, 13, 375–405.
- Figes, O. (2010). *Sosistajad. Eraelu Stalini Venemaal*. Tallinn: Varrak.
- Fishman, M. (1981). Crime waves as ideology. C. Cohen., J. Young (eds), *The Manufacture of News*. London: Constable, 98–117.
- Fishman, M. (1982). News and Non-events: Making the Visible Invisible. J. S. Ettema, D. C. Whitney (eds), *Individuals in Mass Media Organization*. Beverly Hills: CA Sage, 219–240.
- Foucault, M. (1988). *Archäologie des Wissens*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp.

- Fyne, R. (1994). *The Hollywood Propaganda of World War II*. New Jersey: Scarecrow Press.
- Gaddis, J. L. (2007). *Külm sõda*. Tallinn: Tänapäev.
- Galle, P. (2003). RIAS Berlin und Berliner Rundfunk 1945–1949. Die Entwicklung ihrer Profile in Programm, Personal und Organisation vor dem Hintergrund des beginnenden Kalten Krieges. Berlin: Lit Verlag.
- Galtung, J., Ruge, M. (1965). The Structure of Foreign News. *Journal of Peace Research*, 1, 64–90.
- Gans, H. J. (1979). *Deciding What's News*. New York: Vintage Books.
- Gerol, I. Molyneux, G. (1988). *The Manipulators. Inside the Soviet Media*. Toronto: Stoddart.
- Gibian, G. (1993). World War 2 in Russian National Consciousness: Pristavkin (1981–7) and Kondratyev (1990). J. Garrard (ed), *World War 2 and the Soviet People*. New York: St. Martin's Press.
- Gillham, B. (2009). *Case Study Research Methods*. London: Continuum.
- Gilligan, E. (2008). A Re-Examination of Reporters' Norms and the Routines Used to Maintain Them. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Dresden International Congress Centre, Dresden, Germany*, Jun 16, 2006. http://citation.allacademic.com/meta/p93196_index.html. (ligipäas 23.02.2014).
- Gomm, R., Hammersley, M., Foster, P. (2006). *Case Study Method. Key Issues, Key Texts*. London: Sage Publications.
- Graf, M. (2008). Kalevipoja kojutulek. 1978. aasta poliitilisest pööripäevast 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioonini. Tallinn: Argo.
- Graf, M., Roiko-Jokela, H. (2004). *Vaarallinen Suomi. Suomi Eestin kommunistisen pouleen ja Neuvosto-viron KGB:n silmin*. Jyväskylä: Minerva.
- Gray, J. (1993). *Post-liberalism. Studies in political thought*. London: Routledge.
- Gretškina, E. (1975). Ideoloogilise kasvatustöö parteilisest juhtimisest. Tõnissoo, Z. (koost), *Propaganda metoodika rahvaülikoolides II*. Tallinn: Eesti Raamat, 3–22.
- Gurevitch, M., Blumer, J. G. (2004). State of the art of comparative political communication research: Posed for maturity? F. Esser, B. Pfetsch (eds), *Comparing political communication: Theories, cases and challenges*. New York: Cambridge University Press, 325–343.
- Hachten, A. W. (1992). *The World News Prism. Changing Media of International Communication*. Iowa: Iowa States University Press.
- Hagopian, M. N. (1993). *Režiimid, liikumised, ideoloogiad*. Tallinn: Olion.
- Halbwachs, H. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hall, S. (1973). The Determination of News Photographs. S. Cohen, J. Young (eds), *The Manufacture of News*. London: Constable, 176–190.
- Hall, S. (1977). Culture, the Media and the Ideological Effect. J. Curran, M. Gurevitch, J. Woollacott (eds), *Mass Communication and Society*. London: Edward Arnold, 315–348.
- Hall, S. (1980). Coding and Encoding in the Television Discourse. S. Hall, D. Hobson, A. Love, P. Willis (eds), *Culture, Media, Language*. London: Hutchinsonson, 197–208.
- Hall, S., Clarke, J., Critcher, C., Jefferson, T., Roberts, B. (1978). *Policing the Crisis*. London: Macmillan.

- Hallin, D. C., Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. New York: Cambridge University Press.
- Hanitzsch, T., Hanusch, F., Mellado, C. et al. (2011). Mapping journalism cultures across nations. *Journalism Studies* 12(3), 273–293.
- Harro, H. (1996). *Ajakirjandusvabadusest kommunikatsioonivabaduse poole*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Harro, H. (2001). *Changing journalistic conventions in the press empirical studies on daily newspapers under different political conditions in 20th century Estonia*. Oslo: University of Oslo.
- Harro-Loit, H., Kello, K. (2013). *The Curving Mirror of Time*. Tartu: Tartu University Press.
- Harro-Loit, H., Kõresaar, E. (2010). National temporality and journalistic practice: temporalising anniversary events in Estonian television news. *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 14(4), 323–341.
- Harro-Loit, H., Pallas, A. (2013). Temporality and commemoration in Estonian dailies. H. Harro-Loit, K. Kello (eds), *The Curving Mirror of Time*. Tartu: Tartu University Press, 17–57.
- Harter, D. L. & J. Sullivan (1955). *Propaganda Handbook*. Pennsylvania: 20th Century Publishing Company.
- Heil, A. L. (2003). *Voice of America. A history*. New York: Columbia University Press.
- Hermans, L. (2006). *Constructing Political News in Newspapers During Dutch Elections 2002: An Exploration. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Dresden International Congress Centre, Dresden, Germany, Jun 16, 2006.*
http://citation.allacademic.com/meta/p90382_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Hess, B. B., Markson, E. W., Stein, P. J. (2000). *Sotsioloogia*. Tallinn: Külim.
- Hion, E. (2013). *Valdo Pant – aastaid hiljem*. Tallinn: Maagiline ruum.
- Hixson, L. W. (1988). *Parting the Curtain. Propaganda, Culture and the Cold War 1945–1961*. London: Macmillan.
- Hobsbawm, E. (2012). *How to Change the Word. Tales of Marx and Marxism*. London: Abacus.
- Hollander, G. D. (1972). *Soviet Political Indoctrination. Developments in Mass Media and Propaganda Since Stalin*. London: Praeger Publishers.
- Hollifield, A. C., Kosicki, G. M., Becker, L. B. (2001). Organizational versus professional culture in newsroom: Television news director's and newspapers editor's hiring decisions. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 45 (1), 92–117.
- Holmwood, J. (2005). Functionalism and its Critics. A. Harrington (eds), *Modern Social Theory*. Oxford: Oxford University Press, 87–109.
- Holton, R. (1998). Talcott Parsons. R. Stones (ed), *Key Sociological Thinkers*. London: Macmillan Press LTD.
- Holton, R. J. (2001). Talcott Parsons: Conservative Apologist or Irreplaceable Icon? G. Ritzer, B. Smart (toim), *Handbook of Social Theory*. London: Sage Publications, 152–162.
- Honey, M. (1984). *Creating Rosie the Riveter: Class, Gender, and Propaganda during World War II*. Massachusetts: University of Massachusetts.
- Hopkins, M. W. (1970). *Mass Media in the Soviet Union*. New York: Pegasus.
- Horten, G. (2003). *Radio Goes to War: The Cultural Politics of Propaganda during World War II*. Berkeley: University of California Press.

- Huberman, A. M., Miles, M. B. (2002). *The Qualitative Researcher's Companion*. London: Sage Publications.
- Ikle, F. C. (1989). The Modern Context. C. Lord, F. R. Barnett (eds), *Political Warfare and Psychological Operations. Rethinking the US Approach*. Washington: National Defense University Press, 3–11.
- Jakobson, V. (2013). Divided memory and its reflection in Russian minority media in Estonia in 1994 and 2009. H. Harro-Loit, K. Kello (eds), *The Curving Mirror of Time*. Tartu: Tartu University Press, 59–91.
- Jiang, S. (2008). Who Decides? Journalists, News Censors, Readers, and News Content. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, TBA, Montreal, Quebec, Canada, May 21, 2008.*
http://citation.allacademic.com/meta/p231788_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Joas, H., Knöbl, W. (2009). *Social Theory. Twenty Introductory Lectures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, A. R. (2010). *Radio Free Europe and Radio Liberty. The CIA Years and Beyond*. Stanford: Stanford University Press.
- Johnson, A. R., Parta, R. E. (2010). *Cold War Broadcasting. Impact of the Soviet Union and Eastern Europe. A collection of studies and documents*. Budapest–New York: Central European University Press.
- Jowett, G. S., O'Donnell, V. (1999). *Propaganda and Persuasion*. London: Sage Publication, Inc.
- Jäger, S. (1996). Diskurstheorie. H. Hierdeis, T. Hug (eds), *Taschenbuch der Pädagogik. Band 1*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 238–249.
- Jäger, S. (1996a). Diskursanalytische Methoden. H. Hierdeis, T. Hug (eds), *Taschenbuch der Pädagogik. Band 2*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 544–554.
- Jäger, S. (2001). Diskurs und Wissen. Theoretische und methodische Aspekte einer kritischen Diskurs- und Dispositivanalyse. R. Keller, A. Hirsland, W. Schneider, W. Viehöfer (eds), *Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Band 1. Theorien und Methoden*. Opladen: VS Verlag, 83–114.
- Jäger, S. (2001a). Diskurs als „Fluß von Wissen durch die Zeit“. Ein transdisziplinäres Konzept. S. Wichter, G. Antos (eds), *Wissenstransfer zwischen Experten und Laien. Umriss einer Transferwissenschaft*. Frankfurt: Lang, 35–50.
- Jäger, S. (2001b). Die Methode der kritischen Diskurs- und Dispositivanalyse. T. Hug (ed), *Wie kommt die Wissenschaft zu Wissen. Band 2. Einführung in die Forschungsmethodik und Forschungspraxis*. Hohengehren: Schneider Verlag, 106–119.
- Jäger, S. (2001c). Diskurs und Wissen. Methodologische Aspekte einer Kritischen Diskurs- und Dispositivanalyse. T. Hug (ed), *Einführung in die Methodologie der Sozial- und Kulturwissenschaften*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 297–313.
- Jäger, S. (2002). Kritische Diskursanalyse in der Praxis. M. Chlada, G. Dembowski (eds), *Das Foucaultsche Labyrinth. Eine Einführung*. Aschaffenburg: Alibri, 113–124.
- Jäger, S. (2004). Discourse and knowledge: Theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. R. Wodak, M. Meyer (eds), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications, 32–62.
- Jäger, S. (2005). Diskurs als Fluß von Wissen durch die Zeit. Ein politisches und transdisziplinäres Konzept. *Aptum. Zeitschrift für Sprachkritik und Sprachkultur*, 1. Jahrgang, Heft 1, 52–72.

- Jäger, S. (2009). *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, 4. Auflage, Münster: Unrast.
- Kaitseministeerium. (2010). Riigikaitse strateegia. http://www.kaitseministeerium.ee/files/kmin/img/files/Riigikaitse_strateegia.pdf. (ligipääs 05.04.2014).
- Kaitseministeerium. (2014). Riigikaitse arengukava 2013–2022. http://www.kaitseministeerium.ee/files/kmin/nodes/14029_Riigikaitse_arengukava_mittesojaline_osa.pdf. (ligipääs 05.04.2014).
- Kalm, Ü. (2009). Agronoomina ajakirjanduspõllul. A. Pallas, S. Uus (toim), *Kuidas vaata, nõnda näed. Eesti ajakirjanike elulood III*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 175–193.
- Kamps, M. (2013). Küsitlus: venemaalased näevad ohtu riigi territoriaalsele terviklikkusele. 18.09.2013. <http://www.postimees.ee/2056188/kusitlus-venemaalased-naevad-ohtu-riigi-territoriaalsele-terviklikkusele>. (ligipääs 05.04.2014).
- Keeble, R. (2005). Journalism ethics: Towards an Orwellian critique? S. Allan (ed), *Journalism: Critical issues*. Maidenhead, UK: Open University Press, 54–66.
- Keinonen, H. (2012). Early Commercial Television in Finland. Balancing between East and West. *Media History*, vol 18, no 2, 177–189.
- Kenez, P. (1985). *The Birth of the Propaganda State. Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kerge, R. (2003). Eesti vajab propagandaministeeriumi. 07.08.2003. <http://www.ohtuleht.ee/144136/eesti-vajab-propagandaministeeriumi>. (ligipääs 05.04.2014).
- Kilmi, J., Aarma, K. (2009). *Disko ja tuumasõda*. Tallinn-Helsingi: Eetriüksus ja Helsinki film.
- Kilumets, M., Lepasar, A. (2013). *Viru. Vabaduse saatkond*. Tallinn: Amrion OÜ.
- Kind-Kovács, F. (2013). Voices, letters, and literature through the Iron Curtain: exiles and the (trans)mission of radio in the Cold War. *Cold War History*, Vol 13, Issue 2, 193–219.
- Kingsbury, C. M. (2010). *For Home and Country: World War I Propaganda on the Home Front*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kirkpatrick, L. B., Sargeant, H. H. (1972). *Soviet political warfare techniques. Espionage and propaganda in the 1970s*. New York: National Strategy Information Center, Inc.
- Kitsch, C. (2003). Anniversary Journalism, Collective Memory, and the Cultural Authority to Tell the Story of the American Past. *Journal of Popular Culture* 36, 44–67.
- Kitch, Carolyn (2003a). Generational identity and memory in american newsmagazines. *Journalism* 4, 2, 185–202.
- Kitch, C. (2007). Selling the „authentic past”: the New York Times and the branding of History. *Westminster Papers in Communication & Culture* 4, 4, 24–41.
- Kitch, C. (2008). Placing journalism inside memory – and memory studies. *Memory Studies* 1, 3, 311–320.
- Klesment, M., Nugin, R. (2009). Büroo. E. Tarvel (toim), *Partei-algorganisatsioon. Kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991*. Tallinn: Kristel-Ritso Eesti Sihtasutus, 45–54.
- Klesment, M., Nugin, R., Paavle, I. (2009). Kontroll ülalpoolt. E. Tarvel (toim), *Partei-algorganisatsioon. Kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991*. Tallinn: Kristel-Ritso Eesti Sihtasutus, 91–112.

- Klesment, M., Nugin, R., Paavle, I. (2009a). Nn partei-organisatsiooniline töö. E. Tarvel (toim), *Partei-organisatsioon. Kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991*. Tallinn: Kristel-Ritso Eesti Sihtasutus, 181–211.
- Knott, D. L., Carroll, V., Meyer, P. (2002). Social responsibility wins when CEO has been editor. *Newspaper Research Journal* 23 (1), 25–37.
- Kreegipuu, T. (2007). Ajaloo rakendamine propagandarelvana ehk kuidas kujundati ajalookäsitlus Nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1945–1960, *Tuna* 2007/3, 46–69.
- Kreegipuu, T. (2007a). Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954. T. Tannberg (koost), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 15 (22), 352–388.
- Kreegipuu, T. (2009). Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. *Ajalooline Ajakiri* 1/2, 155–178.
- Kreegipuu, T. (2009a). Die Darstellung der „Juniwende“ vom 21. Juni 1940 in der sowjetestnischen Presse 1945. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, 4, 210–218.
- Kreegipuu, T. (2011). Parteilisest tsensuurist Nõukogude Eestis. *Methis*, 7, 26–40.
- Kreegipuu, T. (2012). The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project. Tartu: Tartu University Press.
- Kris, E., Leites, N. (1951). Trends in Twentieth Century Propaganda. D. Lerner (ed), *Propaganda in War and Crisis*. New York, George W. Stewart, Publisher, Inc., 39–52.
- Kruuse, M. (2008). Laar: Eesti peab looma võimekuse infosõja pidamiseks. 18.08.2008. <http://epl.delfi.ee/news/eesti/laar-eesti-peab-looma-voimekuse-infosojja-pidamiseks.d?id=51139450>. (ligipääs 05.04.2014).
- Kurvits, R. (2013). The visual representation of women in the Estonian media, 1848–1940. H. Harro-Loit, K. Kello (eds), *The Curving Mirror of Time*. Tartu: Tartu University Press, 139–187.
- Kõresaar, E. (2005). Elu ideoloogiad. Kollektiivne mälu ja autobiograafiline minevikutõlgendus eestlaste elulugudes. *Eesti Rahva Muuseumi sari 6*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Kõresaar, E. (2005a). Collective Memory and the Politics of Experience in Estonian Post-Soviet Life Stories. O. Ronström, U. Palmenfelt (eds), *Memories and Visions*. Tartu: Tartu University Press, 45–87.
- Kõresaar, E. (2006). Mäletamise kultuurist eestlaste elulugudes. Nõukogude okupatsioon kui „mälufilter“. *Vikerkaar*, 4–5, 150–159.
- Kõresaar, E. (2011). Introduction. Remembrance Cultures of Word War II and the Politics of Recognition in Post-Soviet Estonia: Biographical Perspectives. E. Kõresaar (ed), *Soldiers of Memory. Word War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories*. Amsterdam: Rodopi.
- Kõresaar, E., Müür, K., Kreegipuu, T. (2013). Journalistic commemoration of the Molotov-Ribbentrop Pact in Estonia 1989–2009. H. Harro-Loit, K. Kello (eds), *The Curving Mirror of Time*. Tartu: Tartu University Press, 93–114.
- Laak, T. (1984). Massiteabe- ja propagandavahendid kui partei ja kogu rahva seisukohtade väljendajad. Ristlaan, R. (toim), *Ideoloogiatöö efektiivsuse eest. Eestimaa Kommunistliku Partei kogemusi*. Tallinn: Eesti Raamat, 155–171.

- Laane, M. (2001). Viidendik peterburlasi peab Eestit vaenlaseks. 05.09.2001. <http://www.postimees.ee/1888883/viidendik-peterburlasi-peab-eestit-vaenlaseks>. (ligipääs 05.04.2014).
- Laanemäe, A. (2013). Kümme aastat Valges majas. Ausalt ja avameelselt. Tallinn: Argo.
- Ladva, V. (2006). Nii on läinud. A. Pallas, H. Tammar, S. Uus (toim), *Teelised helisillal. Ringhäälingurahva lood. Eesti ajakirjanike elulood II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 282–299.
- Landy, M. (2001). *The Historical Film: History and Memory in Media*. London: The Athlone Press.
- Lasswell, H. D. (1936). The Scope of Research on Propaganda and Dictatorship. H. L. Childs (eds), *Propaganda and Dictatorship*. New Jersey: Princeton University Press, 105–121.
- Lasswell, H. D., Blumenstock, D. (1939). *World Revolutionary Propaganda*. London: Alfred A Knopf.
- Lasswell, H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. L. Bryson (eds), *The Communication of Ideas*. New York: Harper, 32–51.
- Lasswell, H. D. (1951). The Strategy of Soviet Propaganda. D. Lerner (ed), *Propaganda in War and Crisis*. New York: George W. Stewart, Publisher, Inc., 26–38.
- Lasswell, H. D. (1951a). Political and Psychological Warfare. D. Lerner (ed), *Propaganda in War and Crisis*. New York: George W. Stewart, Publisher, Inc., 261–266.
- Lasswell, H. D. (1995). Propaganda. R. Jackall (toim), *Propaganda*. New York: New York University Press, 13–25.
- Lasswell, H. D. (1971). *Propaganda Technique In World War I*. Massachusetts: The MIT Press.
- Lasswell, H. D. (1977). The Structure and Function of Communication in Society. W. Schramm, D. F. Roberts (eds), *The Process and Effects of Mass Communication*. London: University of Illinois Press, 37–51.
- Lauk, E. (1996). Estonian journalists in searsch of new professional identity. *Javnost/The Public*, 3, 4, 96–106.
- Lauk, E. (1999). Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. *Nordicom Information*, 21 (3), 27–39.
- Lauk, E. (2005). Restoring democratic discourse in the Estonian press (1987–1990). G. Bolin, M. Hammer, F. Kirsch, W. Szrubka (eds), *The Challenge of the Baltic Sea Region. Culture, Ecosystems, Democracy*. Stockholm: Södertörn University College, 307–322.
- Lauk, E. (2005a). The Antithesis of the Anglo-American News Paradigm. News Practices in Soviet Journalism. In S. Hoyer, H. Pöttker (eds), *Diffusion of the News Paradigm 1850–2000*. Göteborg: Nordicom, 169–184.
- Lauk, E., Harro, H-L. (2003). Landscape After the Storm: Development of the Estonian Media in the 1990s. D.L. Paletz, K. Jakubowicz (eds), *Business as Usual: Continuity and Change in Central and Eastern European Media*. Creskill, NJ: Hampton Press, 145–175.
- Lauk, E., Kreegipuu, T. (2010). Was it pure propaganda? Journalistic practices of “silent resistance” in Soviet Estonian journalism. *Acta Historica Tallinnensia*, 15, 167–190.

- Lauk, E., Pallas, A. (2009). Vastupeegeldusi ja eemaltvaateid. A. Pallas, S. Uus (toim), *Kuidas vaatad, nõnda näed. Eesti ajakirjanike elulood III*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 561–566.
- Lauristin, M. (2007). Eestlaste sallimatus toidab Vene propagandamasinat. 11.08.2007. <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/marju-lauristin-eestlaste-sallimatus-toidab-vene-propagandamasinat.d?id=51096889>. (ligipääs 05.04.2014).
- Lauristin, M., Vihalemm, P. (1993). The Communist Press in the Soviet Republics. S. Høyer, E. Lauk, P. Vihalemm (eds), *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Raod to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*. Tartu: Nota Baltica Ltd, 177–187.
- Lauristin, M., Vihalemm, P. (1993a). The Stalinist Era (1945–1955). S. Høyer, E. Lauk, E., P. Vihalemm (eds), *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Raod to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*. Tartu: Nota Baltica Ltd, 189–198.
- Lauristin, M., Vihalemm, P. (1993b). The Thaw (1956–1968). S. Høyer, E. Lauk, P. Vihalemm (eds), *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Raod to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*. Tartu: Nota Baltica Ltd, 199–209.
- Lauristin, M., Vihalemm, P. (1993c). The Period of Stagnation (1969–1986). S. Høyer, E. Lauk, P. Vihalemm (eds), *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Raod to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*. Tartu: Nota Baltica Ltd, 211–220.
- Lauristin, M., Vihalemm, P. (1997). Political Control and Ideological Canonisation. The Estonian Press during the Soviet Period. E. Mühle (ed), *Vom Instrument der Partei zur „vierten Gewalt“. Osteuropäische Presse als zeithistorische Quelle. Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*, 4, 103–109.
- Lauristin, P., Vihalemm, P. (2004). Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965–2004. P. Vihalemm (toim), *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1–22.
- Lazarsfeld, P. F., Merton, R. K. (1977). Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. W. Schramm, D. F. Roberts (eds), *The Process and Effects of Mass Communication*. London: University of Illinois Press, 554–578.
- Le, É. (2006). Collective memories and representations of national identity in editorials. *Journalism Studies* 7, 5, 708–728.
- Lee, S. T. (2003). Lying To Tell The Truth: Journalists And The Social Context Of Deception. Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Marriott Hotel, San Diego, CA, May 27, 2003. http://citation.allacademic.com/meta/p112178_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Lechner, F. J. (2000). Systems Theory and Functionalism. B. S. Turner (eds), *The Blackwell Companion to Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishing, 112–132.
- Lenin, V. I. (1894/1960). Mis on „rahvasõbrad“. V. I. Lenin, *Teosed. 1 kd.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1960, 109–299.
- Lenin, V. I. (1902/1951). Mis teha? V. I. Lenin, *Teosed. 5 kd.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 311–380.
- Lenin, V. I. (1902a/1951). Poliitiline agitatsioon ja „klassiseisukoht“. V. I. Lenin, *Teosed. 5 kd.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 301–306.
- Lenin, V. I. (1906/1952). Moskva ülestõusu õppetunnid. V. I. Lenin, *Teosed. 11 kd.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 148–155.

- Lenin, V. I. (1913/1953). Mõnda tulemustest ja faktidest. V. I. Lenin, *Teosed*. 19 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1953, 43–45.
- Lenin, V. I. (1914/1953). Kodanliku intelligentsi võitlusmeetodid. V. I. Lenin, *Teosed*. 20 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 418–447.
- Lenin, V. I. (1917/1954). Trükivabaduse resolutsiooni projekt. V. I. Lenin, *Teosed*. 26 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 255–256.
- Lenin, V. I. (1917a/1954). Kuidas kindlustada Asutavale Kogule edu. Trükivabadusest. V. I. Lenin, *Teosed*. 25 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 349–354.
- Lenin, V. I. (1917b/1954). Kõne ajakirjanduse küsimuses. V. I. Lenin, *Teosed*. 26 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 255–256.
- Lenin, V. I. (1918/1955). Meie ajalehtede isoomust. V. I. Lenin, *Teosed*. 28 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1955, 79–81.
- Lenin, V. I. (1918a/1955). Moskva parteitöötajate koosolek. V. I. Lenin, *Teosed*. 28 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 181–196.
- Lenin, V. I. (1919/1954). Nõukogude võimu edusammud ja raskused. V. I. Lenin, *Teosed*. 29 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 37–69.
- Lenin, V. I. (1919a/1954). Kõne maal tehtava parteitöö arutamiseks kokkukutsutud nõupidamisel. V. I. Lenin, *Teosed*. 30 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 120–127.
- Lenin, V. I. (1919b/1954). Tervitus Ungari töölistele. V. I. Lenin, *Teosed*. 29 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 357–361.
- Lenin, V. I. (1919c/1954). Kõne hariduse ja sotsialistliku kultuuri alal töötajate I ülemaailmsel kongressil 31. juulil 1919. V. I. Lenin, *Teosed*. 29 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 495–502.
- Lenin, V. I. (1919d/1955). Kommunistliku internatsionaali I kongress. V. I. Lenin, *Teosed*. 28 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 429–445.
- Lenin, V. I. (1920/1954). „VK(b)P IX kongress”. V. I. Lenin, *Teosed*. 30 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 409–426.
- Lenin, V. I. (1920a/1954). Vastus „New York Evening Journal” korrespondnendi küsimusele. V. I. Lenin, *Teosed*. 30 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 337–339.
- Lenin, V. I. (1920b/1955). Kõne poliitharidustööliste ülevenemaalisel nõupidamisel. V. I. Lenin, *Teosed*. 31 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 331–340.
- Lenin, V. I. (1920c/1955). Kõne 12. juunil 1920. V. I. Lenin, *Teosed*. 31 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 142–153.
- Lenin, V. I. (1921/1955). Haridus rahvakomissariaadi tööst. V. I. Lenin, *Teosed*. 32 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1955, 102–111.
- Lenin, V. I. (1921a/1955). Ettekanne poliitharidustööliste II kongressil. V. I. Lenin, *Teosed*. 33 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1955, 38–56.
- Lenin, V. I. (1921b/1955). Kõne ülevenemaalisel transporditööliste kongressil. 27. märtsil 1921. V. I. Lenin, *Teosed*. 32 kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 249–261.
- Lenoe, M. (2004). Closer to the Masses. Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspaper. London: Harvard University Press.
- Lillemäe, V. (2008). Adrasedja kolmel ajakirjanduspõllul. Meenutusi. Tallinn: Maalehe Raamat.
- Lindström, V. (1995). Eesti Televisioon. Arvud. Faktid. Sündmused. Tallinn: ETV.
- Lindström, V. (2001). Kas mäletad? Fragmentaarium piltide, proloogi ning epiloogiga. Tallinn: OÜ Vali Press.
- Lindström, V. (2010). Matk telemaalima. Eesti Televisiooni näitel. Tallinn: OÜ Vali Press.

- Linebarger, P. M. A. (1951). Warfare Psychologically Waged. D. Lerner (ed), *Propaganda in War and Crisis*. New York: George W. Stewart, Publisher, Inc., 267–273.
- Linebarger, P. M. A. (2010). *Psychological Warfare*. Greenville: Coachwhip Publications.
- Livio, O. (2007). Forgetting the “Public” in “Public Opinion”: Introspective Journalistic Discourse and Deliberative Democracy. *Paper presented at the annual meeting of the NCA 93rd Annual Convention, TBA, Chicago, IL, Nov 15, 2007* http://citation.allacademic.com/meta/p189325_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Lord, C. (1989). The Psychological Dimension in National Strategy. C. Lord, F. R. Barnett (eds), *Political Warfare and Psychological Operations. Rethinking the US Approach*. Washington: National Defense University Press, 13–37.
- Lõhmus, M. (1999). Toimetamine: kas looming või tsensuur. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lõhmus, M., Vihalemm, P. (2004). Raadio Eestis 1960–2003: struktuur, programm ja kuulajad. P. Vihalemm (toim), *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 91–120.
- Maasikas, U., Peep, H. (2010). Vaata muigel tagasi ehk kuidas me 1978. aastal Moskvale aruandesaadet tegime. Tallinn: Tänapäev.
- Maimik, P. (1994). Eesti ajakirjandus nõukogude tsensuuri all. E. Lauk (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloost, IX*. Tartu: Tartu Ülikool, 244–259.
- Maimik, P. (1996). Tõkked ajalehtede-ajakirjade trükkimise teel enne tsensuuri kaotamist Eestis. P. Maimik (toim), *Eesti ajakirjanduse ajaloost, X*. Tartu: Tartu Ülikool, 99–107.
- Major, P. (2013). Listening behind the curtain: BBC broadcasting to East Germany and its Cold War echo. *Cold War History*, Vol 13, Issue 2, 255–275.
- Mang, M. (2008). Absoluutselt populaarne: Ervin Abel, Heino Baskin, Ita Ever, Kärna-Ärni ja teised. Mis loom õieti oli 1967. aastal käima lükatud asutus Eesti Reklaamfilm? *Keskus?* <http://kes-kus.ee/absoluutselt-populaarne-ervin-abel-heino-baskin-ita-ever-karna-arni-ja-teised-mis-loom-oieti-oli-1967-aastal-kaima-lukatud-asutus-eesti-reklaamfilm-maria-mang-teeb-ekskursiooni-sonas-ning-pildi/>. (ligipääs 12.12.2012).
- Marx, K., Engels, F. (1846/1985). *Saksa Ideoloogia*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mason, J. (2002). *Qualitative Researching*. London: Sage Publications.
- McCombs, M. E., Shaw, D. L. (1972). The Agenda-setting Function of the Press. *Public Opinion Quarterly* 36, 176–187.
- McCombs, M. E., Shaw, D. L. (1993). The Evolution of Agenda-setting Theory: 25 Years in the Marketplace of Ideas. *Journal of Communication*, 43 (2), 58–66.
- McCombs, M. E., Shaw, D. L., Weaver, D. L. (1997). *Communication and Democracy: Exploring the Intellectual Frontiers in Agenda-Setting Theory*. Mahwah, N.J: Lawrence Erlbaum Associates.
- McLaurin, R. D. (1982). Psychological Operations and National Security. R. D. McLaurin (ed), *Military Propaganda. Psychological Warfare and Operations*. New York: Praeger, 1–6.
- McQuail, D. (2000). *McQuaili massikommunikatsiooni teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitativ Research and Case Study Applications in Education. Revised and Expanded form Case Study Research in Education*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

- Merridale, C. (2007). Ivani sõda: Punaarmee aastatel 1939–1945. Tallinn: Tänapäev.
- Mertelsmann, O. (2005). Die Sowjetisierung des estnischen Alltags während des Stalinismus. N. Angermann, M. Garleff, W. Lenz (eds), *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistoohlkors zum 70. Geburtstag*. Münster: Lit-Verlag, 591–610.
- Mertelsmann, O. (2007). “Sovetiseerimise” mõistest. T. Tannberg (koost), *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 15 (22), 13–29.
- Mertelsmann, O. (2013). The Media Audience of a Soviet Republic in the Early Cold War: The Estonian SSR. J. Devlin, C. H. Müller (eds), *War of Worlds: Culture and the Mass Media in the Making of the Cold War in Europe*. Dublin: University College Dublin Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Mickiewicz, E. (1998). Split Signals. Television and Politics in the Soviet Union. Oxford: Oxford University Press.
- Mihelj, S. (2013). Television Entertainment in Socialist Eastern Europe: Between Cold War Politics and Global Developments. A. Imre, T. Havens, K. Lustyik (eds), *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*. London: Routledge.
- Miil, M. (2011). Mäng mäluaga: 22. september 1944 Eesti NSV päevalehtedes ajavahemikul 1945–1989. *Ajalooline Ajakiri*, 2 (136), 189–222.
- Miil, M. (2013). Vaigistatud kangelased. Suure isamaasõja veteranid Nõukogude Eesti tähtpäevaajakirjanduses 1944–1989. *Eesti sõjaaajaloo aastaraamat*, 3 (9), 233–278.
- Miil, M. (2013a). 22. September 1944 in Soviet Estonian anniversary journalism. H. Harro-Loit, K. Kello (eds), *The Curving Mirror of Time*. Tartu: Tartu University Press, 115–137.
- Mikenberg, R. (1985). Ideoloogiline võitlus ja psühholoogiline sõda. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mikkonen, S. (2010). Radio Liberty – The Enemy within? The Dissemination of Western Values through US Cold War Broadcasts. *Evropa. Cross-cultural dialogues between West, Russia and Southeast Europe. Acta Universitatis Upsaliensis*, Uppsala University Press, 243–257.
- Mikkonen, S. (2010a). Stealing the Monopoly of Knowledge? Soviet Reactions to U.S. Cold War Broadcasting, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, vol 11, no 4, 771–805.
- Mikkonen, S. (2010b). Die gefährlichen Republiken: Moskaus Medienpolitik im sowjetischen Baltikum, *Forschungen zur Baltischen Geschichte*, 5, 184–204.
- Misiunas, R. J., Taagepera, R. (1997). Balti riigid: sõlteaastad 1940–1990. Tallinn: Koolibri.
- Mitchell, J. C. (1983). Case and situation analysis. *Sociological Review* 31 (2), 187–211.
- Molotch, H. L., Lester, M. J. (1974). News as Purposive Behavior: On the strategic use of routine events, accidents and scandals. *American Sociological Review*, 39, 101–112.
- Morozov, G. (2003). Tallinna teletorn 20. Tallinn: Auratrükk.
- Morozov, G., Raag, A., Ustav, H. (1990). Kui kaugused kaovad. Meenutusi ja mälestusi raadio ja televisiooni arengust Eestis. Tallinn: Valgus.

- Männi, M. (2014). Tiidus: venekeelse telekanali loomine väärrib arutamist. 10.04.2014. <http://www.postimees.ee/2757338/tiidus-venekeelse-telekanali-loomine-vaarib-arutamist>. (ligipääs 11.04.2014).
- Männi, M. (2014a). Meediajuhid saatsid Euroopa Komisjonile idee luua venekeelne kanal. 11.04.2014. <http://www.postimees.ee/2758722/meediajuhid-saatsid-euroopa-komisjonile-idee-luua-venekeelne-kanal>. (ligipääs 13.04.2014).
- Mürk, P. (1994). Uudistesaadete teke ja areng Eesti Televisioonis. Diplomitöö. Juhendaja Aune Past. Tartu: Tartu Ülikool.
- Newcourt-Nowodworski, S. (2006). Black Propaganda: In the Second World War. Stroud: Sutton Publishing.
- Nugin, R., Paavle, I. (2009). Üldkoosolek. E. Tarvel (toim), *Partei-algorganisatsioon. Kommunistliku poliitika esmane elluviija okupeeritud Eestis 1940–1991*. Tallinn: Kristel-Ritso Eesti Sihtasutus, 21–44.
- Nupponen, S. (2007). Viru hotell ja tema aeg. Tallinn: Eesti Ekspressi kirjastus.
- Ohman, V. (2002). Põhimõisted. E. Tarvel (toim), *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 11–15.
- Ojavee, A. (2012). Moemängud infosulus. 1950.–1960. aastate Eesti noortemood. E. Komissarov, B. Teeäär (koost), *Mood ja külm sõda*. Tallinn: Eesti Kunsti- muuseum, 196–209.
- Ojuland, K. (2007). Moodne sõda ja tema relvad. Eesti Päevaleht. 18.05.2007. <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/kristiina-ojuland-moodne-soda-ja-tema-relvad.d?id=51087449>. (ligipääs 05.04.2014).
- Paddock, A. H. (1989). Military Psychological Operations. C. Lord, F. R. Barnett (eds), *Political Warfare and Psychological Operations. Rethinking the US Approach*. Washington: National Defense University Press, 45–75.
- Paju, I. (2010). Valel on pikad jäljed. S. Oksanen, I. Palju (koost), *Kõige taga oli hirm. Kuidas Eesti oma ajalooost ilma jäi*. Tallinn: Eesti Päevaleht, 176–196.
- Pajula, E. (2011). Kuldne aeg. Fragmentaarium. Tallinn: Enelas.
- Pallas, A., Uus, S. (2004). Meie jäljed jäävad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pallas, A., Tammar, H., Uus, S. (2006). Teelised helisillal: ringhäälingurahva lood. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Pallas, A., Uus, S. (2009). Kuidas vaatad, nõnda näed. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Parsons, T. (1959). General Theory in Sociology. R. K. Merton, L. Broom, L. S. Cottrell (eds), *Sociology Today. Problems and Prospects*. New York: Basic Books, 3–38.
- Parta, R. E. (2007). Discovering the hidden listener. An assessment of Radio Liberty and western broadcasting to the USSR during Cold War. A Study Based on Audience Research Findings 1970–1991. Stanford: Hoover Institution Press.
- Parta, R. E. (2010). The Audience to Western Broadcasts to the USSR During the Cold War: An External Perspective. A. R. Johnson, R. E. Parta (eds), *Cold War Broadcasting. Impact on the Soviet Union and Eastern Europe. A Collection of Studies and Documents*. Budapest: CEU Press, 67–101.
- Pipes, R. (2005). Kommunism. Lühiajalugu. Tartu: Ilmamaa.
- Pechatnov, V. (2014). How Soviet Cold Warriors viewed World War II: the inside story of the 1957 edition of the Big Three correspondence. *Cold War History*, Vol 14, Issue 1, 109–125.
- Peegel, J. (2005). Alustuseks. E. Anupõld, *Vana telemasti varjus. Lugusid raadio- ja teletegijatest 1960–2005*. Tallinn: Maalehe raamat, 7–8.

- Peep, H. (2009). Eesti Televisioon 1955–1990. www.hot.ee/e/etvajalugu. (ligipääs 03.04.2012).
- Péteri, G. (2010). *Imaging the West in Eastern Europe and the Soviet Union*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Piip, L. (1976). Eesti Televisiooni arenguloost (1955–1971). Käsikiri. Eesti Riigiarhiivi Filiaal (ERAF), f 247, n 78, s 422.
- Pirn, K. (1991). *Balletisaated Eesti Televisioonis aastatel 1955–1990*. Diplomitöö. Juhendaja Peeter Vihalemm. Tartu: Tartu Ülikool.
- Plamer, J. (2012). *The Stalin Cult. A Study in the Alchemy of Power*. London: Yale University Press.
- Pleikys, R. (1998). *Jamming*. Vilnius: Rimantas Pleikys.
- Popper, K. (2000). *Historitsismi viletsus*. Tallinn: Olion.
- Popper, K. (2010). *Avatud ühiskond ja selle vaenlased I. Platoni lummus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Popper, K. (2011). *Avatud ühiskond ja selle vaenlased II. Prohvetluse kõrgaeg: Hegel, Marx ja järellainetused*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Possony, S. T. (1959). *Language as a Communist Weapon*. Washington: US Government Printing Office.
- Postimees. (2008). Uuring: viis protsenti venemaalastest peab Eestit suurimaks vaenlaseks. 08.05.2008. <http://www.postimees.ee/1792643/uuring-viis-protsenti-venemaalastest-peab-eestit-suurimaks-vaenlaseks>. (ligipääs 05.04.2014).
- Potšeptsov, G. (2009). Propaganda trummipöörin. Uus külm sõda ja infokonfliktid postsovetlikus ruumis. Tallinn: Olion.
- Pratkanis, A., Aronson, E. (2001). *Age of Propaganda. The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Preston, P. (2009). *Making the News. Journalism and News Cultures in Europe*. London: Routledge.
- Pruuli, T. (2009). Kalevipoeg, sortsid ja EKP. Sirp nr 17, 29.09.2009. http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=8688:kalevipoeg-sortsid-ja-ekp&catid=9:sotsiaalia&Itemid=13&issue=3250. (ligipääs 07.11.2012).
- Puddington, A. (2000). *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Pärl-Lõhmus, M. (1997). Journalistic editing in a closed society. J. Koivisto, E. Lauk (eds), *Journalism at the Crossroads. Perspectives on Research*. Tartu: Tartu University Press, 108–120.
- Qualter, T. H. (1962). *Propaganda and Psychological Warfare*. New York: Random House.
- Raig, K. (2012). *Pikk teekond lähemale*. Tallinn: K & K kirjastus.
- Rannu, S. (2010). *Teleauditooriumi jagunemine vaatajahuvide, elulaadi ja väärtuste alusel*. Magistritöö. Juhendaja Peeter Vihalemm. Tartu: Tartu Ülikool.
- Raudsepp, M. (2013). C-klaster: keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud. Kogumikus: Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring. Uuringu raport. Projektijuht Gerli Nimmerfeldt. Tallinn. TLÜ RASI, 46–55. http://www.meis.ee/bw_client_files/integratsiooni_sihtasutus/public/img/File/raamatu_kogu_uuringud/uuringu_raport.pdf. (ligipääs 05.04.2014).
- Rees, D. (1984). *Soviet Active Measures: The Propaganda War*. Washington: The Institute for the Study of Conflict.

- Reese, S.D. (2001). Understanding the global journalist: A hierarchy-of-influences approach. *Journalism Studies* 2(2), 173–187.
- Remington, T. F. (1988). *The Truth of Authority. Ideology and Communication in the Soviet Union*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Ritzer, G. (2008). *Classical Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill Higher Education.
- Roetter, C. (1974). *Psychological Warfare, 1914–1945*. London: B. T. Batsford Ltd.
- Roth-Ey, K. (2011). *Moscow prime time. How the Soviet Union built the media empire that lost the cultural cold war*. London: Cornell University Press.
- Rudi, H. (2008). Vene uuring: suurima pettumuse valmistas NSVLi lagunemine. 08.10.2008. <http://www.postimees.ee/44306/vene-uuring-suurima-pettumuse-valmistas-nsvli-lagunemine>. (ligipääs 05.04.2014).
- Rull, I. (2007). Ajuarmee Vene laimu vastu. 16.08.2007. <http://www.ohtuleht.ee/242193/ajuarmee-vene-laimu-vastu>. (ligipääs 05.04.2014).
- Salminen, E. (1998). The Struggle Over Freedom of Speech in the North. The Finnish Press Gave Obedience to Moscow, but did not Succumb to the Kremlin's Propaganda Programme during the Cold War Years 1968–1991, *Scandinavian Journal of History*, vol 23, issue 3–4, 239–251.
- Salminen, E. (1999). *The Silenced Media: The Propaganda War between Russia and the West in Northern Europe*. New York: St. Martin's.
- Samost, A. (2014) Golos Jevropõ, govorit i pokazõvajet Tallinn. Postimees. 07.04.2014. <http://arvamus.postimees.ee/2753338/anvar-samost-golos-jevropo-govorit-i-pokazovajet-tallinn>. (ligipääs 10.04.2014).
- Sargeant, H. H. (1972). Soviet Propaganda. L. B. Kirkpatrick, H. H. Sargeant (eds), *Espionage and Propaganda in the 1970s*. New York: National Strategy Information Center, Inc.
- Saul, B. (2006). Meie aeg. Tallinn: Maalehe Raamat.
- Schramm, W. (1972). The Soviet Communist Theory. F. S. Siebert, T. Peterson, W. Schramm, *Four theories of the press*, London: University of Illinois Press, 105–146.
- Schramm, W. (1977). The Nature of Communication between Humans. W. Schramm, D. F. Roberts (eds), *The Process and Effects of Mass Communication*. London: University of Illinois Press, 3–53.
- Schudson, M. (2003). *The sociology of news*. New York: W. W. Norton.
- Schudson, M., Anderson, C. (2009). Objectivity, professionalism, and truth seeking in journalism. K. Wahl-Jorgensen, T. Hanitzsch (eds), *The Handbook of Journalism Studies*. 1st ed. New York: Routledge, 88–101.
- Selznick, P. (1952). *The Organizational Weapon. A Study of Bolshevik Strategy and Tactics*. New York: McCraw-Hill Book Company, Inc.
- Service, R. (2010). Seltsimehed. Maa ilma kommunismi ajalugu. Tallinn: Varrak.
- Shlapentokh, V. (1986). *Soviet Public Opinion and Ideology. Mythology and Pragmatism in Interaction*. New York: Praeger.
- Shoemaker, P. (1991). *Gatekeeping*. Thousand Oaks: CA Sage.
- Shoemaker, P. I., Reese, S. D. (1991). *Mediating the Message*. New York: Longman.
- Shoemaker P.J., Eichholz, M., Eunyi, K., Wrigley, B. (2001). Individual and routine forces in gatekeeping. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 78(2), 233–246.

- Shultz, R. H. (1989). Political Strategies For Revolutionary War. C. Lord, F. R. Barnett (eds), *Political Warfare and Psychological Operations. Rethinking the US Approach*. Washington: National Defense University Press, 111–138.
- Simons, H. (2009). Case Study Research in Practice. London: Sage Publications.
- Singer, J. (2009). The Existential Fiduciary: A Normative Emphasis for Journalists in a New Media Environment. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Sheraton New York, New York City, NY, Online*. http://citation.allacademic.com/meta/p14046_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Somerville, K. (2012). Radio Propaganda and the Broadcasting of Hatred. Historical Development and Definitions. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sookruus, P. (2006). Vastandjoudude mõjuväljas. A. Pallas, H. Tammar, S. Uus (toim), *Teelised helisillal. Ringhäälingurahva lood. Eesti ajakirjanike elulood II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 379–401.
- Stahl, H. (2010). Jugendradio im Kalten Ätherkrieg. Berlin als eine Klanglandschaft des Pop (1962–1973). Berlin: Landbeck.
- Stake, R. E. (1995). The Art Of Case Study Research. London: Sage Publications.
- Stalin, J. (1924/1953). Leninismi alustest. Leninismi küsimustest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Stonbely, S. (2008). Unraveling Habitus, Cultural Capital, and Socialization in the Mainstream Newsroom: The Case of the Minority Journalist. *Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association Annual Meeting, Sheraton Boston and the Boston Marriott Copley Place, Boston, MA, Jul 31, 2008*. http://citation.allacademic.com/meta/p241794_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Suny, R. G. (1998). The Soviet Experiment. Russia, the USSR, and the Successor States. Oxford: Oxford University Press.
- Šein, H. (1993). Eesti Televisioon arvudes 1955–1994. Tallinn: Tea.
- Šein, H. (2004). Televisioon Eestis 1955–2004. P. Vihalemm (toim), *Meediastüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 121–208.
- Šein, H. (2005). Suur teleraamat: 50 aastat televisiooni Eestis 1955–2005. Tallinn: Tea.
- Zerubavel, E. (2003). Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past. London: The University of Chicago Press.
- Zhong, B., Sun, T., Newhagen, J. (2009). Optimistic Biasing and the Perception of Self-Censorship in U.S. Newsrooms. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, Sheraton New York, New York City, NY, Online*. http://citation.allacademic.com/meta/p12886_index.html. (ligipääs 23.02.2014).
- Zubkova, J. (2009). Baltimaad ja Kreml 1940–1953. Tallinn: Varrak.
- Zubok, V. M. (2010). Luhtunud impeerium. Nõukogude Liit külmas sõjas alates Stalinist kuni Gorbatšovini. Tallinn: Tänapäev.
- Taithe, B., Thornton, T. (1999). Propaganda: A Misnomer of Rhetoric and Persuasion? B. Taithe, T. Thornton (eds), *Propaganda. Political Rhetoric and Identity 1300–2000*. Gloucestershire: Sutton Publishing, 1–24.
- Tamm, M. (2009). Vaino Väljase mälestused? <http://blog.varrak.ee/?p=168>. (ligipääs 07.11.2012).
- Tammer, H. (2008). Nõukogude piir ja lukus elu. Tallinn: Tammerraamat.
- Tannberg, T. (2005). Taasiseseisvumine. A. Pajur, T. Tannberg (toim), *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa, 374–393.

- Tannberg, T. (2005a). Juurdepääsupiirangud arhivaalidele Euroopas ja Venemaal. Ajalooline kujunemine ja tänapäev. T. Tannberg (toim), *Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae* 13 (20), 104–141.
- Tamm, M. (2013). Ajalugu, mälu ja mäluajalugu: uutest suundadest kollektiivse mälu uurimisel. *Ajalooline Ajakiri*, 1 (143), 111–134.
- Taylor, P. M. (2011). Mõtterelv. Propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani. Tallinn: Riigikaitse raamatukogu.
- Taylor, P. (2011a). Bolševistlik revolutsioon ja ideoloogiate sõda (1917–1939). G. S. Jowett, V. O'Donnel (koost), *Propagandast ja mõjutamisest. Uusi ja klassikalisi käsitlusi*. Tallinn: Tänapäev.
- Teder, M. (2014). IRLi Rahvuslased soovivad Vene propagandakanalid sulgeda. 12.03.2014. <http://www.postimees.ee/2725010/irli-rahvuslased-soovivad-vene-propagandakanalid-sulgeda>. (ligipääs 05.04.2014).
- Teder, M. (2014a). Kas Eestis saaks propagandat edastavaid Vene telekanaleid piirata? 04.03.2014. <http://www.postimees.ee/2716644/kas-eestis-saaks-propagandat-edastavaid-vene-telekanaleid-piirata>. (ligipääs 05.04.2014).
- Teder, M. (2014b). Rõivas lubas venekeelse telekanali loomist naaberriikidega arutada. 10.04.2014. <http://www.postimees.ee/2757442/roivas-lubas-venekeelse-telekanali-loomist-naaberriikidega-arutada>. (ligipääs 12.04.2014).
- Thom, F. (1989). Newspeak. The Language of Soviet Communism. London: The Claridge Press.
- Thum, G., Thum M. (1972). The Persuaders. Propaganda in War and Peace. New York: Atheneum.
- Timak, R., Meeri, H. (2005). Eesti Televisioon. Arvud. Faktid. Sündmused. 1955–2004. Tallinn: Huma.
- Tobias, E. (2007). History, public memory and media event: codes and conventions of historical event-television in Germany. *Media History* 13, 2–3, 221–234.
- Toming, H. (1985). Meie liidu sünnipäeval. Ü. Vähkjas (koost), *Aeg trükis, eetris, ekraanil* 2. Tallinn: Eesti Raamat, 8–14.
- Tootsen, T. (2012). Minu elu RAMETO-s ehk kuidas me meelt jahutasime. Tallinn: Tänapäev.
- Tootsen, T. (2013). Vana Hõbe. Hardi Tiidus ja inimesed tema ümber. Tallinn: Maagiline Ruum.
- Treimann, H. (2005). Sulerüütline Nikitast Gorgani. Tallinn: Olion.
- Treufeldt, I. (1998). Creating a New Communication Environment: The Birth of Television News in Soviet Estonia. T. Michael Ruddy (eds), *Charting an Independent Course. Finland's Place in the Cold War and in the U.S. Foreign Policy*. Claremont, CA: Regina Books, 215–232.
- Treufeldt, I. (2011). Creating a New Communication Environment: The Birth of Television News in Soviet Estonia. O. Mertelsmann (ed), *Central and Eastern European Media under Dictatorial Rule and in the Early Cold War*. Frankfurt: Peter Lang Verlag, 215–232.
- Treufeldt, I. (2012). Ajakirjanduslik faktiloom e erinevates ühiskondlikes tingimustes. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Trikkal, I. (1998). Ringhäälinguaeg. Tallinn: AS Trükkal.
- Tuchman, G. (1972). Objectivity as strategic ritual: An examination of newsmen's notions of objectivity. *American Journal of Sociology* 77(4), 660–679.
- Tuchman, G. (1978). Making News: A Study in the Construction of Reality. New York: Free Press.

- Tunstall, J. (1971). *Journalists at Work*. London: Constable.
- Vahtre, L. (2005). Stagnatsioon ja venestamiskampania. A. Pajur, T. Tannberg (toim), *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa, 303–319.
- Vahtre, L. (2005a). Kultuur ja olme. A. Pajur, T. Tannberg (toim), *Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Tartu: Ilmamaa, 338–355.
- Veskimägi, K.-O. (1996). Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Vetik, R. (2006). Identiteedi probleem integratsioonis: sobiva proportsiooni leidmine avaliku sfääri ühtlustumise ja erasfääri erinevuste säilitamise vahel. M. Pavelson, I. Proos, I. Pettai, J. Kruusvall, K. Hallik, R. Vetik (koost), *Integratsiooni monitooring 2005. Uuringu aruanne*. Tallinn: MEIS, lk 79–89.
- Vihalemm, P. (2004). Empiiriliste meediauuringute areng Eestis 1965–2004. P. Vihalemm (toim), *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 49–60.
- Waisbord, S. (2000). *Watchdog journalism in South America: News, accountability and democracy*. New York: Columbia University Press.
- Weaver, D. H. (1998). *The global journalist: News people around the world*. Cresskill, NJ: Hampton.
- Webb, A. (2013). Cold War radio and the Hungarian Uprising, 1956. *Cold War History*, Vol 13, Issue 2, 221–238.
- Welch, D. (2013). *Propaganda: Power and Persuasion*. London: The British Library.
- Wertsch, J. V. (1998). *Mind as action*. Oxford: Oxford University Press.
- Wertsch, J. V. (2002). *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wertsch, J. V. (2004). Specific narratives and schematic narrative templates. P. Seixas (ed), *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto: University of Toronto Press, 49–61.
- Wertsch, J. V. (2008). Collective memory and narrative templates. *Social Research* 75 (1), 133–156.
- Wertsch, J. V. (2010). Kollektiivse mälu valged laigud: Venemaa juhtum. Oksanen, S., Paju, I. (koost), *Kõige taga oli hirm*. Tallinn: Eesti Päevaleht, 459–477.
- West, Brad (2008). Collective memory and crisis: the 2002 Bali bombing, national heroic archetypes and the counter-narrative of cosmopolitan nationalism. *Journal of Sociology* 44, 337–353.
- Westley, B., MacLean, M. (1957). A Conceptual Model for Mass Communication Research. *Journalism Quarterly*, 34, 31–38.
- White, D. M. (1950). The Gatekeeper: A Case-study in the Selection of News. *Journalism Quarterly*, 27, 383–390.
- Winfield, B. H., Friedman, B., Trisnadi, V. (2002). History as the metaphor through which the current world is viewed: British and American newspapers' uses of history following the 11 September 2001 terrorist attacks. *Journalism Studies* 3, 2, 289–300.
- Winfield, B. H., Hume, J. (2007). The continuous past: historical referents in nineteenth-century American journalism. *Journalism & Communication Monographs* 9, 3, 119–174.
- Wodak, R. (1996). *Disorders of Discourse*. London: Longman.
- Wodak, R. (2004). What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. R. Wodak, M. Meyer (eds), *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications, 1–13.

- Wolfe, T. C. (2005). *Governing Soviet Journalism. The Press and the Socialist Person After Stalin*. Indiana: Indiana University Press.
- Wright, C. R. (1960). Functional Analysis and Mass Communication. *Public Opinion Quarterly* 24, 605–620.
- Wright, C. R. (1974). Functional Analysis and Mass Communication Revisited. J. G. Blumer, E. Katz (eds), *The Uses of Mass Communication*. Beverly Hills: Sage Publications Inc, 197–212.
- Wright, C. R. (1975). *Mass Communication. A Sociological Perspective*. New York: Random House.
- Yin, R. K. (1981). The case study as a serious research strategy. *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, 3, 97–114.
- Yin, R. K. (1981a). The case study crisis: Some answers. *Administrative Science Quarterly*, 26, 58–65.
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods*. London: Sage Publications.

SUMMARY IN ENGLISH

Functioning of the Soviet propaganda system through everyday journalistic practices

The objective of this dissertation is to describe and explain the ways in which the Soviet propaganda system used journalistic sources of Soviet Estonia to push through its goals under the conditions of Estonia's historic-cultural specifics. While Western researchers have been interested in Soviet journalism as a tool of achieving the goals of an authoritarian regime or the operational mechanisms behind the Soviet propaganda system in general, this dissertation proceeds from realization of studies concerned with the history of Estonian journalism that the relationship of the propaganda system and the press throughout the Cold War and at the end of the Soviet era was not as clear and unambiguous as the description of the Soviet system rendered by Western authors. Rather, the interrelation of the Soviet propaganda system and the journalistic scene in Estonia gains in comprehensibility through analysis of the relevant cultural memory and propaganda tactics.

Compared to other republics in the Soviet Union, sovietization of the Estonian SSR was affected by the local historic-cultural peculiarity. Estonia, along with the other two Baltic states, in the composition of the Soviet Union stood as a "bizarre formation", a "problematic region" where either hidden or public anti-Soviet attitudes formed an inseparable part of the people's social conscience; such attitudes could not conclusively be reconciled with the Soviet system (Zubkova 2009) and after decades of continuous Soviet rule, subordination to Moscow remained something that had to be "achieved" or "maintained" (Misiunas & Taagepera 1997). In Estonians' collective memory stirred reminiscences of a nation state and democracy. Furthermore, broadcasts of Western radio stations aired in Soviet Estonia, as did Finnish television shows starting from 1960. Estonian journalism of the Soviet period can neither be viewed as a mere dutiful institution engaging in ideological education and suasion, subjected to the Communist Party.

This dissertation supplements the hitherto published research approaches to journalistic history and journalism in Estonia. The dissertation is guided by the traditional historic-scientific discipline as well as the discipline of cultural memory, applicable in social sciences. The synthesis of journalistic history as a classic approach to history and the discipline of cultural memory enables analysis of the actualization of past phenomena and past events in the context of contemporary processes. Proceeding from research methods applicable to studies of history and based on a number of sources, the above synthesis is required to reconstruct events important from the perspective of this study as well as the cause-and-effects interrelations between such events. On the other hand, it would be misleading to look at journalistic, propagandistic and cultural past events as phenomena irrelevant in effect to contemporary times. The

paradigm of memory history plays an essential role here, helping to gain an understanding of past events in the context of modern happenings. Identifying the effect on society of preterit propaganda battles that occurred in the context of an ideological opposition to the Cold War, social as well as political processes unfolding today and, perhaps such processes taking place in the future, may be interpreted.

The dissertation falls under the journalistic history discipline, yet the objective of the paper is not a mere description of the functional mechanism of journalism but, rather, the research at hand proceeds from prerequisites of the constructivist paradigm: the study investigates the means by which and ways in which journalism shaped an image of the reality, and what was the nature of the said image. The constructivist approach presumes that news can never transmit the actual truth as news, in essence, are a phenomena that constructs a reality through value placed in novelty, through source selection, editing, the journalists' personal values and choices/selections (Westley & MacLean 1957, Galtung & Ruge 1965, Tuchman 1972, 1978 et al). The constructivist approach to journalism concedes that objective truth does not exist in the so called free press either, and the product at hand is still but a construct. The relevant question, however, is what is the extent of conscious lies and distortions of the truth. The Soviet propaganda system and the functional mechanism of Soviet journalism can also be analyzed under the umbrella of the constructivist approach: the press in Soviet Estonia acted as one component in constructing a reality of the Soviet propaganda machinery.

The complex relation of the propaganda system and journalism can also be highlighted, employing the theoretical concept of functionalism. The numerous functions of journalism have been stressed by both Western approaches to the media as well as ideology in the Soviet Union itself. The framework of the functional concept also allows for a view of the Communist Party subjected Soviet propaganda apparatus as one of the most central components of the entire Soviet system that carried the task of ensuring the preservation of the system as a whole. In conceptualizing "propaganda" as a notion, the dissertation proceeds from the context of the functionalistic concept. Philip M. Taylor (2011) has defined propaganda as communication of ideas, aimed at convincing people to think or act in a certain way, whereat the convincing agents directly or indirectly benefit from the above behavior or way of thinking (Taylor 2011, 22–23). Presuming that information is power, whoever controls the relevant stream of information also possesses power over the recipient thereof and, consequently, propaganda is a forceful *means* in perpetuating a relationship of power (Taylor 2011, 25). The Soviet propaganda system can thus be looked at as a *tool* of the Communist Party in achieving their goals – foremost that of retaining their rule.

Within the framework of researching Soviet propaganda and journalistic history, the dissertation adds a unique viewpoint to approaches published in the international Western scientific media, considering the historic-cultural

background distinguishing the Estonian SSR from other Soviet socialist republics. Challenges posed to the Central Committee of the Communist Party of Estonia by Estonia's historic-cultural peculiarities, and the way in which the Party used the press as one means of dealing therewith, confirm that the Soviet propaganda apparatus cannot only be looked at as a mere ideological "brain washing machine", blindly serving the Party. On the contrary, this dissertation provides additional subject matter to demonstrate the extreme complexity, multiplexity and multilayeredness of the Soviet propaganda system. Analyzing the realization of propagandistic goals through journalistic means, the multiplicity of factors is revealed which may have determined the capacity of the system to perform tasks set thereto by the Party. Thus journalist as well could affect the Soviet propaganda system in performing the tasks set thereto. Within the context of the classical communication models approach (Lasswell 1948, Westley & McLean 1957), Soviet journalists can also be viewed as decoders and encoders of the Party's messages. Journalists as such encoding and decoding agents are affected by their relationship to local memory communities, by their own personal memories of historic events (which may not have coincided with the Party's take on history), values applicable among their friends and acquaintances, double standards etc.

Proceeding from the objective of the dissertation, collection of analytical material focused on the following three research questions. First, the author was interested in how journalistic sources were used to shape collective memory. Second, which propagandistic means were employed by the Communist Party of Estonia to reduce the influence of Finnish TV in Estonia? Third, the impact of the Communist Party subdivision at ETV (Estonia's national TV station) on propaganda activities at ETV was investigated.

This dissertation distinguishes three levels in the Soviet propaganda system. First, the Central Committee of the Communist Party of Estonia, to whose management and control mechanisms media organizations were subjected to. The second level is that of the media organization which engaged in the construction of reality based on directions from the Communist Party of Estonia. Third, there were the journalist decoders-encoders that mediated the party's message through the media organization. The dissertation focuses on three case studies, analyzing the relationship between the media organization and the Central Committee of the Communist Party of Estonia (case study I), context creation of the media organization in reality construction (case study II), and the relation between journalists mediating the Party's message and the Party itself (case study III).

Case study I analyzes the ways in which the Central Committee of the Communist Party of Estonia endeavored to lessen the impact of Finnish TV in Soviet Estonia within the framework of the ideological opposition of the Cold War era and the propaganda war. The case involved was the battle, as lead by the Communist Party of Estonia, against "bourgeois television", and consequences of the process to ETV as a media organization. The period studied

started with the year 1968 when events in Czechoslovakia conditioned enforced control over the media system in the Soviet Union, and ended in 1988 when the propaganda and agitation department of the Central Committee of the Communist Party of Estonia officially ended the performance of resolutions against “bourgeois television”. The study focused on a clarification of how the Central Committee of the Communist Party of Estonia managed ETV within the framework of the battle against “bourgeois television”, and how ETV performed the tasks assigned to it by the Central Committee of the Communist Party of Estonia. The case study enabled explanation of causal connections, decisions made and organizational changes implemented as conditioned by the above processes.

Case study II analyzes the printed media in Soviet Estonia as a shaping agent of collective memory. The case involved was the coverage in Soviet Estonian printed media of September 22, 1944 (arrival of the Red Army in Tallinn) as an anniversary event. The objective of the study was to analyze the ways in which the narrative of one single event changed over the decades in anniversary journalism. As the relevant anniversary was used for propaganda purposes, its annual coverage in the printed media enabled to track the change in the propagandistic discourse throughout the Soviet era. The period examined started in 1945 when the liberation of Tallinn was for the first time celebrated in the printed media, and ended in 1989 when, following the development of the policies of *perestroika* and *glasnost*, newspapers no longer mentioned the relevant anniversary. The case study allowed for a description of how a particular take on history was broadcast across decades in newspaper articles produced as the end-product of the media organization’s activities, and how collective memory was thus shaped.

Case study III analyzes the manner in which the Communist Party subdivision operating at ETV affected the propagandistic activities of ETV as an ideological institution. The relevant case was defined as the activity of the party subdivision which may have affected the activity of the media organization as a whole. The period reviewed started in 1968 when events in Czechoslovakia conditioned enforced control over the media system in the Soviet Union, and ended in 1988 when the propaganda and agitation department of the Central Committee of the Communist Party of Estonia officially ended the performance of resolutions against “bourgeois television”. The case study enabled to provide an explanation to why ETV failed to perform the expectations placed on it as an ideological institution by the Party.

Western authors (e.g. Buzek 1964, Hopkins 1970, Ebon 1987, Remington 1988, Benn 1989, Brooks 2000, Lenoë 2004, Wolfe 2005, Roth-Ey 2011 et al) have mostly looked at the functioning of the Soviet propaganda and journalism at a macro level. Such research often focuses on the central level of the Soviet propaganda apparatus while dominating literary sources and examples are drawn from the Soviet Union’s central newspapers and central television as well as from Soviet Russia. As is the case with some of the studies carried out in

Western countries, access to archives of the Soviet Union was unavailable, and it was also impossible to interview the Party's functionaries, officials, journalists etc. This study enables a look at the propaganda system at the level of its practices, considering the particular historic-cultural context of a Soviet socialist republic.

So as to analyze in the context of the historic-cultural background of a Soviet republic the functioning of the Soviet propaganda system through everyday journalistic practices, the micro level of the system was examined. The analysis revealed a number of aspects that cater for a better understanding of the complexity and contradiction of the Soviet propaganda system as it functioned in different historic-cultural environments. In the light of new input data that more extensively unveils and explains the complexity of the functioning of Soviet media as a propagandistic channel, new viewpoints to the above mentioned and previously published approaches to Soviet propaganda can be provided.

Results of case study I provide a new perspective to the history of Estonian journalism, describing and helping comprehend the role of the Central Committee of the Communist Party of Estonia in the propagandistic war of the Cold War era. Within the course of the study, employing examples of Soviet Estonian media, based on archive materials, the battle against "bourgeois television" was for the first time analyzed from the point of view of the Central Committee of the Communist Party of Estonia as well as everyday practices, conditioned by the above battle, of local printed media and television of a Soviet republic in a situation where a foreign "uncontrollable media channel" was easily accessible as well as language wise and culturally easily understandable to many Estonians. Study results rendered new information to explain the popularity of Finnish TV in Soviet Estonia and analyze the reasons to why ETV failed to compete with this "bourgeois television". As the studied period embraced two decades (1968–1988), the above processes could also be analyzed in the context of socio-political changes that occurred during the relevant period.

The second case study enabled, in the context of anniversary journalism, to map the manner in which the Soviet propaganda system used in more than forty years the printed media as well as a particular anniversary to shape the collective memory of the citizens of a Soviet republic. The longevity of the studied period allowed for an examination of how descriptions of one event changed in the printed media across decades. The temporal dimension provided a unique opportunity to analyze the interconnectivity of socio-political processes that occurred over the decades to daily practices of the Soviet propaganda apparatus and journalism. Examination of the day-to-day practices of journalism that functioned in a specific historic-cultural environment, lead to an understanding of how such journalism made efforts to cope in a situation where many Estonian residents (incl. a number of journalists) had experienced firsthand the events of September 22, 1944 in Tallinn and fostered memories

rather different from the approach adopted by the printed media as the official take on the events.

Within the framework of case study II, it was analyzed how the Communist Party subdivision at ETV affected the propaganda activities of ETV as an ideological institution. The study opened a new take from the point of view of Estonian journalistic history as, for the first time, explanations were sought, by analyzing their activity at the level of the Party subdivision, to the behavior of television reporters that came from a specific historic-cultural background and were connected to the latter environment on a daily basis. As was the case with the above two case studies, the longevity of the studied period (1968–1988) here as well provided for an analysis of the relationship with the Party of reporters that were members of the Party subdivision. By reference to the objective of the dissertation and the research questions posed to the paper, the below four aspects could be highlighted as pertaining to journalism in Soviet Estonia.

- **Journalistic practices used in propagandistic activities to reduce the impact of a “bourgeois” media channel**

Three types of measures may be distinguished among means meant to lessen the effect of Finnish TV: technical tools, “unveiling” and “shrouding”. Technical countermeasures included removal of sound systems, enabling viewing of Finnish TV, from TV sets in public institutions (clubs, civic centers, “red corners”, hospitals, sanitariums, public holiday homes etc.), termination of installation of such sound systems in TV sets in stores and manufactories, private fighting against installers of the sound systems and removal from public buildings of antennas enabling viewing of Finnish TV. “Unveiling” constituted discrediting of Western media channels in Soviet Estonian media. So as to facilitate as efficient as possible “unveiling”, Western radio broadcasts and Finnish TV that aired in Estonia were monitored. The objective of “shrouding” Finnish TV was to provide competition to “bourgeois television” with shows by ETV.

- **Journalistic practices in shaping collective memory**

The liberation, as it was called in Soviet recordings of history, on September 22, 1944 of Tallinn as the capital of a Soviet republic gained an especially symbolic meaning in Soviet propaganda. Coverage of the liberation of Tallinn in Soviet Estonian anniversary journalism adhered to the schematic pattern of “expulsion of the foreign enemy”, attributed to Russians by James Wertsch (2002, 2004, 2008, 2010). Viewing the narrative of events that took place on the day of Tallinn’s liberation as an example of Wertsch’s (2002, 2004, 2008, 2010) relevant narrative pattern, the narrative was subject to continuous change. At the same time, anniversary journalistic articles dedicated to Tallinn’s liberation were harnessed for the purposes of a variety

of propagandistic campaigns such as restoration of the capital, the stakhanovistic movement, the international battle for peace etc.

- **Journalistic practices and diachronic changes in the Soviet era**

Results of empiric analysis allow for the assertion that the Party's control over journalism differed across different periods. Also, expectations applied by the Soviet propaganda system to journalism as pertaining to goals set to the latter adhered to period-based differentiation as well. The Central Committee of the Communist Party of Estonia shaped attitudes towards "bourgeois television" depending on the assessment by the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union of the state of national politics and foreign politics. In the case of anniversary journalism as well, the change in time of the complexity and multiplicity of narratives adhered to a connection with socio-political processes that unfolded in the Soviet Union and Soviet Estonia. At the level of individual journalists, socio-political changes once again reflected in the pithiness and criticalness of discussions within the Party subdivision at ETV.

- **The controversial role of journalism as a mediator of propaganda messages**

Statistics related to television audience measurement indicated that, all in all, propagandistic countermeasures employed to lessen the impact of Finnish TV were unsuccessful. The task of countering the effect of "bourgeois television" assigned to ETV by the Central Committee of the Communist Party of Estonia entailed a number of changes for ETV. Audience measurement as well as content analysis of shows was looked at more earnestly, attempts were made to obtain better equipment and better working conditions, air-times of certain shows were changed, new series were developed, existing shows were rendered richer in content etc. From Finnish TV, ETV reporters learned about television direction, performance culture and screen culture, lighting, various show types, composition of different shows etc. As Finnish TV used materials from other Western media channels, this "bourgeois television" also acted as a means to review the developmental trends in Western television. At ETV as an ideological institution, a discord between the publically declared behavioral norms and the actual behavior of party members and ideological employees emerged. Consequently, ETV most certainly did not constitute a party organization that would unite only convinced and fundamental communists in absolute complaisance to higher instances of leadership. This is among the reasons as to why the implementation of the tasks of the Party's higher instances of leadership remained scant, at times practically nonexistent, or why some of the communists perpetrated acts that were directly anti-Soviet in nature.

In Estonia's journalistic history, studies concerned with the Soviet propaganda system have thus far tackled in great detail censorship, including attempts by journalists to bypass the censors (e.g. Maimik 1994, 1996, Veskimägi 1996, Lauk 1999, Kreegipuu 2011, 2012). However, censorship as an institute of prohibition is but one aspect of Soviet propaganda. The discourse concerned with the so called swindling of censorship may, if generalized in an inappropriate context, lead to the misleading conclusion that the only endeavor of Estonian journalists was to oppose the Soviet regime. At the same time, there is continued grounds to further investigate the other side of propagandistic activities – the so to say permissive aspect where, guided by the Party's directions and the framework provided, different subject matters had to be and could be discussed. This study domain contains aspects of significance – e.g. why something was written about and how it was done – that provide for an additional analysis of the role of journalists as communicators in the sovietization of Estonia and/or transmitting oppositional-critical messages and/or preserving the local cultural heritage.

PUBLICATIONS

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Marek Miil
Sünniaeg: 15.04.1976
Kodakondsus: Eesti
E-post: Marek.Miil@ut.ee
Aadress: Ühiskonnateaduste Instituut, Tartu Ülikool,
Lossi 36, 51014 Tartu

Haridus: 2004 MA (ajalugu) Tallinna Ülikool
2007 MA (kommunikatsioon) Tallinna Ülikool
2009..... doktoriõpe (meedia ja kommunikatsioon) Tartu
Ülikool

Keelteoskus: Eesti keel (emakeel), inglise keel (kesktase), vene keel
(kesktase), saksa keel (kesktase)

Teenistuskäik: 1998–2006 Kaitsejõudude Peastaap, staabiohvitser
2007 NATO Rahvusvaheliste Julgeolekutagamis-
jõudude Peakorter Afganistanis, staabiohvitser
2008– ... Kaitseväe Logistikakeskus, staabiohvitser

Peamised uurimisvaldkonnad:

Propaganda, nõukogude propaganda, sõjaväepropaganda,
kollektiivne mälu, vaenlase kuvandi loomine.

CURRICULUM VITAE

Name: Marek Miil
Date of birth: 15.04.1976
Citizenship: Estonian
E-mail: Marek.Miil@ut.ee
Address: Institute of Social Studies, Tartu Ülikool,
Lossi 36, 51014 Tartu

Education: 2004 MA (history) Tallinn University
2007 MA (communication) Tallinn University
2009..... PhD studies (media and communication)
University of Tartu

Language skills: Estonian (native), English (intermediate), Russian
(intermediate), German (intermediate)

Professional employment:

1998–2006 General Staff of EDF, staff officer
2007 NATO ISAF HQ, staff officer
2008– ... Logistics Centre of EDF, staff officer

Main research areas:

Propaganda, Soviet propaganda, military propaganda,
collective memory, creation of images of enemy.

**DISSERTATIONES
DE MEDIIS ET COMMUNICATIONIBUS
UNIVERSITATIS TARTUENSIS**

1. **Epp Lauk.** Historical and sociological perspectives on the development of Estonian journalism. Tartu, 1997, 184 p.
2. **Triin Vihalemm.** Formation of collective identity among Russophone population of Estonia. Tartu, 1999, 217 p.
3. **Margit Keller.** Representations of consumer culture in Post-Soviet Estonia. Tartu, 2004, 209 p.
4. **Pille Pruulmann-Vengerfeldt.** Information technology users and uses within the different layers of the information environment in Estonia. Tartu, 2006, 213 p.
5. **Anu Masso.** Constitution of personal social space in A transition society. Tartu, 2008, 212 p.
6. **Kristina Reinsalu.** The implementation of Internet democracy in Estonian local governments. Tartu, 2008, 176 p.
7. **Andra Siibak.** Self-presentation of the “Digital Generation” in Estonia. Tartu, 2009, 257 p.
8. **Pille Runnel.** The Transformation of the Internet Usage Practices in Estonia. Tartu, 2009, 223 p.
9. **Tõnu Tender.** Mitmekeelsus Eestis Euroopa Liidu mitmekeelsuse ideaali taustal. Tartu, 2010, 253 lk.
10. **Roosmarii Kurvits.** Eesti ajalehtede välimus 1806–2005. Tartu, 2010, 424 lk.
11. **Kadri Ugur.** Implementation of the concept of media education in the Estonian formal education system. Tartu, 2010, 153 lk.
12. **Barbi Pilvre.** Naiste meediarepresentatsioon Eesti ajakirjanduskultuuri ja ühiskonna kontekstis. Tartu, 2011, 201 p.
13. **Kertu Saks.** The formation of editing culture and practice in Estonian newspapers 1988–2005. Tartu, 2011, 161 p.
14. **Andres Jõesaar.** EU media policy and survival of public service broadcasting in Estonia 1994–2010. Tartu, 2011, 147 p.
15. **Tiiu Kreegipuu.** The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project. Tartu, 2011, 221 p.
16. **Indrek Treufeldt.** Ajakirjanduslik faktiloome erinevates ühiskondlikes tingimustes. Tartu, 2012, 290 lk.
17. **Maarja Siiner.** Towards a more flexible language policy: a comparative analysis of language policy design in Denmark and Estonia. Tartu, 2012, 231 p.
18. **Taavi Tatsi.** Transformations of museum-embedded cultural expertise. Tartu, 2013, 148 p.

19. **Krista Lepik.** Governmentality and cultural participation in Estonian public knowledge institutions. Tartu, 2013, 205 p.
20. **Lukas Blinka.** The “good” and the “bad” of the internet: Studying subjective well-being as an outcome of young people’s online practices. Tartu, 2013, 171 p.
21. **Ragne Kõuts-Klemm.** Media-connected society: the analysis of media content and usage patterns from a systems-theoretical perspective. Tartu, 2013, 286 p.
22. **Maie Kiisel.** Problems of critical analysis of communication of environmental issues and risks. Tartu, 2013, 208 p.